

X C V I

2 0 1 4

Néprajzi *Ertésítő*

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIÆ

Néprajzi *Értésítő*

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIÆ

Néprajzi Múzeum, Budapest 2015

XCVI²⁰¹⁴

Néprajzi
Értésítő

ANNALES MUSEI ETHNOGRAPHIÆ

Szerkesztő bizottság
Kemecsi Lajos (elnök), Granasztói Péter,
Gyarmati János, Lackner Mónika

Szerkesztő
Szarvas Zsuzsa

A szerkesztő munkatársa
Máté György

Grafikai terv
Gerhes Gábor

Nyomdai előkészítés
Medve Zsuzsa/ART-AND Produkciós Iroda

Nyomás
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Az angol rezümét fordította
Antaffy Elayne

© Néprajzi Múzeum, Budapest, 2015

Felelős kiadó
Kemecsi Lajos főigazgató

www.neprajz.hu

A címlapon

1. kép. Baskír törülköző részlete. *Kerék Eszter felvétele*
2. kép. Fotótábla részlete Bíró Lajos 1901-ben megjelent katalógusából. *Kerék Eszter felvétele*
3. kép. Intri lakóépület 15. századi famennyezete. *Kiss Margit felvétele*

HU ISSN 0077-6599

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Nemzeti Kulturális Alap

A Néprajzi Múzeum fenntartója az

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Tartalom

KISS MARGIT	Famennyezetek, templomberendezések közgyűjteményekben9
WILHELM GÁBOR	Gyűjtemény, múzeum, néprajz.....19
SZARVAS ZSUZSA	Láttelel és/vagy reprezentativitás, avagy a tudomány forrásai-e a múzeumi katalógusok?31
GYARMATI JÁNOS	Gyűjtemények a kirakatban. A Néprajzi Múzeum „egzotikus” gyűjteményeinek katalógusai.....43
LACKNER MÓNIKA	A Néprajzi Múzeum kiállítási katalógusai az ezredforduló után.....57
VIDA GABRIELLA	Ónedények. Egy országos digitális katalógus készítésének tapasztalatai65
KEREZSI ÁGNES	Mészáros Gyula baskír gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban75
PÁLÓCZY KRISZTINA – PÁVAI ISTVÁN	A népdaloktól a genfi zsolnárokig. Balla Péter népzenei és egyházzenei munkássága99
GRÁFIK IMRE	A vendégkönyv mint üzenőfal115
KOMORÓCZY GÉZA	Kő kövön. Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából.....133
A Néprajzi Múzeum kiállításai, publikációi és programjai 2014-ben.....	137

Contents

MARGIT KISS	Wooden ceilings, church furnishings in public collections.....9
GÁBOR WILHELM	Collection, museum, ethnology19
ZSUZSA SZARVAS	Status report and/or representativity, or are museum catalogues a scholarly source?31
JÁNOS GYARMATI	Showcasing Collections. Catalogues of the Museum of Ethnography's "exotic" collections43
MÓNIKA LACKNER	The Museum of Ethnography's exhibition catalogues after the end of the 20 th century57
GABRIELLA VIDA	Pewter Vessels. Experiences in the Preparation of a National Digital Catalogue65
ÁGNES KEREZSI	Gyula Mészáros's Bashkiria Collection in the Museum of Ethnography75
KRISZTINA PÁLÓCZY – ISTVÁN PÁVAI	From Folksongs to the Geneva Psalms. Péter Balla's work in the area of folk music and church music99
IMRE GRÁFIK	The Guestbook as Message Board115
GÉZA KOMORÓCZY	Picking up the Pieces. Fragments of Rural Hungarian Jewish Culture133
	Exhibitions, Publications and Programs in the Museum of Ethnography in 2014137

AVXILIO PRINCIPENTI SVESIDO EXTE:
NASO ILLUSTRIUS MORVTH DODINI DOMINI GEORGII
RAKOCZI DEI GRATA PRINCIPIS TRAN-
SILVANIE ETC. ET DOMINE DOMINE
SYSSANNE LORANTIFFI PRINCIPISSE
Cum idem duabus filiis Georgio et ju-
niore SIGISMUNDO RAKOCZI foelicitate re-

Cinaret.

Omnia quae invocaverit nomen domini solvitur erit.

Joel cap. 2.

IOHANNES MENSURIUS

I 6 4 Z

PER GENE DORN NIKOL CASPAR TEMPLEVIN

RATVA

Famennyezetek, templomberendezések közgyűjteményekben¹

2010-ben *Festett famennyezetek, templomi faberendezések állami és egyházi fenntartású közgyűjteményekben* címmel nyújtott be pályázatot a Néprajzi Múzeum a Nemzeti Kulturális Alap múzeumi kollégiumához országos digitális katalógus létrehozására.²

A projekthez tizenöt hazai és egy határon túli közgyűjtemény, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum csatlakozott. Az egyes intézmények által delegált muzeológusok különböző szakterületek művelői – történészek, művészettörténészek, néprajzkutatók – voltak. A kísérleti jellegű, közös vállalkozás eredményeként létrejött katalógus 2012 decembere óta hozzáférhető a világhálón.³ A közzétett tizenkilenc műtárgyegyüttes történetét keletkezésük idejétől, múzeumba kerülésük olykor megdöbbentő körülményein át napjainkig követheti nyomon az érdeklődő a leírások, archív dokumentumok, fotók segítségével.

A festett famennyezetek és rokon emlékek múltja több mint fél évezredes. A Kárpát-medence, különösen Erdély területe bővelkedik ma is ezekben a különleges famunkákban. Ma ezek elsősorban a falusi, főként református templomok nagyrészt pusztulófélben lévő épületrészei, bútorzatai. Kisebb részük szakrális funkciója mellett helyreállított turisztikai látványosság, a középkori templomok egykori sekrestyéinek, padlásteréinek minimúzeumában kiállított színes töredékek a múltból.

Több évszázados fennmaradásuk oka részben a hagyománytisztelet, részben inkább a szegénység, a takarékoság mint kényszerű konzerválószer. Am ha a szükség úgy hozza, mert a korhadt deszkák életveszélyessé válnak, akár nyom nélkül tűnhetnek el még napjainkban is.

A veszteségek ellenére azonban mindig előkerül újabb felfedeznivaló közülük, nemcsak a terpen, hanem a múzeumba került műtárgyak között is (1–2.kép).

Mai ismereteink szerint mintegy negyven-ötven emlék került el a végső pusztulást annak köszönhetően, hogy az épp arra járó kutatók felismerték a bennük rejlő értéket, és múzeumba kerülhettek.

Gyűjtésük nagy korszaka körülbelül negyven évre korlátozódik, főként a 19–20. század fordulójának évtizedeire, amikor a nemzeti régiségek, a díszítőművészetben megjelenő, sajátosan magyarnak vélt formanyelv bemutatásának igénye virágkorát élte.

Bár ma a legnagyobb számban a Néprajzi Múzeum egyházi gyűjteményében található meg a festett mennyezetek és templomi bútorok, a gyűjtésükben élenjáró intézmény az Iparművészeti Múzeum volt.

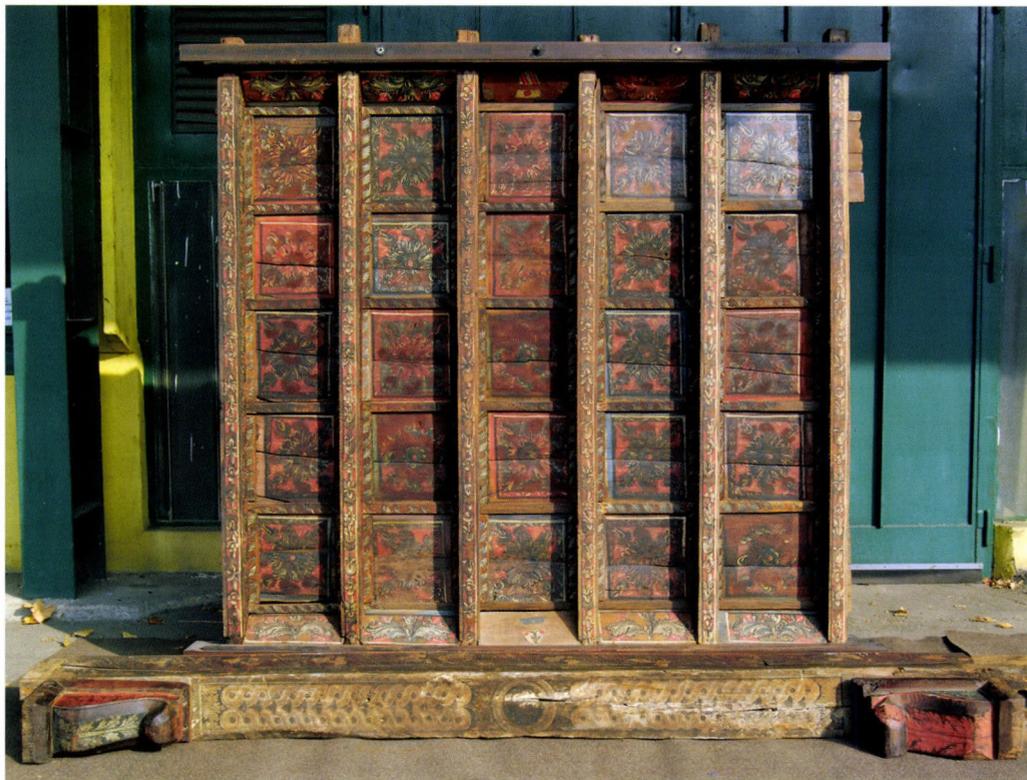
Az okot keresve, amiért – a nemzeti régiségek megmentésén túl – ezeket a nagyméretű, a templomépületek szerkezetéhez szorosan kötődő asztalosmunkákat múzeumi megszerzésre méltónak találták, érdemes idézni Varjú Elemérnek, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára igazgatójének egykori gondolatait:

„Nem szükséges felvetni a kérdést, helyes-e, jogosult-e a művelődéstörténeti jellegű múzeumok interieur-szerű felállítására. A múzeum nemcsak arra való, hogy a szakbeli felkészültséggel érkező kutató adatkésztetének gyarapítását szolgálja, hanem érdeklődést kell keltenie azokban is, akik alapvető ismeretek nélkül lépik át küszöbét s a laikus látogatónak elfeledhetetlen tanulságokkal kell szolgálnia. Legeszeményibb múzeum kétségkívül az lenne, amely a régi korok embereinek lakását, eszközeit, viseletét, úgy templomát, mint vendégfogadját, a királyok termeit akképpen, akár a szegények gunyhóját a maga eredeti mivoltában és teljességében, korról-korra menve eredeti példákon mutatná be.” (VARJÚ 1916. 20, 21.)

1 Elhangzott 2014. március 5-én, a Néprajzi Múzeum Napján, a Bátly-díjas előadás keretében.

2 A pályázat száma: 2335/0010.

3 www.neprajz.hu.

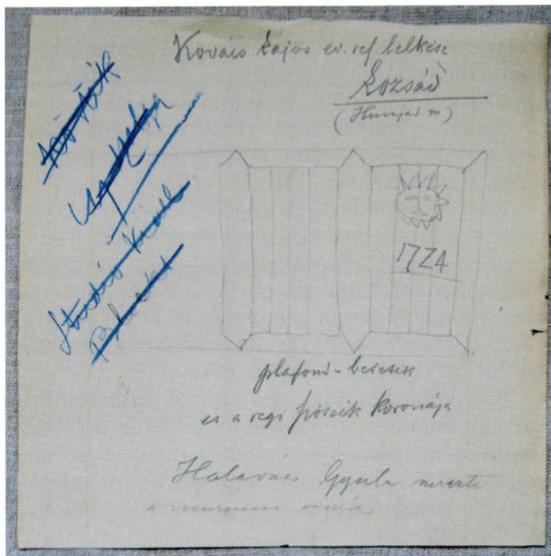

1. kép. Sutri (Olaszország) egyik lakóépületéből lebontott 15. század körüli famennyezet töredéke a Néprajzi Múzeumban
Kiss Margit felvétele

2. kép. Az 1784-ben készült szószékkosár Gödényháza (Ugocsa megye) református templomából
Kiss Margit felvétele

3. kép. Rajz a lozsádi református templom 1774-ben készült famennyezet-kazettájáról Iparművészeti Múzeum Adattár; 1901/441. Kiss Margit felvétele

4. kép. A lozsádi famennyezet egy táblája a Néprajzi Múzeum raktárában Kiss Margit felvétele

5. kép. A magyarfülpösi famennyezet rekonstrukciója a sárospataki Rákóczi Múzeum kiállításában Kiss Margit felvétele

A historizmus jegyében fogant szemléletet képviselt Radisics Jenő is már akkor, amikor az igazgatása alatt álló Iparművészeti Múzeum Üllői úti épülete még csak tervezőasztalon létezett. Az eszme megvalósítása érdekében vásárolta meg 1892-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a mezőcsáti református templom karzatát az új múzeum épületébe (SEMSEY 2010. 115).

Ezután következett egy leendő „történelmi szobasor” reneszánsz berendezéséhez egy olaszországi vásárlás, a Róma melletti Sutri városka egyik lakóépületéből kibontott kis famennyezet megszerzése (SEMSEY 2013. 187–189).

Radisics Jenő közben a maksai református egyháztanáccsal levelezett a múzeum magyar termébe szánt famennyezet megvételéről. Ezt írta:

„[...] intézetünk már jövő tavasszal hozzáfog a gyűjteményeihez méltó új palota építéséhez, s eleve gondolkodhatnék oly helyiségről, amelyben a mennyezet, eredeti rendeltetéséhez hasonlóan, valamely terem mennyezetét képezné, s miként például egy másik termét ama színesre kifestett (mezőcsáti) fa chorus méreteihez fogja idomítani, amelyet nemrég kapott a felső vidék egyik templomából” (SEMSEY 2010. 117).

Az elképzelés, hogy egy újonnan épülő múzeum termeit famennyezetek, –karzatok díszítsék, egy-egy korstílust reprezentálva, illetve a hazai műipar régi emlékeinek bemutatása céljából, ideális megoldásnak tűnhetett a maga idejében. Az egyházközségek a számukra főlegessé vált berendezésért kapott összeget templomfelújításra fordíthatták, a Műemlékek Országos Bizottsága konstatálhatta, hogy a műtárgy sorsa megoldódott, folytathatja pályafutását a múzeumi kiállításban.

Igaz volt ez eleinte talán azon néhány templomi berendezés – például a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba került barátosi famennyezet, az Iparművészeti Múzeumba került maksai mennyezet és a sólyi karzat – esetében, amelyek stabilan beépítve a múzeumok 19. század végi megnyitásától napjainkig láthatók.

Már igen korán ki kellett azonban derülnie annak, hogy a szép eszmék kivitelezése jelentős erőfeszítést igényel a templombeli dokumentálástól, bontástól kezdve a csomagoláson és körülményes szállításon át egészen a múzeumi raktározásig, majd beépítésig. Mindezt fokozott körültekintéssel kellett végezni, hiszen több száz éves, nehezen mozdítható, nagyméretű műtárgyak darabokra szedéséről, majd újbóli felépítéséről volt szó.

A famennyezetek és templomberendezések nem adták könnyen magukat a múzeumi terepen, és az épületek falai sem idomultak kellőképpen hozzájuk. A mezőcsáti kórus például csak az Iparművészeti Múzeum aulájában fért el. Beépítése csak a műtárgy csonkításával volt elérhető. A karzat 1897-től a földszinti csarnokban rendezett kiállítások és ünnepségek során leginkább kulisszaként szolgált. Sajnos egyetlen olyan fénykép sem maradt fenn róla, amelyen teljes egészében látható lenne. Gyakorlatilag útban volt. Nemsokára aztán lebontották, és raktárba került (SEMSEY 2010).

Látszólag talán egyszerűbb lehetett a sólyi karzat beépítése az Iparművészeti Múzeum emeleti „magyar termébe”, ám itt a látvány hitelessége szenvedett csorbát.

A sólyi templomról néhány éve Rácz Miklós régész készített példaértékű felmérést (RÁ CZ 2009), aki Semsey Balázs művészettörténész közreműködésével a helyszíni és a levéltári kutatás alapján az egykori karzat és a famennyezet eredeti felépítését, elhelyezését is rekonstruálta. Bizonyosságot nyert, hogy nem Lechner építészeti terve változott, hanem a műtárgyat igazították a múzeumi terem méretéhez. Tegyük hozzá: dokumentálás nélkül.

Az Iparművészeti Múzeum gyűjtése egy ideig töretlen lendülettel folytatódott tovább a Pest megyei Tök református templomából származó negyvenkét kazettás famennyezet, a hódmezővásárhelyi karzattáblák és szószek, a viharokokat szenvedett magyarfülpösi, valamint a lebontásra ítélt Hunyad megyei lozádi református templomból nyolc famennyezettábla megszerzésével (3–5. kép). A töki famennyezet tizenöt kazettája kivételével valamennyi műtárgy raktárba került, jórészt dokumentálatlanul.

Malonyay Dezső Erdélyt járó lelkes gyűjtőcsapata sem maradt ki a beszerzésből: Kispetri református templomából a már lebontott, éppen elégetésre váró festett töredékeket mentették át az Országos Magyar Iparművészeti Társulat gyűjteményébe (Kiss 2012a).

A Magyar Nemzeti Múzeum az ádámosi, a vilonyai, a magyarókeréki és az Ugocsa megyei gödényházi festett famennyezet és -berendezés megszerzésével gyarapította a sort.

Az Érem- és Régiségtár termeiben, valamint az odavezető folyosószakaszokon állították ki a vilonyai, a magyarókeréki, majd az ádámosi mennyezeteket, az utóbbit kettébontva a helyhiány miatt.

6. kép. 18–19. századi famennyezetablák a mezőlaki református templomból
Kiss Margit felvétele

A korabeli levelezésekből úgy tűnik, hogy már a 20. század legelején túlkínálat keletkezett famennyezetből és templomberendezésből, elhelyezésükhöz megfelelő kiállítótér és raktározási lehetőség nem volt a budapesti közgyűjteményekben.

A vidéki múzeumokban eleinte valamivel jobb volt a helyzet. Az Iparművészeti Múzeum elutasító levele után a Herman Ottó Múzeum jogelődje, a Borsod–Miskolci Múzeum 1901-ben jelentette be igényét a templombővítés miatt korábban lebontott és a helyi református iskolában tárolt megyaszói templom famennyezetére és szószékére, amelyet ki is állítottak a Papszer utcai épület nagytermében (GYULAI 2012; SZABADFALVY 1980).

1928-ban nagy botrányt kavart Noszvaj település Árpád-kori református templomának lebontása. A tető nélküli, félig már elbontott templomból a famennyezet felét sikerült átmenekíteni a Borsod–Miskolci Múzeumba. Helyreállítására és kiállítására azonban már jóval később, az egrri Dobó István Vármúzeumban került sor 1963-ban (KOVÁCS 1965).

A Néprajzi Múzeumot eltérő tudományos irányultsága, valószínűleg a saját épület hiánya és szűkös kiállítótere is korlátozhatták a gyűjtésben való intenzívebb részvételben.

Györffy István a dunántúli Mezőlak templomából mentett meg néhányat a lebontott famennyezet 18. és 19. századi táblái közül (6. kép).

A Baranya megyei Kemse református templomának teljes berendezését eredetileg a Szépművészeti Múzeumnak szánta a gyülekezet. A famunkák kései, 1820-as keletkezésük miatt azonban nem tarthattak számat a művészettörténész-szakma érdeklődésére, ezért a Néprajzi Múzeumba irányították át az ügyet. A festett berendezés megvásárlására az épület népi építészeti jellege miatt vállalkozhattunk, hiszen az utolsó, lebontás előtt álló ormánsági talpas templom része volt (Kiss 2012b).

A homoródszentlászlói templom kilencventáblás mennyezete, szószékkoronája, karzattáblái és éneklőállványa Hampel Józsefnek, a Nemzeti Múzeum régiségátára – műfaj iránt elkötelezett – igazgatóőrének halála miatt végül a Néprajzi Osztályt gyarapította 1913-ban. Amint azt az elhunyt

igazgató elintézetlen ügyeit felszámoló utód egyik levelében világosan leírja: nincs szükségük a gyűjtőkörükön kívül eső kései (19. század eleji) tárgyra.⁴

Az enyészettől megmentett famunkák a Néprajzi Múzeumban is eltűntek a nyilvánosság elől, a raktárakba kerültek.

A műtárgyak sorsát felügyelő Műemlékek Országos Bizottsága, az egyházközségek, püspökségek közt pedig szétszóródtak a jelentések, levélváltások, rajzok és fotók. Majd a különböző intézmények adat- és irattáiraiba került dokumentumok – sajátos történelmünknek köszönhetően – sok esetben az országhatáron kívül rekedtek. A fennmaradt és hozzáférhető iratok közt alig akad néhány, amelyik olyan beszédes, mint a kemsei lelkész négyoldalas levele, amely alaprajzot és részletes leírást ad a berendezés kinézetéről, méreteiről és állapotáról.⁵

Ezek a műtárgy szempontjából alapvető információk jellemzően hiányosak, vagy teljességgel hiányoznak. Ha születtek is átadási jegyzékek annak idején, ezek egyelőre nem kerültek elő, így gyakran bizonytalan, hogy valójában mi és mennyi került be a gyűjteményekbe egy-egy emlékegyüttesből.

A múzeumi nyilvántartásba vétel szűkszavú, gyakran az összetartozó műtárgycsoport teljes felsorolása is elmaradt, és ritkán jegyezték le a tárgyakon olvasható feliratokat, évszámokat.

A korabeli leltározási gyakorlatot követve a több száz alkatrészből álló tárgyegyütteseket általában egyetlen leltári szám alá vonták.

Az Iparművészeti Múzeumban eleinte például csak a kiállításba került tárgyakat leltározták be. Az 1920-as években következett egy áteltározás, majd az 1956-ot követő kárfelmérő revízió során ismét újabb azonosítószámot kapott ekkor már minden, raktárban őrzött darab (SEMSEY 2007). Az eredeti adatok visszakeresésére nem volt mód a rohammunkában. Így keletkezett a régi leltározatlan törzsanyag, a raktárberendezéskor előkerült szám nélküli tárgyak halmaza.

A famennyezetek, templomberendezések egyre inkább áttekinthetetlen helyzetét tovább bonyolították a múzeumok közötti műtárgyátadások, a „profilisztikások”, amelyek egyúttal a műfaj tudományos átminősítését is jelezték.

1936-ban a Nemzeti Múzeum hivatalosan három famennyezetet adott át a Néprajzi Múzeumnak: az ádámosit, a magyarókerekit és a vilonyait. A műtárgyra vonatkozó régi dokumentumok a Nemzeti Múzeumban maradtak. Az átadások készült irat semmilyen közelebbi információval nem szolgált az egykor szebb napokat élt, széthullott tárgyról.⁶ A három famennyezet egyetlen, közös leltári számot kapott a Néprajzi Múzeum nyilvántartásában.

A műtárgyak a múzeumi raktárakban vészelték át a második világháborút. 1956-ban az Iparművészeti Múzeum gyűjteménye szenvedett súlyos károkat. Hiteles dokumentumok hiányában csak feltételezhető, hogy az állományban ma tapasztalható jelentős hiányok, például a hororódszentlászlói, a kemsei, a gödényházi, a tóki famennyezetek megfizetődése ezekre a hadi eseményekre vezethető vissza.

Az 1960-as évek végének enyhülő légköre pozitív változást hozott. Megszületett például Tombor Ilona famennyezetekről és rokon emlékekről szóló monográfiája, amelynek adattárában a szerző a templomi anyag mellett a múzeumokba került, hozzáférhető műtárgyak bemutatására is kitért (TOMBOR 1968).

1969-ben a székesfehérvári Csók István Galériában rendezett tárlaton mutatkozhatott be az állami és egyházi közgyűjteményekben őrzött, illetve az egyházközségektől kölcsönzött festett táblákból válogatott anyag a nagyközönség előtt. A kiállítás rendezőjének, Hofer Tamásnak ismertetőjéből kitűnik, hogy a korábbi szemlélettel ellentétben a festett asztalosmunkák félnépi műfaja megtalálta helyét a magyar népművészet stílusszakaira, fejlődésmenetére kiterjedő tárgyvizsgálatok sorában (HOFER–MAKKAY 1969).

Talán a székesfehérvári kiállítás sikerének, talán a néprajztudomány műfajt befogadni látszó megnyilatkozásának köszönhető, hogy 1970-ben az Iparművészeti Múzeum a Néprajzi Múzeumnak hivatalosan átadta a raktárában őrzött, „néprajzi emlékek” minősített festett templomi faberendezések részben adatolt, részben már ismeretlen eredetű tárgytorodékeit, önálló életet élő festett deszkák dokumentálatlan halmazát.

Szacsvay Éva, a Néprajzi Múzeum egyházi gyűjteményének muzeológusa embert próbáló feladatot kapott, amikor az intézmény Könyves Kálmán körútról való költözése előtt a revíziót rövid idő alatt el kellett végeznie. A leltári szám nélküli tárgyak nagy részének eredetnyomozására ismét nem jutott idő.

4 MNMI 132/1913.
5 EAD-NMI-43/1913.
6 MNMI 118/1936.

Így esett, hogy aztán a negyedik, néprajzi múzeumi leltári számát is megkapta a magyarfűlöpösi öt és fél mennyezetkazettából álló tárgycsoport, amely 1970-ben véletlenül keveredett bele az átadott tárgyak közé, és amelynek „személyazonosságát” időközben az Iparművészeti Múzeumban egy másik műtárgy vette át tévedésből (SEMSEY 2007. 5). Az ily módon két múzeumban nyilvántartott műtárgyak napjainkban a sárospataki Rákóczi Múzeum kiállításában láthatók egy – Gaál János restaurátor által készített – rekonstrukció részeként.

A 2010-ben elkezdett módszeres és intézményi összefogással elvégzett kutatómunka segítette tisztázni további, intézmények közt kallódó műtárgyak meglétét. Ennek eredményeként kerülhetett vissza eredeti helyére, a Herman Ottó Múzeumba a megvaszói karzatnak a székesfehérvári kiállítás idején kölcsönzött, és harminc évre a Néprajzi Múzeumban felejtődött két festett táblája, valamint a Tornyai János Múzeumba a hódmezővásárhelyi őtemplom szószékkoronája.

Lehetőség nyílt tárgye gyűjtesek korábban ismeretlen darabjainak azonosítására. Például a sokáig mezőcsátinak vélt fabalusztrád esetében, amely egykor a sólyi templom szentélyének része volt, de raktárba került, így elszakadt az Iparművészeti Múzeumban kiállított társától.

A festett deszkák és a régi iratok közötti búvárkodás egyik felfedezettje a Hunyad megyei Lozsád református templomának famennyezete. Az Iparművészeti Múzeum iratai közül került elő egy kis cédula egy napkorong rajzával és egy évszámmal. Nem volt nehéz ráismerni benne a Néprajzi Múzeum raktárában őrzött egyik kopott tábla ábrázolására. A levelezésből lassan kibontakoztak a tárgy múzeumba kerülésének körülményei, például az, hogy Halaváts Gyula geológus érdeme, hogy a mára kihaltólélben lévő falu múltjából megmenekített egy kis darabot 1902-ben. A szerencsés véletlen pedig úgy hozta, hogy Vass Erika 2011-ben épp könyvet írt Hunyad megye magyarlaktá településeiről, s jól ismerte Lozsádot és a falu templomát, ahová egykor a famennyezet tartozott. Segítségével vált kerek egészzé a műtárgy története.

Végül a gödényházi berendezésről szólnék. Kiindulópontunk a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe tartozó, sokáig hódmezővásárhelyi tárgyként meghatározott szószék volt, amelynek azonosításában a modern technika, az internet segítette. A Google keresőbe begépelve a szószékkosár feliratát egy kárpátaljai könyvtár honlapja került elő, amely régi Ugocsa megyei templomok levéltári anyagát közli. Köztük volt a gödényházi harang felirata ugyanannak a korabeli egyházi előljárónak nevével, akit a szószékkosáron olvasható szöveg is említ. A településnév Tombor Ilona adattárában is felbukkan. A famunkák meglétét ugyan nem tisztázza, csak felirataikat közli, de hivatkozik rá, hogy a MOB (Műemlékek Országos Bizottsága, ma Forster Központ) rajztárában akvarellek találhatók a festett művekről (TOMBOR 1968. 135). A templomról, a famennyezetkazetták, karzattáblák és a szószékkosár díszítményeiről készült kilencvennyolc színes rajz előkerülése után már csak azt kellett kideríteni, vajon melyik múzeum és mikor gyűjthette a templomberendezést. Végül a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának leltárkönyvében Radnóti Klára muzeológus bukkant rá az 1908-ban vásárolt tárgyak bejegyzésére. A Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárában aztán újabb adatokkal, az egykori fatemplom és berendezése sorsáról szóló leírással egészülhetett ki az elfeledett gödényházi festett famunkák, a hírmondónak maradt szószék története.

A pályázat keretében elvégzett kutatómunka – amint ezt talán a fenti kiragadott példák is jelzik – nem volt haszontalan, ám az önkritikus számvetés sem mellőzhető a felszínre került muzeológiai problémák ismeretében.

A legfontosabb kérdésre is talán választ kaptunk: mit kezdhetünk ma a ránk maradt örökséggel, a mai elveinktől eltérő koncepció szerint egybegyűlt, nehezen kezelhető és kiállítható tárgyi anyaggal?

Az újszerű digitális feldolgozás egy lehetséges megoldás arra, hogy a különböző intézményekben lévő, de egymással szorosan összefüggő emlékek, illetve a több gyűjtemény közt szét-szóródott töredékek és vonatkozó dokumentációk együttes, egyidejű kiállítása, tanulmányozása lehetővé váljon.

Irodalom

GYULAI Éva

2012 A megyaszói református templom festett berendezése a miskolci Herman Ottó Múzeumban. Internetcím: nmimm-katalogus.hu/?p=428.

HOFER Tamás – MAKKAY János

1969 A magyar népművészet évszázadai 1. Festett táblák 1526–1825. Székesfehérvár, Fejér megyei Nyomda. (Az István Király Múzeum közleményei.)

KISS Margit

- 2012a A Kispetri református templom festett berendezése. Internetcím: nmimm-katalogus.hu/?p=195.
- 2012b A kemsei református templom berendezése. Internetcím: nmimm-katalogus.hu/?p=593.

KOVÁCS Béla

1965 A noszvaji templom festett famennyezete. Az Egri Múzeum Évkönyve, III. évf. 151–164.

RÁCZ Miklós

2009 A sólyi református templom régészeti kutatása. Örökség. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folyóirata, 13. évf. 9. sz. 13–14.

SEMSEY Balázs

- 2007 A magyarfülpösi famennyezet és sorsa. Kézirat.
- 2010 Kulturális örökség és/vagy muzeológiai probléma? Beépített templomi berendezések az Iparművészeti Múzeumban. In TÜSKÉS Anna (szerk.): Ars perennis. Fiatal művészettörténészek II. konferenciája Budapest, 2009. CentrArt Művészettörténeti Műhely tanulmányok – Primus Gradus tanulmányok. Budapest, CentrArt Egyesület, 115–120.
- 2013 Fikció, rekonstrukció, imitáció. Történelmi szobák az Iparművészeti Múzeumban I. In GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor – SZÉKELY Miklós (szerk.): ALS ICH CAN. Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára. Budapest, CentrArt, 184–191.

SZABADFALVI József

1980 A megyaszói festett asztalosmunkák 1735-ből. Miskolc, Herman Ottó Múzeum. (Borsodi kismonográfiák, 9.)

TOMBOR Ilona

1968 Magyarországi festett famennyezetek és rokon emlékek a XV–XIX. századból. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VARJÚ Elemér

1916 A Régiségtár gótikus szobája. Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, I. évf. 1. sz. 20–38.

Wooden Ceilings, Church Furnishings in Public Collections

The digital catalogue titled *Painted Wooden Ceilings, Church Furnishings in Public Collections Maintained by the State and Churches* is the Museum of Ethnography's first, experimental undertaking for the publication of a joint art object catalogue covering collections in Hungary and beyond the borders. Thanks to a grant from the National Cultural Fund we have been able to publish art objects in nineteen public collections that were once church furnishings, including objects being shown publicly for the first time. As a result of several years of research work, in addition to illustrating and describing the wooden ceilings, balconies, pulpits, pews, altars and hymn boards, readers can also learn about their origin and how they came to be in a museum.

Some of the art objects from the 15th to 19th centuries can also be seen in museums but at times they appear there in a changed, truncated form and repainted, and often the museum visitor can read only the same few lines of information about them that has been displayed ever since the objects entered the museum. The rest of the objects in the catalogue are preserved in stores, and because of their condition, in the interest of their protection, they cannot be exhibited in a museum. The catalogue also includes objects that came into a collection around a hundred years ago but fell victim to the stormy history of the 20th century: they have been greatly reduced, lost or destroyed in the place where they were kept, and their former existence is now recorded only in old documents.

Making use of the possibilities offered by modern technology, our virtual exhibition comprising around a thousand photographs of the art objects, archive documents, drawings and photographs is an attempt to expand our knowledge, correct uncertain or erroneous data and open up the doors of stores to show the hidden treasures of museums to specialists and the general public.

We regard the digital catalogue as an integral part and supplement to the existing publications on the art object ensembles that have already been surveyed in the field (in churches). When compiling it we aimed to allow continuous additions.

The catalogue can be accessed at: www.nmimm-katalogus.hu, or by clicking on the icon "Church wooden ceilings, wooden furnishings" on the home page of the Museum of Ethnography's website.

Gyűjtemény, múzeum, néprajz

A gyűjtemény a múzeum egyik alappillére, (szükséges) feltétele. Ez a megállapítás a múzeumok keletkezése óta hangsúlyos. A gyűjtemények, pontosabban a múzeumi gyűjtemények mibenléte azonban a kultúra- és társadalomtudományos fordulatok korszakában vált kitüntetett kutatási területté.¹ Ez nagyrészt a múzeum iránti (újfajta, kritikai) tudományos érdeklődés, kisebb részben pedig a hétköznapi tárgyi világ kutatási témaként való előtérbe kerülésének egyik velejárója.² Újabban észlelhető egyfajta elvontabb kiindulópontú, ontológiai alapú érdeklődés is a gyűjtemények iránt.³

Arra teszek ebben a tanulmányban kísérletet, hogy a néprajzi múzeumi gyűjtemény mibenlétét vizsgáljam meg közelebbről. Ez olyan téma, mely az utóbbi évtizedekben kiemelkedő figyelmet kapott (magyar nyelven is). Mitől válik valami gyűjteménnyé, mitől néprajzi a néprajzi gyűjtemény? Mitől múzeumi egy gyűjtemény? Láthatjuk, hogy a kiindulópont a gyűjtemény jelensége, mely nem feltétlenül eleve múzeumi. És természetesen azt is érdemes megnézni, mitől válik egy múzeumi gyűjtemény sajátosan néprajzivá.

Ha múzeumi gyűjteményekkel foglalkozunk, azaz jellemezni akarjuk őket, kategorizálni szeretnénk egyes típusaikat, vagy éppen állítani szándékozunk dolgokat keletkezésükkel, alakulásukkal, felhasználásukkal, jelentésükkel kapcsolatban, meg kell határoznunk, mi is az a gyűjtemény. Minél pontosabban válaszolunk erre a kérdésre, annál strukturáltabb háttérben mozgunk a leírásuk és az értelmezésük, vagyis például bizonyos kérdések felvetése eleve elkerülhetlenné válik.

A gyűjteményt mint jelenséget tehát először is bele kell helyoznunk a dolgok egy általánosabb, tágabb világába. Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a múzeumról mint intézményről beszélünk, vagy a gyűjtőkről mint az ágensek egy csoportjáról, hanem a tárgyakkal egy sajátos csoportjáról, csoportosulásáról.

Az egyik kérdés, amit eközben tisztázni szeretnék, az a gyűjtemény esetleges *rendszerjellegét* illeti. A néprajzi anyagi kultúra vizsgálatokor általában, illetve a múzeumi gyűjtemények vonatkozásában konkrétan több alkalommal felvetődött már, hogy a hétköznapi tárgyak adott csoportosulásait akár rendszerként is megragadhatjuk (lásd PEARCE 1994a. 159). Meg szeretném vizsgálni, hogy mennyire megalapozott ez a feltételezés. A válasznak nyilvánvalóan tétje van, mivel a rendszerekről általában viszonylag sokat tudunk mondani, és ha ez a kategória alkalmazható a gyűjteményekre is, akkor egy sor dolgot eleve joggal feltételezhetünk róluk is. Ilyen lehet például a komplexitás, szemben az egyszerű tárgyakkal. Ha azonban mégsem írható le a gyűjtemény *rendszerként*, akkor talánunk kell egy másik fogalmat, mely megfelelően írhatja le a csoportjellegét.

A másik kérdés, amellyel foglalkozni szeretnék, a gyűjtemény helye egy (valamivel) tágabb világon belül. Mik tehát a gyűjtemény közvetlen vagy tágabb értelemben vett szomszédai, milyen kapcsolatban van velük, miben különbözik tőlük, vagy hasonlít rájuk?

A múzeumi gyűjtemény kérdése más területekre kalauzol minket. Itt ugyanis a múzeumi mibenlétét kell alkalmaznunk a gyűjteményekre. Miben különbözik egy múzeumi és egy nem múzeumi gyűjtemény?

1 PEARCE (1994a) foglalkozik mind a gyűjtemény iránti „korai” (1930-as évekbeli), mind a *múzeumi fordulattal* összefüggő érdeklődéssel, mely az 1980-as évek végétől ível fel (és ne feledkezzünk meg Baudrillardról sem [BAUDRILLARD 1968; 1994]. PEARCE (ed. 1994) tanulmánygyűjteményében tizenhét írás foglalkozik valamilyen szempontból a gyűjteménnyel, illetve a múzeumi gyűjteménnyel, ezek többsége az 1990-es évek legelején íródott. Magyar oldalról mérföldkőnek számít ebben az úgynevezett „Zöld könyv” (FEJŐS, főszerk. 2000), ebben is elméletileg és kutatástörténetileg FEJŐS (2000; 2003).

2 Ez a vonal követhető FÉL-HOFER (1969), HOFER (1983), illetve HAHN (2003; 2005), DOBLER (2004) és MÜNCH (1996) munkáiban is, hogy csak néhány példát említek.

3 A halmaz-, illetve rendszerelmélet alapkérdései között egyre gyakrabban kap helyet a gyűjtemény fogalma (lásd például GUIZZARDI 2011; WEIS 2008).

Hasonló a helyzet a néprajzi mibenlétével is, ám itt a fogalom szomszédai nemcsak a nem néprajzi múzeumi gyűjteményt tartalmazzák, hanem a néprajzi (nem múzeumi) gyűjteményt, valamint a néprajzi (nem múzeumi gyűjteményi) tárgyakat is.

A gyűjtemény

Mindenki találkozott már gyűjteménnyel. Hétköznapi értelmzésünk szerint valamilyen tárgycsoport, több (általában fizikai) dolgot tartalmazó valami, mely sajátos, időnként kiemelt helyet foglal el a világunkban.⁴ Érdemes itt rögtön tisztáznunk, hogy önmagában nem feltétlenül múzeumi, hanem a múzeumot megelőző világban is (helyenként és időnként) létező, hétköznapi jelenség. Hogy a gyűjteménynek valóban több dolgot kell-e tartalmaznia, vagy létezik egyetlen darabot tartalmazó kollekcióna, vagy létezik egyetlen darabot tartalmazó kollekcióna is, meglehetősen elvontnak hangzó kérdés (lásd POMIAN 1994. 173 is). Ebben az – elvont – értelemben az egytől álló gyűjtemény is gyűjtemény.⁵

4 Szintén izgalmas kérdés, hogy a gyűjtemény, illetve akár a múzeumi gyűjtemény mint jelenség mennyire univerzális az emberi kultúrában, vagy mennyire nyugati dolog. Újabban többen érvelnek amellett, hogy nemcsak a gyűjteménynek, hanem a múzeumnak is vannak (és voltak) párhuzamai a nem nyugati kultúrákban (lásd SIMPSON 2001. 107, KREPS 2003. 46, 145).

5 Mint ahogyan egyetlen ember is képezhet sort. Tag nélkül viszont nincs gyűjtemény (sem sor).

6 FEJŐS (2003. 41) a kiválasztást és a felhalmozást hangsúlyozza, ám csak leírja, nem határozza meg a gyűjteményt mint jelenséget.

7 Általános felfogás szerint az univerzális és a halmazok egyaránt absztraktak. A halmazok konkrét megfelelői a gyűjtemények. A téridőben nem kiterjedő entitások absztraktak, a téridőben kiterjedők konkrétak.

8 A gyűjtemény a legáltalánosabb értelemben meglehetősen matematikai alapú. Létezik például adott számok gyűjteménye stb. A hétköznapi használatban a gyűjtemény általában konkrétabb.

9 A kiválasztás határozza meg az adott gyűjtemény szerepét. Szerep nélkül nincs gyűjtemény. Mindhárom aktus természetesen feltételez egy (vagy több) ágenst, illetve kulturálisan beágyazott (kommunikatív) praxist. A gyűjtemények létrehozása ebből a szempontból emlékeztet az eszközök vagy artefaktumok létrehozására (lásd DIPERT 1993; 1995). A gyűjtemény esetében az a fontos, hogy valaki (vagy valami) valamikor (például intencionálisan) létrehozta, illetve hogy a környezet ezt így és ekként elfogadta. Emiatt konkrét a gyűjtemény, és nem halmazelméleti módon absztrakt. A létrehozás lehet térbeli, vagy maradhat éppen csak terv. A térbeli gyűjtemények sűrűsödési helyek, azaz itt a dolgok tömörülnek, egymás közvetlen közelébe kerülnek.

10 A képi jelleget a ZRINYIFALVI (2007) által megfogalmazott értelemben érdemes kezelni.

11 Ez a kettős művelet a tárgyat gyűjteményi tárggyá változtatja (korlátozza), ám ettől még nem lesz önmagában „múzeumi tárggyá” vagy éppen „néprajzi tárggyá”. Mint látni fogjuk, ezen az sem változtat, ha mindent a múzeum vagy a néprajz teszi, akkor sem lesz önmagában „néprajzi tárggyá”. Ehhez több minden másra is szükség lesz.

Amellett érvelek a továbbiakban, hogy általános értelemben a *képszerű kollektívák* a gyűjtemények, melyek a maguk részéről konceptuális (absztrakt) dolgok modelljei. Ezek a kollektívák *kiválasztás, kiemelés* és a *képszerűség* előtérbe kerülésével jönnek létre.⁶

A legáltalánosabb értelemben a gyűjtemény a *halmaz* konkrét megjelenése. Egy halmaz önmagában konceptuális (absztrakt) jellegű (azaz nem más, mint kritériumok által vezérelt válogatás), ám ha magát a halmazt leképezzük a konkrét világra, azaz konkrét, valós dolgokat rendelünk elemeihez (WOOD 2011. 20), gyűjteményt kapunk.⁷ A hétköznapi gyűjtemény, ahogyan a mindennapi világunkban használjuk e fogalmat, az általános értelemben vett kollekcióna egyfajta sajátos megjelenési formája.⁸ Ennek még specializáltabb változata a tárgygyűjtemény, ahol az adott kollektíva tagjai fizikai tárgyak.

Tárggyűjtemény akkor jön létre, ha adott kiválasztás mentén kiemelünk tárgyakat,⁹ és ez a kiemelés képi jellegű.¹⁰ Bármelyik kritérium hiányzik, nem tudjuk megfelelően megragadni a fogalmat.

Egy adott, konkrét tárgygyűjtemény akkor jön létre, ha részben *kiválasztunk* elemeket, dolgokat adott szempontok szerint a tárgyak közül, részben *kiemeljük* őket addigi használatukból, azaz korlátozzuk a (korábbi) használatukban azáltal, hogy a továbbiakban csak a kiválasztás szempontjai szerint kezeljük őket.¹¹ Ilyen értelemben a gyűjtemények eleve másodlagosak a többi hétköznapi tárgycsoporthoz képest, mivel az előbbieket értelmében minden gyűjteményi darabjuknak, tárgyuknak van (volt) valamilyen korábbi funkciója. Azt mondhatjuk tehát, hogy eleve gyűjteményi darabként nem lehet létrehozni tárgyat. Ez valószínűleg igaz a használati tárgyra általánosságban, ám akadhat mégis egy kivétel, és ez a *művészi tárgy*.

A tárgynak a használatból való kiesése általában választatot jelenthet: végleg kikerül minden jellegű szerepből, azaz hulladékká válik, vagy erős képisége révén kaphat szemiotikai szerepet a továbbiakban (lásd ehhez THOMPSON 1994). Ez utóbbi esetben válik megőrzendővé, azaz gyűjtemény tagjává. A megőrzés önma-

gában gyűjteményképző motívum lehet (noha a megőrzés önmagában nem hoz létre gyűjteményt).¹² Ha viszont egy tárgy elveszti használhatóságát, valóban válaszút elé kerül, ahol a gyűjtemény tagjává válás az egyik lehetőség. A gyűjtemény tagjai másfajta szerepet töltenek be a társadalmi praxisban, mint a használati tárgyak. Mivel a használatuk korlátozott, nincs szükség arra, hogy kéznél legyenek ebben a jellegükben.

Könnyű érveket találni amellet, hogy pusztán a tárgyak *kiválasztása* önmagában nem eredményez gyűjteményt. A kiválasztás legfeljebb lehetséges gyűjteményeket képes létrehozni.¹³ Bármikor kiválaszthatom ugyanis a megfelelőnek ítélt eszközöket, szerszámokat egy adott munkára, feladatra, ezzel viszont csak leszűkítem a felhasználandó tárgyak körét, de ennek során a használatból még nem léptetem ki e tárgyakat. Egy ilyen jellegű kiválasztás a hétköznapi tárgyak egy részét előtérbe helyezi, de alapvetően nem különíti el őket.

A *kiválasztás* ennek ellenére a gyűjteményképzés fontos, megkerülhetetlen része. Adott szempont vagy szempontok szerint az összes lehetséges tárgy közül kiválasztunk, elkülönítünk (modellezve vagy fizikailag) adott kategóriába tartozó darabokat. Az is figyelemre méltó, hogy a *kiválasztás* nem azonos a *kiemeléssel*, illetve nem tartalmazza azt. A kiválasztás megmarad a tárgy adott használatának területén, ezen belül szűkít. A kiemelés ezzel szemben kilép ebből az adott keretből. A kiválasztást követnie kell egy további kiemelésnek ahhoz, hogy gyűjteményről beszélhessünk. A kiválasztás ugyanis csak körülír egy dologkategoriat, a kiemelés azonban azzal teheti gyűjteménnyé, hogy elvonatkoztat az egyéb felhasználhatóságtól (lásd BAUDRILLARD 1968; 1994. 7).¹⁴

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kiválasztás vonatkozhat a tárgy bármely (intrinzikus vagy extrinzikus, belső vagy külső) tulajdonságára (vagy ezek kombinációjára), de vonatkozhat a tárgyak valamilyen metatulajdonságára (adott helyzetére) is, például hogy XY újságban megemlítették őket, vagy hogy a magyar nyelvben „a” hanggal kezdődik a nevük, stb.

Érvelhetünk amellet, hogy a kiemelés *önmagában* tartalmazza a kiválasztást is, azaz bizonyos esetekben e képszerű kiemelés is gyűjteményt hoz létre. Látnunk kell azonban, hogy a kiemelés történhet negatív módon is (vagyis bizonyos tárgyak nem szándékosan kikerülnek a használatból). Ahhoz pedig, hogy kiemeljünk egy adott tárgyat a hétköznapi használatából, a térbeli helyről sem kell elmozdítanunk. A műemlékek jól illusztrálják ezt a lehetőséget. Ha elkezdjük korlátozni a dolgok használatát, funkcióját, akkor ezzel párhuzamosan megerősödhet a képjellegük. Már nemcsak épületekről, házakról vagy éppen korszokról van szó ilyenkor, hanem olyan épületekről vagy eszközökről, melyek adott kort, állapotot mutatnak be, illusztrálnak, reprezentálnak stb. képjellegüknél fogva.

Az egy helyen lévő dolgok önmagukban még szintén nem alkotnak gyűjteményt, mivel nem emelték ki őket ehhez eredeti használatukból. Például egy adott helyiségben lévő tárgyak önmagukban nem feltétlenül alkotnak kollektívot, mivel az eredeti használatuk révén kerültek egy helyre, kerültek össze. Ha azonban ezt a vonásukat választjuk ki, akkor már lehetséges gyűjteményt alkotnak. Konkrét gyűjteménnyé akkor válnak, ha kiemeljük őket a használatból, és a képjellegük kerül előtérbe.

Minél inkább elkülönülnek a dolgok a fizikai (materiális) használatától, annál inkább előtérbe kerülhet képszerűségük (szoborszerűségük).¹⁵ Fordítva is igaz: minél inkább hangsúlyozni akarjuk a dolgok képszerűség-

12 A megőrzés mint tevékenység – valamilyen formában – alapvető szinte minden társadalomban. Ennek módjai és területei nagyon eltérőek lehetnek. Ez a tevékenység valóban az idő ellen való küzdelem egyik módja. Vagyis igyekszünk lassítani az enyészetet – bizonyos kiemelt területeken és szempontból. A raktározás részben fedi ezt a tevékenységet, részben azonban eltér tőle. INGOLD (1983) elemzése arra irányul, hogy raktározhatunk „lábon” is, azaz tudhatunk róla, hogy hol és mit használhatunk majd fel egy megfelelő, későbbi időben (valamint hogy ezeket a tárgyakat miként lehet valamiképpen megővni, elérhetővé tenni). (A *felhalmozás* jelensége szintén tartalmazza a megőrzés és a raktározás igényét.) A megőrzés önmagában nem feltétlenül jelent valamiféle egyben tartást vagy egybehordást. A megőrzés lehetséges különböző helyeken és módokon is, éppen ezért ez még nem gyűjteményképzés – a „gyűjtemény” szó legtágabb értelmében sem. A raktározás talán közelebb áll ehhez, például amennyiben készleteket raktározunk. Ám a hangsúly itt is a *készleten* van, ha az egyben tartást nézzük. A megőrzés ugyanakkor a gyűjtemény létrehozásának vagy bővítésének – mint láttuk – oka, elindítója is lehet a maga részéről, nem csupán a gyűjtemény fenntartásának az igénye. Bizonyos esetekben tehát nem akarjuk, hogy egy adott tárgy a használatban avuljon el.

13 A gyűjteményekkel kapcsolatban is jól alkalmazhatónak tűnik az *aktuális, virtuális* és a *lehetséges* megkülönböztetése (BRYANT 2011. 30, 100).

14 BAUDRILLARD (1968; 1994. 8) szerint vagy használunk egy tárgyat, vagy birtokoljuk. A két funkció kölcsönösen kizárja egymást. Az utóbbi az, mely a tárgyakat kijelöli a gyűjtésre.

15 A használatban való korlátozás szűkszerű feltétele a képi jelleg előtérbe kerülésének, de ehhez nem elégséges. A korlátozás miatt kerülhetnek tárgyak padlásra, szemétebe is stb.

gét, annál inkább igyekszünk kivonni őket a fizikai használatból. A másik oldalról nézve: ha korlátozni akarjuk egy dolog képjellegét, akkor mindenképpen valamilyen (nem képi) funkcióban kell használnunk.

Nem feledhetjük el, hogy a hétköznapi tárgyak gyűjteményi léte időhöz kötött. A konkrét kollektók ily módon nem feltétlenül vonják ki teljes mértékben és megváltoztathatatlanul, visszavonhatatlanul a tárgyakat a használatból a hétköznapi életben. A gyűjtemény mint hétköznapi jelenség ebben az értelemben kevésbé szigorú feltételeknek felel meg, mint például egy múzeumi gyűjtemény. Egy adott késkollektó darabjait ugyanis bizonyos alkalmakkor felhasználhatja a gyűjtő továbbra is mint késeket, ha úgy tartja kedve (ami a múzeumi gyűjtemények esetében kizárt). Ilyen értelemben a gyűjtemény nyitott a nem gyűjtemények irányába. Ám az egymás mellé helyezés, a kiválogatás, a tárolás körülményei együtt képesek megerősíteni a dolgok képszerűségét. A képszerűség tehát elválasztja a dolgokat a konkrét helytől és időtől (ami a maga részéről újfajta térbeli és időbeli szemiotikai relációk létrejöttét is segíti).

Amikor egy tárgyat megfosztunk korábbi funkciójának lehetőségétől (azaz nem lehet többé használni, mert olyan helyzetbe hozzuk), akkor annak hangsúlyossá válnak más, adott esetben vizuális adottságai. Ilyenkor szobor-, képjellege erősödik fel. Erwin Wurm egyperces alakjai például ezt használják ki: emberek hirtelen, bizonyos ideig szobrokká válnak, mivel elvesztik szerepüket (funkciójukat), megfosztják őket ettől a szereptől. Ugyanígy szoborrá változik például egy talicska is, ha a helyén, a kertben például egy talapzathoz rögzítjük. Ez a képjelleg (részben) a tárgy korábbi szerepét, funkcióját mutatja ugyanúgy, hogyan egy használatban lévő darabról készített modell, makett, fotó is ezt teszi. Egy adott személy arca is hirtelen képpé változik, ha például össze akarjuk hasonlítani valamelyik rokonával. Itt is látszik, hogy a kiemelés hozzájárul a képszerűség megerősödéséhez, ám ennek az eredménynek részben tudatosulnia kell ahhoz, hogy a tárgy, dolog gyűjteményi darabbá válhasson, részben pedig szükség van a kiválasztásra is, mely a gyűjtemény darabjait kijelöli.

A gyűjtemény darabjai nem egyszerűen utalnak valami másra, nem csupán szimbolizálnak helyzeteket, alkalmakat, személyeket stb., mivel erre a nem a kollektóba tartozó tárgyak is képesek, hanem alapvetően a saját múltjukat mint funkcióban lévő tárgyakat mutatják be képként.

A gyűjteményeket minden esetben valamilyen érdeklődés hozza létre, e nélkül nem léteznek. A konkrét gyűjtemény történelmi entitás. Például elmondható, hogy az adott tárgy korábban ennek vagy annak a gyűjteménynek a darabja volt, de most A-é vagy B-é. Az érdeklődés és a kiemelés konkrét időben (és térben) történik.

A gyűjtemény adott kategóriák mentén választja, majd emeli ki a tárgyakat. Ezek a kategóriák jellemzők, tulajdonságok alapján jönnek létre; nem azonosak a fogalmakkal, hanem annál tágabb, esetlegesebb valamik. Tartalmazhatnak egyszerre több jellemzőt is, ám nem ez az igazán jellemző. (Ebben a tekintetben a gyűjteményképzés, úgy látszik, osztozik a tárgyhasználat, a funkcióval, ahol szintén egy-egy jellemzőre van kihegyezve a tárgy alkalmazása.) Gyűjteményképző jellemző lehet bármilyen tulajdonság (vagy tulajdonságegyüttes). A lényeg, hogy a tárgyak többi jellemzője a háttérben marad (akárcsak a használatnál).

Ha kiemelünk valamilyen vonásokat, tulajdonságokat, akkor halmazokat hozunk létre az ennek megfelelő fogalmakból. Ha mindezeket „kipányvázunk”, azaz találunk nekik megfelelő dolgokat, lehetséges (potenciális) gyűjteményeket hozunk létre. A talált és az eredeti, előző kontextusból (azaz eredeti használatból) *kiemelt* dolgok a *valós* kollektót alkotják, a további dolgok, melyeket még nem találtunk meg, de megfelelnek a gyűjtemény számára megfogalmazott tagsági feltételeknek, a kollektó lehetséges (potenciális) tagjai.

Egy gyűjtemény lehet tehát lehetséges vagy konkrét. Ha (adott számú) tagjait valaki elkülöníti, akkor beszélhetünk saját (vagy konkrét) kollektóról. Egy saját, konkrét gyűjtemény szinte mindig hiányos, azaz nem az összes tagot tartalmazza. A saját kollektó lehet privát, egyéni vagy intézményi, közgyűjteményi, továbbá lehet elsődleges vagy metagyűjtemény. A konkrét, saját kollektók alapvetően a teljességre törekednek. Jellegzetességük, hogy a tagjaikat kiemelték (éppen az elkülönítés révén) korábbi helyzetükből, tér- és időbeli stb. kontextusaikból.

A gyűjtemény *alapját* képező kritérium(ok) nem feltétlenül képi jellegű(ek) (például ilyen vagy olyan forma, szín, dizájn...), léteznek egyéb szempontok is (konkrétak vagy általánosak, például a létrehozó személye, korábbi személyekkel, tárgyakkal, gyűjtőkkel stb. való kapcsolat...). Ennek ellenére az elkülönített gyűjteménydarabok gyorsan elveszítik korábbi – funkcionális, tér- és időbeli – vonásaikat, és megerősödik a képi vonásuk (lásd ZRINYIFALVI 2007). Mindezt megerősíti a kollektó más darabjaival való térbeli közelség (például a tárolás, bemutatás helye).

A kiválasztás szempontjainak megfelelő dolgok egy adott gyűjtemény potenciális tagjai. A kollekció addig nem teljes, míg ezek egy gyűjteményt nem alkotnak. A gyakorlatban ez általában (de nem feltétlenül) egy véget nem érő folyamat, nem beszélve arról, hogy egy dolog számtalan gyűjtemény *potenciális* tagja lehet egy adott időben, ám a gyakorlatban csak egyetlen (vagy kevés számú) kollekcióé.

A gyűjtemény darabjait *számos különböző reláció* tarthatja, kötheti össze (egyszerre akár *több* vagy *többfajta* viszony). Lehetnek e darabok egy dolog részei, darabjai, egy vagy több dolog időbeli megvalósulásai, több dolog térbeli vagy bármilyen egyéb jellegű relációi, vagy lehetnek egy adott *tárgyfajta*, *-típus* megjelenései is.

A lehetséges és a valós (konkrét) gyűjtemény darabjai lehetnek egy helyen vagy térbelileg szétszórva; létezhetnek egy adott időpontban vagy időben szétszórva. Ugyanazok a dolgok egy adott vagy különböző időben *több* kollekcióhoz is tartozhatnak.

A gyűjtemények tagjai – ellentétben a halmaz elemeivel – önálló, konkrét dolgok (WOOD 2011. 20), melyeknek saját és sajátos történelmük, térbeli elhelyezkedésük, számtalan vonásuk van. Ezek révén jelenhetnek meg más kollekció (lehetséges, korlátozottabban valós) tagjaiként is – ugyanabban az időpontban. (A tárgyak tehát nem merülnek ki adott gyűjteménytag mivoltukban.) Az egyes kollekciók tagjai ily módon túlmutatnak az adott, kiválasztott konkrét gyűjteménybeli tagságon, és végtelen sok szemiotikai kapcsolatba léphetnek – ha valaki létrehozza ezt a kontaktust. (Ez a kapcsolat hasonló a képek és az általuk reprezentált dolgok közötti relációhoz, mely hasonlóság egy adott szemlélő *révén*, az ő fejében jön létre, és nem nélküle a két dolog között.) Ez a megfontolás továbbá középpontba helyezi mind a gyűjtemények létrehozóinak, mind az azt értelmezőknek az ágenciáját, szemiotikai értelmezéseit, valamint ezek lehetséges kapcsolatait. A gyűjtemény darabjai mint tárgyak alapvetően képekként, illetve teret fogláló dolgokként függenek össze egymással.

Végtelen sok *lehetséges* gyűjtemény létezhet egy adott időben, hiszen itt csak a kiválasztás számít, mely tetszőleges számú és típusú lehet. Egy adott gyűjteménynek viszont elvben véges számú lehetséges tagja van. A konkrét gyűjtemény nagyságát természetesen korlátozhatja és korlátozza is számos külső körülmény (például a tárolás korlátozott volta, önkorlátozás stb.), ám bizonyos esetekben a kiválasztás kritériuma is.

A gyűjtemények lehetnek több szinten létezők. Sok esetben hierarchikus jellegűek, azaz az összetevőik, elemeik között számos gyűjteményt találhatunk, akár több szinten is. Egy már létező kollekcióba bármikor bekerülhet egy már korábban is létező másik részgyűjteményként. Egy kollekció ugyanakkor a későbbiekben is (bármikor) elosztható több más (rész)gyűjteménnyé. Egy gyűjtemény könnyen magába illeszthet más gyűjteményeket, azok részeit vagy darabjait. Ilyen esetekben csupán más kiválasztási kritériumokra van szükség, a dolgok kiemelése és képisége már eleve adott.

Láthatjuk, hogy a gyűjtemény általános megragadása viszonylag jó fogódzókat ad a konkrét tárgygyűjtemények leírásához is. Ez utóbbiakra ugyanígy jellemző a kiválasztás, hangsúlyossá válók a kiemelés. A képi jelleg ugyanakkor alapvetően a hétköznapi gyűjteményekben válik meghatározóvá. A kiválasztás esetében nagyon kevés kritérium kötelező: adott ágens szinte bármilyen tulajdonságok mentén válogathat. A kiemelés elvben az elvont értelemben vett gyűjteményekre is jellemző, mivel itt is eltekintünk az elemek egyéb vonásaitól, ám a konkrét, hétköznapi gyűjtemények esetében ennek a szerepe meghatározó. A pusztá kiválasztás itt nem elég, mivel valójában minden kiválasztás mellett ott van valamilyen (kifejtett vagy kevésbé látható) cél, és ez a cél gyakran visszatér a kiválasztott dolgok más tulajdonságaihoz (például funkciójához). A hétköznapi gyűjtemény – mint látni fogjuk – éppen ebben tér el a rokon tárgycsoportoktól. A kiemelést szintén valamilyen ágens végzi el, megfelelő módszerekkel. Ezek közös tulajdonsága, hogy a gyűjtemény elemeit elvonják a használattól. Itt számtalan megoldással találkozhatunk, a fizikai helyhez rögzítéstől az áthelyezésen át az őrzésig. A harmadik kritérium a képiség hangsúlyozása volt a gyűjtemény létrehozása tekintetében. Erre azért van szükség, mert a kiválasztás és a kiemelés önmagában a gyűjteményektől eltérő kategóriába tehet dolgokat. Ha például nincs már szükségünk adott tárgyakra, kiválaszthatjuk (például a koruk, állapotuk stb. alapján), majd kiemelhetjük őket a használatból (elkülönítjük, kidobjuk stb.), azaz fölöslegessé, használhatatlanná, szemétté nyilváníthatjuk ezeket a dolgokat. Mindez azonban nem felel meg a hétköznapi gyűjteményfogalmunknak. A gyűjteménybe helyezés tehát – a kiválasztáson és kiemelésen kívül – igyekszik megőrizni valamit a tárgykból, sőt, igyekszik valamit előtérbe helyezni belőlük. Erre is számos módszer létezhet: a hangsúlyos helyen való tárolás, bemutatás, publikálás, kiállítás mind ezek közé tartozik.

A gyűjtemény egyben hiányokat jelöl ki; egyfajta struktúra, mely kijelöli az összetartozó dolgok fajtáit, határait, és ebben az üres helyek is kirajzolódnak. A kollekció az egészlegességre törekszik, arra hogy a maga egészében létrejöhön.¹⁶ A hiányok minden gyűjtő számára motiváló tényezők. Az is jól látható, hogy a gyűjtemények esetében mennyire másnyire ez a hiány, mint a funkcionális együtteseknél.

Mind a három gesztust (a kiválasztást, a kiemelését és a képvisé tevést) elvégezheti egyetlen vagy egymástól eltérő ágens. Mivel mindhárom akció és az eredménye is időben létező, ezek a gesztusok ugyanazon gyűjtemény és elemeik esetében is megismételhetők. Azaz egy létrejött gyűjtemény elemeinek képszerűségét megvonjuk, vagy feloldjuk korábbi kiemeltségüket, vagy éppen újrarendeljük a kiválasztást.

A konkrét hétköznapi gyűjteményeknek ugyanakkor van két tulajdonságuk, melyet hiába keresünk az elvont értelemben vett gyűjteményeknél. Az egyik, hogy az előbbieknél van tulajdonosuk. Ez a személy is változhat, és vagy azonos a három gesztus elvégzőjével, vagy nem.¹⁷ A másik sajátosság a gyűjtemények *megőrzésének* igénye.

A gyűjtemény mint rendszer

Jogosan tehető fel a kérdés, hogy a létrejött gyűjtemény mint összetartozó elemek csoportja *rendszer* alkot-e, más tárgyrendszerekhez hasonlóan. A tárgygyűjtemény egyben tárgyrendszer-e? A tárgyrendszer fogalmát alapvetően egymással valamilyen szorosabb kapcsolatban, adott struktúrában lévő tárgycsoportosulásokra szoktuk alkalmazni informálisan, és ez természetesen nem korlátozódik a gyűjteményi típusú csoportokra. A rendszer hétköznapi használata sok esetben metaforikus, ám mi a helyzet, ha mégis komolyan vesszük?¹⁸ A rendszer fogalmát általában olyan egészek leírására használjuk, ahol az egész az összetevők közötti strukturális kapcsolatokból emelkedik ki. Ezt alapvetően meghatározza az összetevők kapcsolathálója, ha ez módosul, a rendszer megváltozik, adott esetben megszűnik. Másik fő jellemzője, hogy határ húzódik közte és környezete között. A rendszereken belül is elfogadott kétfajta szisztéma elkülönítése: az *autopoietikus* és az *allopoietikus* rendszer megkülönböztetése, mivel ezek számos tekintetben más-keppen viselkednek. Az autopoietikus rendszerek alapvetően az élőlényeket jellemzik (melyek operacionálisan zárt rendszerekként működnek).¹⁹ Az allopoietikus rendszerek közé a fizikai dolgok tartoznak, ezek – ellentétben az autopoietikus rendszerekkel – nem törekednek a saját működésük és (ily módon) határaik fenntartására.

A konkrét rendszer megléte feltételezi a (rendszert a környezettől elválasztó) határok meglétét; azaz határok nélkül nincs rendszer. Ilyen határokat találunk a tárgyak esetében, ám a gyűjteményeknél ennek megléte jóval kevésbé egyértelmű. Emellett a rendszereknek emergens (az összetevőkön túllépő) tulajdonságaik, kölcsönös interakción alapuló sajátos belső struktúráik vannak (WEIS 2008. 6). Érvelni lehet amellett, hogy a halmazok éppen ezek miatt nem rendszerek, bár kollektív vonásokkal bírnak (WEIS 2008. 5). Ezek tagjainak rendjét például nyugodtan változtatgathatjuk anélkül, hogy a tulajdonságait módosítsanánk ezzel.

Egy tágabb keret

Bár a rendszer fogalmának használata a társadalmi vagy kulturális csoportosulások leírására mindenképpen megkerülhetetlen, és sok esetben sikeres próbálkozások sorozatából áll, azt gondolom, hogy a(z) allopoietikus, illetve még kevésbé az autopoietikus) rendszermodell a tárgycsoportok, gyűjtemények sajátosságának megragadására nem alkalmas. Kérdés tehát, hogy milyen más ontológiai kategória segítségével lehet az ilyen jellegű dolgokat leírni. Itt kerülnek előtérbe a *kollektíva* fogal-

16 A gyűjtő kontrollálni akarja a tárgyait, illetve a kontroll lehetőségét akarja megszerezni és fenntartani. A gyűjtemény darabjai valamilyen egységet alkotnak (a gyűjtő számára), mely csak akkor jön létre (számára), ha a darabok kontrollja az ő kezében van.

17 Ez utóbbira a legismertebb példák az öröklés vagy a hagyaték.

18 A tárgykutatásban és az anyagi kultúra vizsgálatában sem ismeretlen természetesen a rendszer fogalmának alkalmazása. Talán a leggyakrabban idézett a Baudrillard-féle „tárgyak rendszere” (BAUDRILLARD 1968). Hozzá kell tenni, hogy itt a rendszer a *gazdaság*, és ebben vesznek részt jelként a tárgyak. BAUDRILLARD (1968; 1994) szerint is alapvető hiba egyes, egyedi tárgyakat leírni. Ennél konkrétabb a „tárgyuniverzumok”, „tárgypopulációk” megkülönböztetése (FÉL-HOFER 1969; HOFER 1983; lásd még HAHN 2003; 2005), mely az egyes tárgyakon túlmutató és összefüggő egységekben gondolkodik.

19 A társadalmi rendszereket írja le például ily módon LUHMANN (1982).

mán alapuló modellek (lásd például GUIZZARDI 2011; WEIS 2008; WOOD 2011; WOOD-GALTON 2008). Eszerint a gyűjtemények a kollektívák sajátos változatai, típusai. Ezek közé tartoznak dolgok időszakos csoportosulásai, ahol e csoportosulás körülményei jellemzik az egyes kollektívátípusokat. Mint láttuk, a gyűjtemény a kiválasztás, kiemelés és képpé válás által meghatározható kollektíva. A kollektívák egyaránt magukban foglalják az olyan jelenségeket, mint például a sor, sportesemény, épület, szeméttelp, bolygó, lehetnek társadalmi, fizikai jelenségek, térbeliek és esetlegesek egyaránt (GUIZZARDI 2011). Mindegyikre jellemző a kiválasztás, mely azonban igen sokféle típusú lehet (intencionális, véletlenszerű, kémiai, fizikai stb.), a kiemelés és a képszerűség megléte (és mivolta) azonban már sajátosabb kollektívákat különít el egymástól.

Minden kollektívára jellemző, hogy maga is további kollektívák tagja, valamint hogy maga is további kollektívákat foglal magában. Ez a rendszerekre is érvényes, ám a kollektívák esetében ezek a jellegzetességek nem annyira szigorúak. Egy-egy kollektíva számtalan módon állhat kapcsolatban más kollektívával, ahol a fizikai, biológiai, társadalmi, kulturális dolgok egymásba érnek. A gyűjtemények leírását éppen ezek a tulajdonságok könnyítik meg.

A gyűjtemények tehát kezelhetők kollektív entitásokként, amennyiben rendezetlen kollektívák (lásd WEIS 2008. 5). Kollektív vonásokkal rendelkeznek, de az elemeik alapvetően nincsenek *fizikai* kapcsolatban egymással (azaz a kollektívó mint jelenség szempontjából ez nem meghatározó). A gyűjtemény elemeit ily módon megváltoztathatjuk, átrendezhetjük stb. anélkül, hogy annak jellege alapvetően megváltozna. Ezzel szemben a rendszer esetében az elemek közötti kapcsolatok, relációk meghatározók a rendszer egésze szempontjából.

A kollektíva felőli megközelítés értelmében a dolgok és az emberek egy közös társadalmi, kulturális együttest alkotnak: a dolgok az emberek között közvetítenek, a kapcsolataikat szabályozzák, részben amiatt, mert az emberek erre használják őket. Ám az emberek is közvetítenek a dolgok között, azáltal hogy csoportokká, együttesekké állítják össze őket, melyekből a dologi, tárgyi környezetük áll.

A kollektíva fogalma viszonylag jól körülhatárolja azt a kört, melyben a gyűjtemény elhelyezhető. Ez azonban ahhoz, hogy a közvetlen szomszédait megtalálhassuk, még túl általános. Látható ugyanis, hogy a kollektíva jelenségébe egyaránt beletartozik a gyűjtemény, a várakozó sor, a politikai párt és az éléskamra. A szűkítéshez az egyik ígéretes fogalom az *assemblage* (lásd ehhez HARMAN 2008; KENNEDY ET AL. 2013).

Az *assemblage* azokat a kapcsolatokat és résztvevőket hangsúlyozza, melyek adott időben együtt hoznak létre csoportosulásokat. A résztvevők egyaránt lehetnek fizikaiak és társadalmiak (a legkülönbözőbb arányban találkozva).

Az *assemblage* mint fogalom – az egyes csoportosulások kapcsolathálóit és környezeteit előtérbe hozva – lehetővé teszi, hogy a gyűjteményhez közel álló csoportosulásokat megkeressük.

Gyűjtemény, készlet, együttes

Mik a gyűjtemények szomszédai a kulturális világunkban? Milyen kapcsolatot mutatnak ezekkel? A gyűjteményektől eltérő például az *együttesek*, *készletek*, *tartalékok*, *hulladékok* jellemezhetősége, annak ellenére, hogy valamennyiükre érvényes a kiválasztás mint kritérium. Hagyjuk most a tartalékokat (raktározott tárgyakat) és a hulladékokat (mindenféle használatból kiemelt tárgyat), és nézzük meg közelebbről a *készletet* és az *együttest* mint tárgycsoportot!

A tárgykészletek és a tárgyezüttések egyaránt *kiválasztás* révén jönnek létre. Több tárgyat csoportosítunk abból a célból, hogy együtt megfelelően vagy megfelelőbben tudjuk alkalmazni őket. Az ilyen típusú csoportok lehetnek nagyon esetlegesek is, rövid ideig alkalmazottak, időnként azonban az említett célból tartós tárgycsoportosulásokat hozunk létre. Mivel ezek a tárgyak együtt gyakran jobban funkcionálnak, mint külön-külön, érdemes időnként fenntartani, valamilyen formában rögzíteni e csoportokat,²⁰ és nem minden alkalommal újra kialakítani.

Az együttesekre és a készletekre ezzel szemben nem jellemző a *kiemelés*. E csoportokba tartozó tárgyakat éppen a további használatuk miatt válogatjuk ki. Ha azután valamilyen okból mégis kiemeljük őket a használatból, könnyen gyűjteményt hozhatunk létre. Elég például egy cipéskészletet kivonni a használatból, máris egy jellegzetes kézműves-eszközyűjteményt kaphatunk.

A tárgyezüttések különböző összetevőkből alakítanak ki valami funkcionális egészet, ami egységként

20 Ez sok esetben a térbeli elhelyezéssel történik meg.

képes működni használat közben. Talán a legismertebb példa erre a viselet, mely különböző darabokból áll össze. A készlet hasonló vagy azonos funkciójú darabokból áll össze, és ezek mindegyike vagy használatba kerül, vagy vár a használatra. Ilyen például egy pohárkészlet vagy egy evőeszközkészlet hat személlyre stb. Adott célra a készlet sorozatokat is tartalmazhat. Ilyenkor nem a változatokon van a hangsúly, hanem a funkció ismételt, azonos módon való ellátásán, illetve az egymást helyettesítő darabokon. A készlet darabjai tehát vagy váltogatják egymást ugyanolyan, illetve némileg eltérő funkcióban, vagy akár egyszerre működnek. Egyébként mint lehetőségek vannak jelen. Az együttesek tagjai viszont eleve egyszerre tudják ellátni a feladatukat. Ugyanakkor együttesek is képezhetik egy-egy készlet darabjait, illetve fordítva is igaz: ha az együttes egyes tagjainál cserelehetőségek merülnek fel, az együttes e tagjait készletek is alkothatják. Ilyen például, amikor egy viselethez hozzátartozik, mondjuk, a kalap, de ebből több változat is szerepel a ruhatárban.

A készlet darabjai elvileg és alapvetően funkcionálisak, vagyis valamilyen használati szerepben való megfelelésre törekszünk az összeállításakor. Ennek ellenére a készlet bővítések vagy éppen az összeállításakor nemritkán felmerül a praktikus megfontolásokon túlmutató, elvontabb, absztraktabb szempont is, mely gyakran a gyűjteményekre emlékeztet. Egyfajta törekvésről van itt szó egy elvontabb modell megvalósítására, az elképzelt változatosság tárgyakkal való lefedésére. Ennek egyértelműen van valamilyen gyakorlati oldala is, mikor az egyes feladatokat mérjük fel, és ezekhez igyekszünk minél megfelelőbb eszközt találni, de ez sok esetben túllép ezen a megfontoláson. Például mennyivel más egy *parang*, mint egy *kukri* a használatban? Melyik mit tud? Melyik jobb az ágvágásra? Ugyanígy például a nyílvesszők összeállításakor is szempont – a megfelelő számú, súlyú stb. vesszők összeválogatása mellett – az, hogy kipróbáljunk más anyagból való, másképp tollazott vesszőket is. Ezekben a példákban az egyes új darabok nem kiegészítik a meglévőket (mint a készlet esetében általában), hanem változatként, esetleges helyettesítőként merülnek fel. Az alap gondolat itt a próba, a teszt, azaz a megfelelő, pontos ismeretek hiánya, a bizonytalanság (melyik a jobb?). A készlet ily módon működhet egyfajta próbakészletként is, nem csupán adott feladatokra szolgáló eszközök táráként.

A készletek esetében ugyanakkor előfordulhat, hogy a használat szerepe fokozatosan háttérbe szorul. Például elavul az ét- vagy ruhakészlet, azaz egy idő után már nem kerül vissza a használatba. Ekkor vagy mint fölösleges tárgyak folytatják életüket, melyeket kerülgetőnk, félretesszünk vagy kidobunk, vagy végbemegy az átmenet a gyűjteménybe mint tárgycsoporttípusba. Azaz a készlet elveszti gyakorlati, használati szerepét, és képszerűvé válik; felértékelődik, előtérbe kerül a képszerűsége, például személyes jellege, a régisége, különlegessége, ritkasága, művészsége miatt. Ami eddig nem állt előtérben, most fontossá válik.

A tárgye gyűjtemesnek is lehet természetesen képi jellege, és ez hangsúlyossá is válhat adott alkalommal vagy körülmények között. A folyamat hasonló, mint a készlet esetében, csak itt még nem valamilyen sorozatról van szó. Ebből tehát még nem válik gyűjtemény. A képszerűvé vált együttes (vagy önálló, egyszerű tárgy) ugyanakkor szintén kiindulópontja lehet egy-egy későbbi gyűjteménynek.

Egy-egy készlet értékesnek tartott darabjai ugyanakkor könnyen átkerülnek a gyűjteményi státusba. Ha például sikerül megszerezni egy jó és egyben szép kést, az ember könnyen kivonja a használatból. Gyakori az olcsóbb kések intenzív használata, és a drágább vagy ritkább, szebb példányok tudatos kímélése. Az esztétikum szerepe tehát itt sem lényegtelen.

A gyűjtemény létrehozása nem képzelhető el fejlesztés nélkül. A készlet esetében mindig ott van a jövőbeli, valamikori gyakorlati célú felhasználás és ennek kritériumai, korlátai. A készletfejlesztés ugyanakkor eleve korlátozott a felhasználás elsődlegessége miatt. A gyűjtemény viszont a szűkebb értelmében *kilép* ebből a felhasználási körből, azaz megszabadul az ilyen típusú gyakorlati (használati) korlátoktól.

A készlet esetében egy bizonyos nagyságrend kezdi megnehezíteni a használatot (vö. DOBLER 2004). Egyszerre ugyanis mindig csak egyet tudok használni, a többit tárolni kell, emellett kéznél kell lennie. A gyűjtemény esetében a növekedés csak a teljesség és az összehasonlítás lehetőségeit növeli. A gyűjtemény ily módon tovább bontható, részletesebb tagolású lehet, terjedelmében kevésbé korlátozott, mint a készlet (vagy a tárgye gyűjtes), hiszen itt (elvben) nincsenek funkcionális korlátok.²¹

A készletbe olyan tárgyak kerülnek, melyeknek potenciális, konkrét használati tulajdonságai fontosak.

21 Itt egyedül a tárolás szab határt, ám ebben is kevesebb szempontnak kell megfelelnie a gyűjteménynek, mint például a készleteknek (ahol funkcionális igények is súlyt kapnak).

A készleten belül a tárgyak mint használati tárgyak viselkednek, a gyűjteménybe viszont mint absztrakciók kerülnek, bizonyos – a használatukkal kapcsolatos – területeik tehát érdektelenné válnak. Egy gyűjteménybe például bekerülhet olyan tárgy is, mely már teljesen alkalmatlan az eredeti funkciójára, a készlet vagy az együttes esetében ez elképzelhetetlen.

A gyűjtemény esetében a – funkció helyett – a képszerűség dominál (a gyűjteményképzés tekintetében), itt tehát a gyűjtő igyekszik egy absztraktabb modellt lefedni az egyes darabokkal, illetve egy absztraktabb, teljesebb modellt létrehozni az egyes darabok révén. Am a gyakorlatban itt is (akárcsak a készlet esetében) megfigyelhető egyfajta „szépre”, „jóra” törekvés (esztétikai értékelés) abban az értelemben, hogy a kiválasztott daraboknak valamilyen mértékben meg kell felelniük, tetszeniük kell a gyűjtőnek (bármennyire a teljességre törekszik egy adott gyűjtemény elvben, folyamatos választások, döntések kísérik). Azaz az egyes darabok mégsem fedik le teljes mértékben a szándékolt fogalmat, modellt, mivel a „rossz” darabok „hiányozni” fognak a gyűjtésből. Például ha a gyűjtő kezébe akad egy darab, mely valahogyan beleillik a sorozatba, modellbe, ám hiányos, töredékes, romos, darabos, durva stb., a gyűjtő hajlamos kihagyni, figyelmen kívül hagyni ezt a darabot, mert éppen a „durvasága” miatt nem illik a kollekcióba. Tehát a gyűjtemény képzése közben működik valamilyen esztétikai szempont, válogató elv is a háttérben.

Látható, hogy mindegyik tárgycsoportra sajátos, egyedi folyamatok jellemzők. Fontos azt is figyelembe venni, milyen kapcsolatban vannak egymással és az egyedi tárgyakkal. Az is látható, hogy egy-egy tárgy milyenségére nézve e tárgycsoportok más és más követelményeket támasztanak. Például egy gyűjtemény darabjainak nem feltétlenül kell működőképesnek lenniük.

Néprajzi gyűjtemény

A néprajzi gyűjtemény révén van kapcsolat a múzeumi és a magángyűjtemények vagy a múzeumi antropológusok és magángyűjtők között. Önmagában a múzeumi antropológia alapvetően az anyagi kultúra modelljén alapul, kivéve azonban a gyűjteményt mint jelenséget. A magángyűjtemények folyamatos forrásai a múzeumi gyűjteményeknek, annak ellenére, hogy gyakran egészen más szempontból jöttek létre. A magángyűjtemények között nagyon ritka a hétköznapi kultúra szisztematikus gyűjtésén, dokumentálásán alapuló gyűjtemény, ugyanakkor akad néha olyan, mely ennek múzeumi alapját tudja adni (lásd például detmoldi fiatalok lakása [CARSTENSEN ET AL., Hrsg. 2000], a grazi „mindent gyűjt ház” mint múzeumi gyűjtemény [MERAN, Hrsg. 2005]). Éppen ezért a néprajzi múzeumi gyűjtemények két lábbon állnak: a hétköznapi anyagi kultúra dokumentálásán tárgyak, illetve gyűjtemények dokumentálásán gyűjtemények révén. A kettő viszonyát érdemes tisztázni.

A néprajzi múzeumokban őrzött gyűjteményi tárgyak ugyanakkor nem feltétlenül néprajzi tárgyak, ahogy ezt minden egyes profiltisztításkor megfigyelhetjük. Ez utóbbi esetben kiemel a múzeum bizonyos darabokat az összegyűjteményéből mint nem odatarozó dolgokat, de – mint ahogyan a beemeléskor is teszi – *valami* alapján. Ez a valami egyfajta konvenció, modell vagy más hasonló, mely önmagában változhat, de ugyanúgy eltérhetnek ennek értelmezései is egyazon időben. A néprajzi gyűjtemény és a néprajzi *múzeumi* gyűjteményi tárgy fogalma tehát nem esik teljesen egybe, és ez az eltérés valószínűleg a gyűjtemény mint „önálló” múzeumi jelenség hatásának köszönhető.

De mi is a néprajzi gyűjtemény? Legáltalánosabban azt mondhatjuk: olyan gyűjtemény, melynek darabjait néprajzi szempontok alapján választották ki, vagyis néprajzi tárgyak gyűjteménye. Itt természetesen visszakanyarodunk a mára már klasszikussá vált kérdéshez: mi a néprajzi tárgy?²² Az egyik lehetséges válasz: az, amit a néprajz annak tart, akként kiválaszt. Ha alaposabban megnézzük, rögtön látszik, hogy ennél pontosabb választ érdemel a kérdés, részben mert hiányzik e megállapításból az időtényező (azaz adott időpontban), részben mert feltételez valamilyen egységes néprajzi szemléletet (intézményt) a maga körülírható elméletével. Ezek (teljes vagy részleges) hiányában²³ a kapaszkodót leginkább a prototipikus példák és az ezekhez való viszony adhatja. A néprajzi tárgy szinte biztosan

22 Itt akár segítségül jöhet a kérdés (és az erre adható válasz): mi a művészi tárgy (lásd ALBERTSEN–DIKEN 2004).

23 A művészi tárgyak esete sem sokkal könnyebb (lásd ALBERTSEN–DIKEN 2004), ám ott létezik egyfajta mindennapi megfelelés, a művészet, amelyhez folyamatosan vissza lehet és kell csatlolni. A művészi tárgy a néprajzi tárgyhoz hasonlóan felveti tehát a társadalom elméletének és a materiális tárgyak kapcsolatának közelről sem egyszerű problematikáját.

nem valamilyen elméleti fogalom, ezért kell lennie megjelenési formáinak a hétköznapi életünkben. Ha találunk ilyeneket, akkor vissza tudunk utalni a tudományos modellekben is ezekre. Ha ez igaz, akkor viszont a néprajznak csak korlátozott szerepe van annak eldöntésében, mi is a néprajzi tárgy. Érdemes tehát magukat a korlátokat (is) jobban látni. Úgy is mondhatjuk, hogy a néprajzi (mint olyan) külső és belső hálózatát kell jobban körüljárni. Itt megint az egyik lehetséges modell az *assemblage* típusú megközelítés: a dolgok és az emberek ennek megfelelően egymást közvetítik, mediálják. A néprajzi tárgy itt valamilyen hétköznapi tárgy, mely adott, meghatározott típusú és nagyságú hálózatban mozog. Ennek része a hétköznapi használat, praxis és értelmezés, a tárgyakkal egymással és a társadalmi környezetükkel való kapcsolata, valamint szűkebb körben a különböző tudományos körök praxisai és értelmezése, ezek valamennyi eltéréseivel együtt. Ennek megfelelően minden szubkultúra mint a hálózat egy lehetséges részlete maga dönt az adott konkrét hálózat tulajdonságai szerint arról, hogy mi is éppen itt és most a „néprajzi tárgy”. Ez a megközelítés annyiban segít, amennyiben – mint láttuk – sok mai modell a gyűjteményt is már eleve egyfajta hálózati jellegű *assemblage*-ként kezeli. A tudományos közösség természetesen vagy foglalkozik a saját körén kívül eső értelmezésekkel, vagy nem. Számára a legszűkebb értelemben a kiválasztott példák értelmezései, modelljei számítanak. Vagyis néprajzi tárgy az, ami ezekkel leírható. Ez azonban azt is jelenti, hogy a néprajzi tárgy nem az, amit a néprajz kiválaszt, hanem amit le tud írni. Amit kiválaszt, azt vagy le tudja írni, vagy nem. Ez utóbbi esetben nem tartozik bele a kategóriába.

Múzeumi gyűjtemény

A múzeumi gyűjtemény a gyűjtemény egy sajátos specializációja, mely a múzeum mint intézmény létrejöttének és működésének velejárója. Ez csak annyit jelent, hogy a gyűjtemény létrehozásának három gesztusát a múzeum maga végzi el összetételének, felépítésének, társadalmi-politikai helyzetének stb. megfelelően. Ennek megvalósulásai természetesen kor- és helyzetfüggők. Az eddigi történelme során a múzeum alapvetően autoriter jellegű volt ebben a tekintetben, vagyis viszonylag kevés (társadalmi) visszacsatolással végzi e tevékenységeit.²⁴

A múzeumi tárgygyűjtemények – éppen képi jellegük miatt – természetesen nem tekinthetők tárgychíveknek, mivel (legalábbis részben) megőrzik a tárgyak társadalmi szerepét, azaz funkcióját abban az értelemben, hogy a tárolt, archívumbeli tárgyak (elvben) bármikor (újra)felhasználhatók a funkciójukban. A múzeumi tárgyak ezzel szemben hangsúlyozottan és végleg képi szerepet kapnak: nem a funkciójukban való megőrzés a hangsúlyos, hanem vizuális jellegük (ZRINYIFALVI 2007). Ez azonban azt jelenti, hogy a tárgygyűjtemények átvesznek egyfajta egyirányú reprezentálódáson, azaz eleve mint reprezentációk kerülnek a múzeumba, nem mint tárgyak.

A fotókkal alapvetően más a helyzet – a tárgyakétól eltérő társadalmi szerepüknek, ontológiai adottságaiknak köszönhetően. A fotók eleve képek, és ez is a fő szerepük.²⁵ A képgyűjtemények tehát képarchívumok, a képarchívumok pedig a fotóknak egyfajta újrafelhasználhatóságán alapulnak. A dokumentumarchívumok szintén egy esetleges újrafelhasználás reményében tárolják gyűjteményüket.²⁶

Figyelemre méltó végül az a szempont is, hogy a repatriáció, restitúció (és hasonló igények) esetében nem a tárgy néprajzi jellege válik témává (ami egyfajta szerep – a kutatás tárgya), hanem a gyűjteményi jellege (ami kicsit több vagy éppen kevesebb, mint szerep).

24 A komolyabb visszacsatolási lehetőségek – a kiállítások, katalógusok – újabban online hozzáférési adatbázisok adta terekben léteznek.

25 Némileg bonyolítja a helyzetet, hogy a képek általában valamilyen hordozó segítségével léteznek. Ez utóbbi viszont sok esetben tárgy. Azaz a kép egyszerre kezelhető (adott helyzetben) képként és tárgyként is.

26 Az, hogy mennyire gyűjteményként vagy archívumként léteznek inkább, nem teljesen egyértelmű minden esetben. Bizonyos szempontból hasonló a helyzet a könyvvel mint tárggyal bizonyos esetekben: ha archivális, akkor a könyvtárban a helye és használható, ha azonban valamilyen okból gyűjteményi jellegű tárgy, akkor a múzeum igyekszik megővni a valódi használatától.

Irodalom

ALBERTSEN, Niels – DIKEN, Bülent

2004 Artworks' networks. Field, system or mediations? *Theory, Culture & Society*, vol. 21. no. 3. 35–58. Internetcím: <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Albertsen-Diken-Artworks-Networks.pdf>.

BAUDRILLARD, Jean

1968 *Le système des objets*. Paris, Gallimard.
1994 The system of collecting. In ELSNER, John – CARDINAL, Roger (eds.): *The cultures of collecting*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 7–24.

BRYANT, Levi

2011 *The democracy of objects*. Ann Arbor, Open Humanities Press.

CARSTENSEN, Jan et al. (Hrsg.)

2000 *ZimmerWelten. Wie junge Menschen heute wohnen*. Essen, Landesmuseum für Volkskunde.

DIPERT, Randall R.

- 1993 *Artifacts, art works, and agency*. Philadelphia, Temple University Press.
- 1995 Some issues in the theory of artifacts: defining 'artifact' and related notions. *The Monist*, vol. 78. no. 2. 119–135.

DOBLER, Gregor

2004 *Bedürfnisse und der Umgang mit Dingen. Eine historische Ethnographie der Ile d'Ouessant, Bretagne, 1800–2000*. Berlin, Reimer.

FEJŐS Zoltán

- 2000 Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére. In uő (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 9–49.
- 2003 A múzeumi gyűjtemény tudományelméleti meghatározása. In uő: *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 39–51.

FEJŐS Zoltán (főszerk.)

2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FÉL Edit – HOFER Tamás

1969 A kalotaszegi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. *Néprajzi Értesítő*, LI. évf. 15–36.

GUIZZARDI, Giancarlo

2011 Ontological foundations for conceptual part-whole relations. The case of collectives and their parts. In MOURATIDIS, Haralambos – ROLLAND, Colette (eds.): *Advanced information systems engineering*. Berlin, Springer, 138–153.

HAHN, Hans Peter

- 2003 *Kulturinventare und Haushaltsinventare: Vergleichende Betrachtung zu zwei Vorgehensweisen der Dokumentation materieller Kultur*. Internetcím: <http://www.materielle-kultur.de/mkdoku.pdf>.
- 2005 Dingen des Alltags – Umgang und Bedeutungen. Eine ethnologische Perspektive. In KÖNIG, G. M. (Hrsg.): *Alltagsdinge. Erkundungen der materiellen Kultur*. Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 63–80. /Tübinger kulturwissenschaftliche Gespräche, 1./

HARMAN, Graham

2008 DeLanda's ontology: assemblage and realism. *Contemporary Philosophical Review*, vol. 41. no. 3. 367–383.

HARNAD, Stevan

2003 Cognition is categorization. Internetcím: <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/10362/01/catconf.html>.

HOFER Tamás

1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgygyűttesek néprajzi elemzése. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, 13. sz. 39–64.

INGOLD, Tim

1983 The significance of storage in hunting societies. *Man*, vol. 18. no. 3. 553–571.

KENNEDY, Rosanne et al.

2013 All those little machines: assemblages as transformative theory. *Australian Humanities Review*, vol. 55. 45–66.

KREPS, CHRISTINA F.

2003 *Liberating culture. Cross-cultural perspectives on museums, curation and heritage preservation*. London – New York, Routledge.

LUHMANN, Niklas

1982 Autopoiesis, Handlung und kommunikative Verständigung. *Zeitschrift für Soziologie*, Jg. 11. Nr. 4. 366–379.

- MERAN, Cornelia, Hrsg.
2005 an/sammlung an/denken. Ein Haus und seine Dinge im Dialog mit zeitgenössischer Kunst. Salzburg, IM Otto Müller.
- MÜNCH, Dieter
1996 Zur Ontologie komplexer technischer Systeme. In HUBIG, Christoph – POSER, Hans (Hrsg.): *Cognitio humana – Dynamik des Wissens und der Werte*. XVII. Deutscher Kongress für Philosophie. Leipzig, Workshop-Beiträge, 1/397–404.
- PEARCE, Susan M.
– 1994a The urge to collect. In UŐ (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 157–159.
– 1994b Collecting reconsidered. In UŐ (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 193–204.
- PEARCE, Susan M. (ed.)
1994 *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge.
- POMIAN, Krzysztof
1994 The collection: between the visible and the invisible. In PEARCE, Susan M. (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 160–174.
- SIMPSON, MOIRA G.
2001 *Making representations. Museums in the postcolonial era*. London – New York, Routledge.
- THOMPSON, M.
1994 The filth in the way. In PEARCE, Susan M. (ed.): *Interpreting objects and collections*. London – New York, Routledge, 269–278.
- WEIS, Ekke
2008 *Fundamentals of complex evolving systems. A Primer*. IFF, Social Ecology, Working Papers, vol. 104. no. 6. 1–50.
- WOOD, Zena Marie
2011 *Detecting and identifying collective phenomena within movement data*. Exeter, University of Exeter.
- WOOD, Zena – GALTON, Antony
2008 *Collectives and how they move: A tale of two classifications*. *Proceedings BMI*. 57–71.
- ZRINYIFALVI Gábor
2007 *Mi a szobor és a plasztika? A plasztikus kép formái*. Budapest, Enigma.

GÁBOR WILHELM

Collection, museum, ethnology

In this study the author attempts a closer examination of the nature of the ethnological museum collection. The collection is one of the basic pillars of the museum, but in a period of sharp changes of direction in the cultural and social sciences the nature of museum collections has itself become a research area of special interest. It takes as its starting point the position that if we are dealing with museum collections, we must be able to say what the collection is in general. After that we can take a more precise look at what makes an ordinary museum or ethnological museum collection a collection. The author touches on the question of the collection as system then, after giving a negative reply, attempts to place it in a different grid. Thus the other question examined in the article is the place of the collection within a wider world. What are the collection's immediate or wider neighbours, how is it connected to them, in what ways is it different from or similar to them? The characteristics of the museum collection are then examined. This leads to the question of the collection and the institutions as collection formers. The situation is similar for the phenomenon of the ethnological museum collection, where clarification of the concept of ethnological object cannot be avoided.

Láttelel és/vagy reprezentativitás, avagy a tudomány forrásai-e a múzeumi katalógusok?

„A múzeum a néprajzi tudás megalkotásának és újraalkotásának helye”

GOTTFRIED KORFF (2003. 9)

A Néprajzi Múzeum egyik korábbi főigazgatója, Hoffmann Tamás 1969-ben „székfoglaló” előadásának adta azt a címet, hogy „A tudomány forrásai-e a múzeumok gyűjteményei”. Előadása a *Néprajzi Értesítő*ben is megjelent (HOFFMANN 1969), s azóta írása a néprajzi alapműveltség része lett. Ezt idézi a tanulmány címe, nem véletlenül.

Írásomban először a Néprajzi Múzeum három főigazgatójának a tárgyakkal, a tárgyak rendszerezésével és felhasználhatóságával kapcsolatos állásfoglalásait idézem fel és hasonlítom össze, röviden áttekintem a magyar néprajzi katalógusok történetét, legfontosabb jellemzőit, az általuk közvetített problémákat és eredményeket, majd bemutatom és elemzem beszámolóim tulajdonképpeni tárgyának, a Néprajzi Múzeum tárgykatalógusainak legfontosabb sajátosságait. Végül pedig felvetem ennek a műfajnak (és a múzeumok tárgyakhoz való viszonyának, illetőleg a közzététel különböző módjainak) egy egészen más diskurzusba való beillesztésének lehetőségét.

Hoffmann Tamás elméleti igényű, a néprajzi muzeológia addigi eredményeit is szem előtt tartó fejtegetésében valójában a néprajztudomány helyét is igyekszik kijelölni. Írásában amellett érvel, hogy bár egy-egy gyűjteménycsoport fejlesztésére sikeres kísérletek történtek, „a múzeumokban őrzött néprajzi gyűjtemények csak ritkán szolgálatják az anyagi kultúra fejlődésének tipikus példáit, az anyagi javak előállításának és a fogyasztásnak hagyományos tárgyi kellékei társadalmi szóródását illetően pedig – néhány újabban bekerült kollektiótól eltekintve – úgyszólván semmiféle tudományos igényű konzekvencia levonására nem kínálnak alkalmat” (HOFFMANN 1969. 11). Ő a tárgyakat, a múzeumi tárgyakat annyiban tekinti fontosnak, amennyiben vizsgálatuk, elemzésük hozzájárulhat társadalom- vagy gazdaságtörténeti kérdések megvilágításához. Mindeközben többször is hangsúlyozza a múzeumi tárgyak, tárgyegyüttesek esetlegességét, a gyűjtői, kutatói érdeklődéstől függő voltát, s bár a velük való foglalkozást fontosnak tekinti, forrásértéküket illetően óvatosságra int. Sürgető feladatnak tartja ugyanakkor egy „átfogó és minden részletre kiterjedő egységes nyilvántartási rend, a múzeumi tárgykollekció korszerű katalógusának” elkészülését (HOFFMANN 1969. 12).

Egészen más megközelítésű Hofer Tamás kérdésselvetése, aki a felszerelések és tárgyegyüttesek gyűjtését és elemzését hangsúlyozza 1983-as (és nemrégiben újra megjelent) tanulmányában. Bár az alapkérdés számára is hasonló, mint Hoffmann Tamásnál, nevezetesen hogyan szólaltathatók meg a tárgyak, mennyiben alkalmasak a társadalomtörténet bizonyos kérdéseinek megválaszolására, ő egyrészt a lokális társadalmak és a tárgyak viszonyát állítja középpontba, másrészt pedig nem elsősorban a néprajzi muzeológia felől közelít. Írásában a következőket mondja: „E dolgozat eredetileg feleletnek készült arra a kérdésre, hogy a tárgyak vizsgálata használható-e a jelenlegi európai lokális társadalmak megismerésére... Úgy tűnik, hogy a helyi lokális társadalmak szerkezetének, átalakulási folyamatainak vizsgálata és a tárgykutatás két egymástól távol eső kutatási terület... A tárgyak... legfőképpen illusztrációul szolgálnak a technikai fejlettségi szint, az életszínvonal, illetve a különböző társadalmi rétegek eltérő életvitelének bemutatásához.”

(HOFER 1983. 41.) A tárgypopuláció, -rendszer és -univerzum fogalmai azóta is kiindulópontként szolgálnak sok, hasonló kérdéseket feszegető vizsgálathoz, és továbbgondolva eredményesen használhatók gyűjteményi katalógusok készítésénél is.

Fejős Zoltán is fontosnak tartja kiemelni a múzeumi tárgyállomány korlátozott forrásértékét, a gyűjtés történetét reprezentáló hangsúlyait. Ahogyan ebben a kérdésben fogalmaz: „A gyűjtemények tehát a tudománytörténet tükrői, sajátos történeti produktumok, s a tárgyak annyiban adathordozók, amennyiben pontosan megállapíthatók megszerzésének körülményei, valamint ezáltal a rájuk vonatkozó információk. [...] a múzeumi anyag mint az etnográfiai tudás egyik alapformája nem önmagában, nem semleges forrásbázisként, hanem csakis történeti mivoltában és a létrehozása körülményeinek eredőjeként fogható föl.” (FEJŐS 2000. 77.)

A három múzeumigazgató/néprajztudós múzeumi tárgyi világgal kapcsolatos gondolatai tulajdonképpen egymásra reflektálnak. Bár mindhárman más és más kiemelését, hangsúlyozását tartják fontosnak a tárgyak kutathatósága és tudományos használhatósága kapcsán, az összefoglalóan levonható konklúzió mégis valahol a múzeumi tárgyak erősen korlátozott forrásértékére vonatkozik. Ezt a kétségbenvonhatatlan tényt kell szem előtt tartanunk akkor is, amikor műtárgykatalógusokat készítünk, vagy éppen – mint jelen esetben is – azokról gondolatokat fogalmazunk meg.

Történeti kitekintés

Az utóbbi időszakban megjelent problémafelvető tanulmányok, tudományos konferencia-előadások is foglalkoznak a múzeumi katalógusok szerepével, formáival, lehetőségeivel, az útkeresés kérdéseivel (GRÁFIK 2014).¹

A katalógus szó eredete a latin *catalogos*, illetve görög *katalogosz* – lista, névsor, jegyzék jelentésű – kifejezésekre nyúlik vissza. A katalógus fogalmát használják a tudományosságban, kereskedelemben, oktatásban. Nézzük, hogyan is hangzik a katalógus tudományos fogalmának meghatározása a *Viki értelmező szótár* szerint: „Rendszerbe foglalt jegyzék, amely könyveket, műtárgyakat vagy más tárgyakat, eszközöket rendezett egészbe foglal.” – Ez tehát a kiindulás, ezzel a fogalommal dolgozunk.

Legutóbb Gráfik Imre tett kísérletet a múzeumi tudományos katalógus definiálására: „A muzeológiában katalógus alatt egy adott kollekción olyan ellenőrzött tartalmú, teljes körű és rendszerezett, tudományos célra készült műtárgy jegyzékét értünk, mely egységes szempontok szerint feldolgozott adatokkal rendelkezik.” (GRÁFIK 2014. 340.)

A múzeumi katalógusoknak többféle formája, válfaja létezik.

Szilágyi Miklós a *Bevezetés a muzeológiába* című munkájában számba veszi a katalógusok különböző típusait:

A kiállítási katalógussal kapcsolatban ezt írja: „A kiállítás mulékony műfaj. Ami megmarad belőle tanulságot kínáló dokumentumnak: a nyomtatott katalógus. Fontos tehát, hogy a muzeológus a kiállítással egyenértékűnek tekintse azt; olyan eszköznek, mely akkor igazán »jó«, ha a lehetőségekhez képest minél több információt és látvány-élményt képes átmenteni a jövő számára.” (SZILÁGYI 2003. 161.) Véleménye szerint „a legoptimálisabb (a kiállítás kínálta látvány-élményt leginkább megközelítő) az lenne, ha a bemutatott minden tárgy és dokumentum színes fotója, leírása, jellemző adatai, valamint az adott kiállítás szövegszerűen felidézhető minden jellemzője megjelenhetne a katalógusban. Vagyis a kiállítási katalógus a gyűjteményi katalógus szerepét is betölthetné.” (SZILÁGYI 2003. 161, 162.) Ez azonban szinte megvalósíthatatlan célkitűzés, a magyar viszonyokat ismerve legalábbis.

A klasszikus „kalauzműfaj” – gondoljunk Jankó János kéziratban maradt, az első állandó néprajzi kiállítást bemutató munkájára (1898; SZEMKEŐ–GRÁFIK, szerk. 2002) – magát a kiállítást és annak nyomtatásban megjelenő írott formáját is úgy tekintette, hogy a közönség elé tárt látvány gyakorlatilag magával a múzeummal volt azonos. A vezető inkább az érdeklődő nagyközönségnek szólt, s a kor tudományos közleményeinek szemléletét és kurrens eredményeit volt hivatott közvetíteni. A szakkikktől valóban az különböztette meg ezeket, hogy teremről teremre, tárlóról tárlóra haladva tüzetesen írták le és értelmezték mindazt, ami a kiállításon látható volt (SZILÁGYI 2003. 162, 163.) A *kalauz* műfaj a második

¹ 2013-ban rendezte meg a Néprajzi Múzeum a *Katalógus 3D – katalógus online* című konferenciát, melynek előadásaiból több, tanulmánnyá formált írást tartalmaz ez a kötet (lásd Gyarmati János, Lackner Mónika, Vida Gabriella szövegeit ebben a számban).

világháború után is megmaradt; a tárgy megnevezése, értelmezésének igénye, a történelemmelés és az adott kiállítás leíró ismertetésének összekapcsolása, forrásközlésként vagy a kiállítást mint látványt szöveg és képek segítségével megidézni akaró szándék formájában jelent meg a katalógusokban (SZILÁGYI 2003. 163, 164).

Szilágyi szerint az időszak kiállítás katalógusa, amelynek jó esetben el kell készülnie a megnyitó időpontjára, magától értetődő módon nem lehet a látvány tükrözője, legfeljebb csak tartalmi útmutató. Ez általában a néprajzi esszé műfajához közelít: csevegő stílus, az összefoglalás igénye jellemzi (SZILÁGYI 2003. 164, 165). A szerző külön tárgyalja a képző- és iparművészeti kiállítások katalógusait: ezek bevezető része általában a művész méltatását tartalmazza, amit sűrített műtárgyjegyzék, a főművek kiemelése követ. Ehhez áll közel a népművészeti, népi iparművészeti katalógusok megformálása is – körülményektől függően több-kevesebb sikerrel.

A gyűjteményi katalógusok esetében a legtöbb tárgyról fontos adatokat találunk: méret, forma, készítés, használat, funkciók. A néprajzi muzeológia kezdeteitől a legfontosabb szempont a hozzáférhetővé tétel volt, a leíró tárgyismertetés és egzakt műtárgybemutató sokféle publikációs formájával találkozhatunk.

A Néprajzi Múzeum megalakulása óta, sőt még az önállósodást megelőzően is különböző kísérletek történtek bizonyos tárgycsoportok katalógusszerű bemutatására. Elsőként még a Nemzeti Múzeum keretein belül indult önálló kiadványsorozat (*A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei*, 1–6.), amely nem csak magyar és nem csak néprajzi tárgycsoportok ismertetését tartalmazta. Ezek között található gyűjtőutak jegyzékei, de vannak valódi katalógusnak tekinthető munkák is. Szilágyi Miklós áttekintése nyomán ezek – a teljesség igénye nélkül – a következő típusokba sorolhatók:

Rendszerezés, tipologizálás: ennek a műfajnak Bátky Zsigmond volt a megteremtője. Feldolgozta többek között a szalagszövő táblákat (BÁTKY 1901), a mángorlókat (BÁTKY 1905), a tűzikutyákat (BÁTKY 1909), az aratósarlókat (BÁTKY 1926b), a nádvágókat (BÁTKY 1926a), pásztorívóparákat (BÁTKY, összeáll. 1928). Idesorolható például Viski Károly osztják hímzésekkel foglalkozó munkája is (VISKI 1921).

Az 1930-as évektől elkezdődött és jelentőssé vált irányzat az adatolatlan tárgyak megszólaltatására tett kísérlet, amikor újabb terepmunkák végzésével igyekeztek a tárgyakat „helyzetbe hozni”. Az ilyen típusú közlemények közös jellemzője, hogy egyrészt nem ragaszkodnak szigorúan a Néprajzi Múzeum gyűjteményének anyagához, másrészt pedig a bemutatott tárgyakat inkább illusztrációnak szánják egy tárgy típus monografikus ismertetéséhez vagy a tipológiai rendszerezéshez. Idesorolható Kovács László munkája a Néprajzi Múzeum magyar ekéiről 1937-ben, Gönyey Sándor szigonyokat, Morvay Péter jégpatkókat, Szolnoky Lajos guzsalyokat vagy Balassa Iván favillákat bemutató munkája (KOVÁCS 1937; GÖNYEY 1939; MORVAY 1939; BALASSA 1949; SZOLNOKY 1951). Szolnoky Lajos írása a Néprajzi Múzeum „klasszikus” katalógusa, egy bevezető – a guzsaly használati módjait bemutató – tanulmány után saját maga által kidolgozott kritériumok alapján ismerteti a teljes múzeumi anyagot. Ez a világos szerkezetű, átlátható, végiggondolt szempontok alapján dolgozó írás valódi előzménynek tekinthető (SZOLNOKY 1951.)

A Néprajzi Múzeumban a *Néprajzi Értesítő*ben először az 1950–1960-as években tűntek fel a különböző gyűjtési eredményekről szóló beszámolók vagy egyetlen műtárgyat értelmező tanulmányok, amelyek mind-mind a katalógus műfaj egy-egy sajátos változatának tekinthetők (lásd például SZABÓ 1955; VINCZE 1957; FÖLDES 1958; GÁBORJÁN 1959; BOROSS 1963; KRESZ 1971; FÉL 1976).

1970-es évektől azután rendszeressé váltak a gyűjteménygyarapodást összefoglalóan értékelő tanulmányok és különböző magángyűjtemények anyagának ismertetése is.

A Bátky–Győrffy–Viski-triónak még egy típust köszönhetünk: az albumformát, amikor a legjellemzőbb díszítőművészeti műfajokat dolgozták fel, ami a múzeumi tárgyaknak csupán egyetlen aspektusát ismertető, jól illusztrált publikációs formáját jelentette (lásd például BÁTKY 1924; GYÖRFFY 1924; VISKI 1924; GÖNYEY 1944; DOMANOVSKY 1953; MANGA 1954; SÁFRÁNY 1996).

Vidéki múzeumokban is történtek/történnek kísérletek különböző tárgycsoportok katalógusszerű bemutatására, közöttük akadnak olyanok, amelyek a múzeumi anyagot háttérnek használják egy-egy tárgycsoport bemutatására (például GRÁFIK 1988; SIMON 1999; TÁBORI 1981; 1983; BÁRKÁNYI 2001), és olyanok is, amelyek magát a katalógizálást helyezik előtérbe (például FÜZES 1961; 1962; SÁFRÁNY 1975; 1977; SZABADFALVI 1999). Gyakran nyílt/nyílik lehetőség egy-egy teljes gyűjtemény publikálására, monografikus bemutatására (például HERKELY 1941; RÁCZ 1992; KÖRMENDI 1995; LUKÁCS–VARRÓ 2007).

Mindenképpen ki kell emelnünk Solymos Ede feldolgozását, ami a bajai Türr István Múzeum halászati gyűjteményének típuskatalógusa. Ez tartalmazza egy teljes gyűjtemény típusokba sorolását s az egyes típusok rajzokkal, fényképekkel kiegészített részletes ismertetését (SOLYMOS 1974).

Muzeológusokban többször felmerült az igény, hogy megfogalmazzák a katalóguskészítés szerepének fontosságát. Takács Lajos ebből a szempontból programadónak nevezhető tanulmánya, amely a katalóguskészítés elvi és gyakorlati megfontolásait tartalmazza, nem sok visszhangra talált. Azt írja: „...tárgytípusaink gondos elemzése során nemcsak egy sor technológiai kérdésre adhatunk választ, hanem a paraszti üzem belső szerkezetét, árutermelő és árufelvevő fokát is sikerrel próbáljuk meghatározni, mégha e kérdések megoldására a katalóguskészítő munka közel sem olyan alkalmas, mint az egyetlen helyen széles keresztmetszetet adó monografikus kutatás” (TAKÁCS 1972, 19–22). Ő – teljes gyűjtemények anyagából kiindulva – felvázol egy katalogizálási rendszert, amelyben leglényegesebbnek a típusbeosztást tartja. Kitér a gyakorlati megvalósítás módjára, és egyes gyűjteménycsoportokból vett példákkal illusztrálja is koncepcióját (TAKÁCS 1972). Az ezekhez az elvekhez való alkalmazkodás – ismereteim szerint – csak a korábban említett Solymos Ede-féle halászati katalógusban található meg.

Húsz évvel később újra megfogalmazódik a katalóguskészítés fontossága: „A néprajzi múzeumi-muzeológiai kutatómunka egyik alapvető követelménye kell hogy legyen a műtárgyállomány és az adattári dokumentációs anyag minél alaposabb, informatívabb feltárása és olyan tudományos katalógusokban való közzététele, melyek alapjául szolgálnak mind a bevált klasszikus, mind pedig a komplex szemléletet és az interdiszciplináris módszert alkalmazó tudományos feldolgozó, analizáló és szintetizáló munkának, hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt” – írja Gráfik Imre (GRÁFIK 1992. 378).

Ugyancsak ő legutóbbi tanulmányában megkülönböztet tárgye gyűjtéseket és tárgyrendszereket, amelyek a katalógusok készítésekor is figyelembe veendő/vehető kiindulási pontok. A tárgye gyűjtést különböző körülmények következtében, illetve eltérő, de meghatározott feltételek alapján összeállt tárgyak halmazának, míg a tárgyrendszert – Jean Baudrillard nyomán – a tipológiailag egynemű vagy összetartozó tárgyak meghatározható törvényszerűségek szerint rendezett csoportjának tekinti (GRÁFIK 2014. 333, 334). A (gyűjteményi) katalógusok tárgyakat bemutató része a műtárgy leírását, tipológiáját és vizuális dokumentációját tartalmazza. Ugyancsak Gráfik Imre meghatározásával élve az objektum szintjén a katalógus tartalma az anyagfelhasználás, technikai-technológiai kérdések, a tárgy készítésének és használatának, valamint a tárgy esztétikai vonatkozásainak bemutatása, az objektumon kívüli szinten pedig a tárgy és más tárgyak viszonylataival, a tárgy és a tárgyat készítő/használó ember viszonyrendszerével (a tárgy funkciója), a tárgy és az adott közösség társadalmi-kulturális viszonyával (a tárgy szimbolikus tartalma) való foglalkozás (GRÁFIK 2014. 341).

Wilhelm Gábor *Tárgyelmélet, tárgytipológia, tárgyleírás* című munkájában ezt írja: „A tárgyak kulturális használatának figyelmen kívül hagyása eleve lehetetlenné és érdektelenné tenné a leírások etnológiai perspektíváját” (WILHELM 2006. 41.), ugyanakkor számomra némileg érthetetlen módon azt is kifejti, hogy a leírások muzeológiai vetületével nem kíván foglalkozni, mert ezek gyakorlati szempontokat is figyelembe vesznek. Megítélesem szerint a kettő egymástól elválaszthatatlan. Közben ő is javasol egy tárgyleírasi rendszert, melynek egyes elemeihez részletes magyarázatot is fűz (WILHELM 2006. 53). Mások is próbálják a műfajt, illetve ahhoz való viszonyukat meghatározni. Elgondolkodtató például Szojka Emese meghatározása, aki a *Sárközi bútor* című katalógus tapasztalatairól gondolkodva írja a következőt: „a műfaj befogadási közege olyanmire tág, hogy lehetővé válik mindazon tapasztalatok együttes alkalmazása, amelyek a múzeumi tárgyra mint különös objektumra vonatkoznak” (SZOJKA 2006. 69).

Három példát szeretnék röviden felidézni, bemutatni, mindhárom más szempontból érdekes. Az első a Dán Nemzeti Múzeum kiadványa a dán keresek ekékről, 1959-ben jelent meg (MICHELSEN 1959). A szerző bevezetőjében leszögezi, hogy a munka törekvése egy, a kutatók számára szolgáló forrásanyag összeállítása. Ennek megfelelően a kötet egy szűkszavú bevezetőből és egy, az eketípus területi megjelenését bemutató térképből, tárgyfotókból és hozzájuk tartozó rendkívül tömör leírásokból áll. Egy klasszikus néprajzi tárgyípus teljességre törekvő, ám kevés adatot bemutatása.

A második egy kiállítási katalógus *50 év – 50 tárgy* címmel, amely a Központi Bányászati Múzeum megnyitására készült, és hazai közgyűjtemények legszebb, bányászathoz kapcsolódó tárgyaiból válogatott hitvallása szerint: „Ezen egyszeri alkalommal egymás mellé került tárgyak hatása összedadódik, s egymást erősítve, új tartalmat adhat bányászatunk múltjáról látogatóink-

nak.” (BIRCHER – BRAUNNÉ WAGNER, szerk. 2007.) Igényes kiadvány, sok szempontú tárgyválogatás, részletes tárgyleírásokkal.

A harmadik az a katalógus, melyet az osztrák Néprajzi Múzeum 2004-ben, a tíz európai ország EU-hoz való csatlakozása alkalmából létrejött kiállításához készített, amely országoként az identitásra legjellemzőbb tárgyakat kiválasztva mutatja be az adott ország kultúrájának szelektét (SCHINDLER 2004). Az utóbbi két esetben a válogatásnak, a szelekciónak rendkívül jelentős szerepe van, ez határozza meg a tartalmi felépítést.

Catalogi Musei Ethnographiae

1993-tól indult el a Néprajzi Múzeumban az a tárgykatalógus-sorozat, amely jelenleg húsz kötetet számlál.²

E sorozat első darabjaival kapcsolatban fogalmaztam meg észrevételeimet majd egy évtizede, ezeknek egy részét talán nem haszontalan felidézni most sem: „Az előzmények sokfélesége, a koncepciók különbözősége és a következetesség hiányának konstatálása alapján még mindig joggal tehetjük fel a kérdést: Mire és hogyan használhatunk ma egy tárgykatalógust? Arra, hogy egy-egy tárgycsoportot alaposabban megismerhessünk, megtudjuk, hogy egy tárgyféleségből hány darab található a múzeumban, és hogy ezek milyen területekről származnak? Esetleg arra, hogy szép képekben gyönyörködhesünk a bemutatott tárgyakról? Vagy netán arra, hogy típusokba, altípusokba rendezve megismerhessük egy-egy tárgytípus formai változatait? A tárgykatalógus mint műfaj, kinek szól: az érdeklődő nagyközönségnek vagy a szakembernek? Egyáltalán a számítógép korában szükség van-e a hagyományos értelemben vett tárgykatalógusokra, hiszen egy-egy téma iránt érdeklődő néhány célzott kereséssel elvileg választ kaphat kérdéseire.” (SZARVAS 2000, 135.)

Minden katalóguskészítés felszínre hozza a gyűjtemények, a témaválasztás problémáit, egyebek között a gyűjtők és a gyűjtés szempontjai sokféleségének következményeit, az anyag adatlásának pontatlanságait és megoldhatatlannak tűnő kérdéseit. Egy katalógus kísérlet lehet mindezek tisztázására, és ezzel hozzájárulhat egy-egy gyűjtemény anyagának pontosításához és teljesebbé tételéhez. Felvetődik a múzeumi gyűjtemények szerkezetének problémája is: melyik tárgynak melyik gyűjteményben van a helye, és miért éppen ott? Miért éppen ezeket a tárgycsoportokat ismertették/ismertetik? Van-e ebben valamiféle koncepció, vagy csupán az egyes munkatársak érdeklődési területének felelnek meg az egyes katalógusok? Esetleg megvalósult kiállításokhoz kapcsolódnak?

A katalógusok megjelentetését, illetve a hozzájuk kapcsolódó kutatások elvégzését 1993-tól OTKA-kutatási programok, illetve a Nemzeti Kulturális Alaphoz benyújtott pályázatok teszik lehetővé. Először Selmeczi Kovács Attila, majd Fejős Zoltán, később jómagam voltam a kutatási programok témavezetője.³

A sorozat kezdetben megjelenő öt része – Gáborján Alice: *Szűrűjasok* (GÁBORJÁN 1993), Szacs vay Éva: *Üvegképek* (SZACSVAY 1996), Fejér Gábor: *Székképek* (FEJÉR-ROBOZ 1999), Horváth Terézia: *Gyűrűk* (BALOGH HORVÁTH 1999), Gáborján Alice: *Cifraszűrők* (GÁBORJÁN 2000) – sem tartalmilag, sem formailag nem volt egységes. Koncepciójában, felfogásában, tartalmi és formai megvalósulásában egymástól alapvetően eltérő öt kötetről beszélhetünk, amelyek önmagukban természetesen egyfelől jelentős szakmai, muzeológiai teljesítmények, másfelől többé-kevésbé jól használható katalógusok.

A későbbiekben, Gráfik Imre 2002-ben megjelent *A nyereg* című katalógusától kezdődően megfigyelhető az egységességre való törekvés és az azonos tudományos szempontrendszer szem előtt tartása (GRÁFIK 2002). A Gráfik Imre által kidolgozott, megbeszéléseken, tanácskozásokon kérielt szempontrendszer lett az alapja a további kötetek tárgyleíró részének. E szerint a tárgy elnevezése, leltári száma és fotója mellett szerepel annak helyi megnevezése, anyaga, mérete, készítési technikája, valamint rövid leírása. Külön feltüntetésre kerül a készítő neve, a készítés helye és ideje, a használat helye, valamint a gyűjtésre, beszerzésre vonatkozó adatok, így a gyűjtő neve, a gyűjtés helye és ideje, a beszerzés módja. A kötetek bevezető tanulmányai angol nyelven is olvashatók.

2 További öt kötet előkészületben, amelyek 2015–2016-ban jelennek meg.

3 A Néprajzi Múzeum a korábbiakban négy sikeres katalógusprogramot teljesített: kettőt Selmeczi Kovács Attila (1996–1999, OTKA T020723; 1998–2001, OTKA T025412), egyet Fejős Zoltán (2002–2005 T037830), egyet pedig Szarvas Zsuzsa (2007–2010, OTKA 68303) vezetésével.

A sorozat egységes arculata beleillik a Néprajzi Múzeum újabb kiadványait jellemző igényesen, szépen kivitelezett munkák sorába. Az új, egységes koncepció jegyében született kötetek a következők: Gráfi Imre: *A nyereg* (GRÁFIK 2002), Sáfrány Zsuzsa: *A tükrös* (SAFRÁNY 2003), Csupor István – Rékai Miklós: *A vajköpülő* (CSUPOR-RÉKAI 2003), G. Szabó Zoltán: *A duda* (G. SZABÓ 2004), Szojka Emese: *A sárközi bútor* (SZOJKA 2005), Selmeczi-Kovács Attila: *A kézi aratás járulékos eszközei* (SELMECZI-KOVÁCS 2006), Gráfi Imre: *Céhemlékek* (GRÁFIK 2008), Selmeczi Kovács Attila: *A tokmány* (SELMECZI-KOVÁCS 2008), Katona Edit: *Feliratos tárgyak* (KATONA 2009), Főzy Vilma: *A piaró gyűjtemény* (FŐZY 2010), Csupor István: *Céhes kerámiák* (CSUPOR 2010), Kerezi Ágnes: *Obi-ugor viseletek* (KERESI 2010), Szacsвай Éva: *Szobrok* (SZACSVAY 2011), Bíró Anna: *Huon-öbölí fej- és mellékszék*. Bíró Lajos gyűjteménye 1. (BÍRÓ A. 2013), Csupor István – Fűvessy Anikó: *A miskakancsó* (CSUPOR-FÜVESSY 2014).⁴

Ahogy Fejős Zoltán a kutatási program második szakaszát lezáró jelentésében írja, a kutatás során nem volt cél, hogy az azonos szempontok érvényesítése kiterjedjen a feldolgozás körébe bevont tárgy- és gyűjteményfajta kiválasztására. Ez egyrészt praktikus okokra vezethető vissza: a résztvevők tudományos érdeklődése, felkészültsége és gyűjteményi tapasztalatai nagymértékben különböznek egymástól.

Módszertanilag fontosabbnak látja a gyűjteményi és ezáltal a feldolgozott anyag heterogén, egymással nehezen összevethető voltának tudatos vállalását. Ahogyan fogalmaz: „a kutatásnak nem lényegtelen célja épp az volt, hogy a műtárgykatalógus különböző megoldásait dolgozza ki az egységes leírási szempontok mellett, azoknak figyelembe vételével. Ily módon sikerült elérni azt, hogy mindegyik feldolgozás azonos kritériumok szerint mutatja be az egyes műtárgyakat.” (Fejős Zoltán, OTKA-zárójelentés.)

A kompromisszumos megoldást tartja járható útnak, s a megjelent kötetek valóban ennek a bizonyítékai. A kutatók az egyes kötetekben az anyag értelmezésére szabad kezet kapnak, s saját felkészültségük, érdeklődési körük, ismereteik alapján dolgozzák fel a kiválasztott tárgytípusokat.⁵

Az egyes katalógustípusok az anyag természetéből és az adatfeldolgozás különbségeiből származnak. A sorozat megjelent kötetekben azok vannak túlsúlyban, amelyek leginkább a „klasszikus” formai, tárgytípológiai és geográfiai feldolgozást részesítik előnyben (nyereg, tükrös, vajköpülő, duda, kézi aratás járulékos eszközei, a tokmány), van, ahol a kontextus, a használat és a funkció elemzése kerül előtérbe (céhemlékek, céhes kerámiák), máshol pedig a tárgyat meghatározó sajátos vonás szerepe válik fontossá (feliratos textíliák). Ugyancsak másfajta megközelítést jelent, amikor egy tárgyszályon belül kerülnek az egy tárgycsoportba tartozók számbavételre (sárközi bútor, obi-ugor textílek, szobrok, miskakancsók). Megjelentek (és előkészítés alatt állnak) az úgynevezett gyűjtői katalógusok, amelyek egy-egy meghatározó jelentőségű gyűjtő, kutató anyagát tárják fel, s a gyűjtő munkásságán túl az általa gyűjtött tárgycsoportok „életrajzát” is bemutatják. Ezek elsősorban a Néprajzi Múzeum nemzetközi gyűjteményeinek anyagát dolgozzák föl (Boglár Lajos piaró anyaga, de ilyen a Bíró-gyűjtemény).⁶

Ezek a „típusok” a legtöbb esetben nem kizárólagosak, a különböző szempontok keveredhetnek egymással.

A vitathatatlan eredmények, a jelentős egyéni szakmai teljesítmények s a forrásanyag igényes feltárása mellett azonban folyamatosan szem előtt kell tartani a múzeumi anyag és ettől elválaszthatatlanul a feldolgozás esetlegességét, korlátait. A véletlenek, az egyes korszakok tudományos szemléletének különbségei alakították a Néprajzi Múzeum anyagát, s ez rányomja a bélyegét többek között a katalógusok létrehozására, az anyag feldolgozására is. Tisztában vannak ezzel a katalóguskészítést felvállaló kutatók is, s olykor ők maguk fogalmazták meg a feldolgozott anyaggal kapcsolatos kétélyeiket (lásd például GRÁFIK 1992; 2014; SZOJKA 2006). Egy-egy katalógusban olyan tárgyak, tárgycsoportok kerülnek egybe egyfajta rendezőelv alapján, amelyek eredetileg nem voltak azonos csoport részei, akár térben, akár időben különböző korok és helyek termékei. Ezeket hozza össze a kutatói érdeklődés vagy éppen a financiális lehetőségek, nagyon óvatosan kell tehát bánni az anyag értelmezésével.

A fentiekben elemzett adottságok és lehetőségek következtében azt mondhatjuk, hogy a Néprajzi Múze-

4 A sorozat további köteteiről írt ismertetést Máté György (MÁTÉ 2006).

5 Ebben a kötetben Gyarmati János tanulmánya az Európán kívüli anyagot tárgyaló katalógusokkal foglalkozik. Írásában nehezményezi a katalógusok egységesített formai követelményeire vonatkozó törekvéseket, amellyel érvel, hogy mindig az adott anyag sajátosságait kellene figyelembe venni.

6 Idetartozik az előkészítés alatt álló Torday Emil-féle gyűjtemény és Diószegi Vilmos sámantárgyai.

um tárgykatalógusai egy hagyományos eszközökkel és módszerekkel összegyűjtött forrásanyag leginkább hagyományos eszközökkel és módszerekkel feldolgozott publikációs formájának tekinthetők. Ez természetes is, hiszen a feldolgozás módja nehezen tud elszakadni a feldolgozott anyag sajátosságaitól. Nem tud túllépni annak esetlegességein, korlátain.

A katalógusok jellemzői

A tárgykatalógusoknak számos formáját ismerjük külföldi és hazai példákból egyaránt. Különböznek tartalmukban, formájukban, abban, hogy milyen és mekkora tárgycsoportot választanak az elemzés tárgyául, hogy egy tárgy vagy tárgycsoport kultúrtörténeti háttérének megrajzolása a céljuk, s ehhez a tárgyak csupán illusztrációként szolgálnak, vagy magukból a tárgyakból indulnak ki, és azok részletes elemzését, bemutatását választják.

A különféle megközelítési módokon túl – és ezzel tisztában kell lennünk – az egyes katalógusok tartalmát egy alapvető kérdés határozza meg: mi kerüljön bele, hol lehet és hol kell meghúzni a válogatás határait. Legegyszerűbb (de nem a leggyakoribb) az, amikor az adott tárgyféleség teljes múzeumi állománya feldolgozható. Amikor azonban túlságosan nagy vagy éppen heterogén az anyag, határokat kell kijelölni. Ilyenkor sokkal inkább a pragmatikus elvek, mintsem a teoretikus elképzelések a meghatározóak. A leginkább járható útnak az a módszertani megoldás tűnik, hogy egyrészt világosan meg kell húzni a túlzottan nagy anyag határait, másrészt pedig azon belül a teljes tárgyállományt fel kell dolgozni.

Műtárgykatalógus és digitalizálás

A Néprajzi Múzeum katalógusaiban feldolgozott több ezer műtárgy nemcsak a megjelent kötetek formájában teszi a tárgyakat a szakma és a nagyközönség számára megközelíthetővé. Ezek a tárgyak szorosan kapcsolódnak a Néprajzi Múzeum digitalizációs programjához, s ilyen formában ennek az anyagnak egy másfajta publikációs formáját jelentik (GRANASZTÓI 2012).⁷

Ugyanakkor azonban meg kell tudnunk határozni például ezeknek a katalógusoknak a viszonyát a modern muzeológiához: a belőlük kiolvasható tendenciák kapcsán választ kell keresnünk arra a kérdésre, hogyan lehet egyszerre alapmű és a tárgykultúra másfajta elemzésének forrásanyaga egy-egy katalógus.

Felül kell bírálnunk azt a fajta magátólértéktudóságot, amellyel a múzeumi tárgyak ilyenfajta feldolgozását kezeljük, kereteit meghatározzuk, még akkor is, ha ehhez segítségül hívjuk a technika legújabb vívmányait, használjuk a számítógépes adatbázisokat, áttekinthetőbbé, sokoldalúbban használhatóvá tesszük munkáinkat.

Az elemzés módjának, a forrásanyag felhasználásának kezelését ebből a kontextusból kilépve másfajta keretek között is elképzelhetjük, másfajta diskurzusba helyezhetjük. Mindez természetesen jóval túllép a tárgykatalógusok műfaján, a teljes múzeumi anyag feldolgozhatóságának, hozzáférhetőségének újragondolását is jelentheti.

A *networked object* teória – ez hálózati tárgyat jelent, amely a virtuális gyűjteményeket kiemeli a múzeumok falai közül, és térben, időben cirkuláltatja, s ezáltal különböző kontextusokba helyezi – amellel érvel, hogy a múzeumi világ és a közkultúra között egyfajta mediátori funkciót tölt be, amely nagyon sokféle tágítja a határokat (CAMERON–MENGLER 2009). A tárgy az online közegbe kerülve kilép a zárt, csak a muzeológusok által meghatározható és feldolgozható szerepből, mindenki által megközelíthetővé válik. Bárki hozzáfűzhet valamit, kiegészítheti, kommentálhatja. Ez természetesen sokféle problémát felvet (a szerzőség, a tudományos hitelesség stb. kérdése), ugyanakkor egészen újfajta perspektívákat nyithat. Az információ egészen más értékrendi szerepbe kerül, s a múzeumoknak is nyitniuk kell ebbe az irányba. Sokan felvetették, hogy a múzeumoknak maguknak is egyfajta információs helyé kell válniuk, ahol minden szabadon létrehozható, látható, változtatható, kommentálható. Ennek természetesen éppen a múzeumi gyűjtemények alapvető sajátosságai a korlátai: nehezen mozdíthatóságuk, stabilitásuk. A *networked-object* fogalmát továbbgondolva felmerült az a kérdés is, hogy a tárgy fizikai értelemben elsődleges-e, vagy kiválthatja a virtuális formája. Elsősorban a restitúciós értelemben

⁷ A digitális katalógusokról lásd ebben a kötetben Kiss Margit és Vida Gabriella, illetve Gyarmati János tanulmányát.

válí így lehetővé a tárgy megsokszorozása, s különböző értelmezési tartományok jönnek létre a különböző helyszíneken (HAGSDEN – POULTER 2012).

Clifford kontaktzóna-elméletét továbbgondolva állítják, hogy a tárgynak – például digitális formában – ki kell lépnie a múzeum falai közül, hogy különböző közösségekhez juthasson el, amelyek tagjai értelmezhetik, továbbgondolhatják.

Ha jól belegondolunk, ebben az értelemben a katalógusok már régen megtették ezt a lépést, hiszen eleve arra készülnek, hogy kilépjenek a múzeum falai közül. A kérdés az, hogy milyen formában. Ha digitálisan és digitálisan 3D formában, akkor mindenféle információvesztés nélkül (sőt) mindez megtehető. De mi lesz magával a fizikai tárggyal?

A múzeumi katalógus, bár első látásra egyszerű közlési formának tűnik, valójában leképezi tudományunk alakulásának etapjait. Műfajának, megjelenésének, tartalmának változásain keresztül meghatározhatók a néprajztudomány paradigmaváltásának összefüggései, a rendszerező típuskatalógusoktól kezdve a leíró műfajon át a különböző értelmezési tartományokig, a tárgyról alkotott felfogások változásán keresztül a digitális formák és tartalmak megjelenéséig. Érdekes tehát művelni ezt a műfajt, csak igazodni kell vele és általa is tudományunk átalakulásának tendenciáihoz.

Amellett érvelek, hogy a katalógusok valódi tudományos produktumok, amelyek – érthetetlen módon – nem vagy nagyon nehezen kerülnek bele a tudományos közgondolkodásba, de ezen változtatni közös feladatunk.

Irodalom

BALASSA IVÁN

1949 A Néprajzi Múzeum favilla gyűjteménye. *Ethnographia*, LX. évf. 99–139.

BALOGH Jánosné HORVÁTH Terézia

1999 Gyűrűk. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / *Catalogi Musei Ethnographiae*, 4.)

BÁRKÁNYI Ildikó

2001 A Móra Ferenc Múzeum játékgyűjteménye. In EDÉLYI Péter – SZÜCS Judit (szerk.): *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1999/2000*. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgató-sága, 143–149.

BÁTKY Zsigmond

- 1901 Szalagszövő táblácskák. *Néprajzi Értesítő*, II. évf. 147–158.
- 1905 Magyar mángorlólapiczkák. *Néprajzi Értesítő*, VI. évf. 81–91.
- 1909 Tüzi kutyák a MN Múzeum Néprajzi Osztályából. *Néprajzi Értesítő*, X. évf. 78–89.
- 1924 Rábaközi hímezések I. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. (Magyar népművészet, I.)
- 1926a Alföldi halász nádvagók. *Néprajzi Értesítő*, XVIII. évf. 140–141.
- 1926b Aratósarlók a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Értesítő*, XVIII. évf. 75–80.

BÁTKY Zsigmond (összeáll.)

1928 Pásztor ivópoharak. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei, 6.)

BIRCHER Erzsébet – BRAUNNÉ WAGNER Roberta (szerk.)

2007 50 év – 50 tárgy. 1957–2007. Kiállítások a Központi Bányászati Múzeum megnyitásának 50. évfordulójára. Sopron, Központi Bányászati Múzeum Alapítvány.

BÍRÓ Anna

2013 Huon-öböli fej- és mellldíszek. Bíró Lajos gyűjteménye 1. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / *Catalogi Musei Ethnographiae*, 19.)

BOROSS Marietta

1963 Méhlikások a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. *Néprajzi Értesítő*, XLV. évf. 35–80.

CAMERON, Fiona – MENGLER, Sarah

2009 Complexity, Transdisciplinarity and Museum Collections Documentation: Emergent Metaphors for a Complex World. *Journal of Material Culture*, no. 14. 189–218.

CSUPOR István

2010 Céhes kerámiák / Guild Pottery. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / *Catalogi Musei Ethnographiae*, 16.)

CSUPOR István – FÜVESSY Anikó

2014 A miskakancsó. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / *Catalogi Musei Ethnographiae*, 20.)

CSUPOR István – RÉKAI Miklós

2003 A vajköpülő. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / *Catalogi Musei Ethnographiae*, 8.)

DOMANOVSKY György

1953 Mezőcsáti kerámia. Budapest, Művelt Nép. (Magyar népművészet, XVII.)

FEJÉR Gábor – ROBOZ László

1999 Székképek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / *Catalogi Musei Ethnographiae*, 3.)

FEJŐS Zoltán

2000 A néprajzi gyűjtemények tudományos perspektívái. *Tabula*, 3. évf. 1. sz. 77–88.

FÉL Edit

1976 Magyar népi vászonhímezések. Budapest, Corvina.

FÖLDES László

1958 A Néprajzi Múzeum busómaszkjai. *Néprajzi Értesítő*, XL. évf. 209–230.

FŐZY Vilma

2010 A piaroa gyűjtemény. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / *Catalogi Musei Ethnographiae*, 15.)

FÜZES Endre

- 1961 A Janus Pannonius Múzeum szaru sótar-tói. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1960. évf. 275–322.
- 1962 A Janus Pannonius Múzeum borotvatar-tói. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1961. évf. 139–157.

- GÁBORJÁN Alice
- 1959 A Néprajzi Múzeum lábbeligyűjteménye, I. Csizmák. Néprajzi Értesítő, XLI. évf. 204–282.
 - 1993 Szűrűjások. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 1.)
 - 2000 Cífraszűrők. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 5.)
- GÖNYEY Sándor
- 1944 Drávaszögi hímzések. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság. (Magyar népművészet, V.)
- GRÁFIK Imre
- 1988 Vas megyei bölcsőtípusok. Vasi Szemle, 2. sz. 170–191.
 - 1992 Új törekvések a magyarországi néprajzi muzeológiában. In MOHAY Tamás (szerk.): Közéltetések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, Ethnica, 371–381.
 - 2002 A nyereg. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 6.)
 - 2008 Céhemlékek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 12.)
 - 2014 Tárgyrendszerek – műtárgykatalógusok. Ethnographia, 125. évf. 333–354.
- GRANASZTÓI Péter
- 2012 Nemzetközi szinten is jelentős online adatbázis. Digitalizáció. Kutass, böngéssz a legnagyobb magyar múzeumi gyűjteményi adatbázisban! A Néprajzi Múzeum adatbázisai. Internetcím: http://www.magyarmuzeumok.hu/muhely/965_nemzetkozi_szinten_is_jelentos_online_adatbazis.
- GYÖRFFY István
- 1924 Szilágysági hímzések, I. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. (Magyar népművészet, II.)
- HAGSDEN, Carl – POULTER, Emma K.
- 2012 The real other? Museum objects in digital contact networks. Journal of Material Culture, no. 17. 265–286.
- HERKELY Károly
- 1941 A Veszprémvármegyei Múzeum néprajzi gyűjteménye. Veszprém, Veszprémvármegyei Múzeum. (Veszprém-vármegyei füzetek, 6.)
- HOFER Tamás
- 1983 A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgegyüttesek néprajzi elemzése. Népi Kultúra – Népi Társadalom, XIII. évf. 39–65.
- HOFFMANN Tamás
- 1969 A tudomány forrásai-e a múzeumok néprajzi gyűjteményei? Néprajzi Értesítő, LI. évf. 5–14.
- KATONA Edit
- 2009 Feliratos tárgyak. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 14.)
- KEREZSI Ágnes
- 2010 Obi-ugor viseletek. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 17.)
- KORFF, Gottfried
- 2003 A néprajzi múzeum: a meghökkenés iskolája? Néprajzi Értesítő, LXXXIV. évf. 9–20.
- KOVÁCS László
- 1937 A Néprajzi Múzeum magyar ekéi. Néprajzi Értesítő, XXIX. évf. 1–44.
- KÖRMENDI Géza
- 1995 A tatai fazekasság. Tata, Kuny Domokos Múzeum. (A Kuny Domokos Múzeum gyűjteményei, 4.)
- KRESZ Mária
- 1971 Emberkorsók. Adatok az antropomorf korszok funkcióihoz. Néprajzi Értesítő, LIII. évf. 143–154.
- LUKÁCS László – VARRÓ Ágnes
- 2007 A tisztességes ipar emlékei: céhek, céhemlékek, az iparosok hagyományai Fejér megyében és Székesfehérváron. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum. (A Szent István Király Múzeum közleményei, 40.)
- MANGA János
- 1954 Egy dunántúli faragó pásztor. Budapest, Művelt Nép. (Magyar népművészet, XVI.)
- MÁTÉ György
- 2006 Régi tárgyak – új katalógusok. A Néprajzi Múzeum legújabb tárgykatalógusai. Ethnographia, 117. évf. 2. sz. 207–210.
- MICHELSEN, Peter
- 1959 Danish Wheel Ploughs: An Illustrated Catalogue. Copenhagen, National Museum.
- MORVAY Péter
- 1939 A Néprajzi Múzeum jégpatkógyűjteménye. Néprajzi Értesítő, XXXI. évf. 1–14.

- RÁCZ Magdolna
1992 A Báthori István Múzeum népi kerámia-
agyúteménye. Nyírbátor, Báthori István Múze-
um. (Nyírbátori füzetek, 3.)
- SÁFRÁNY Zsuzsa
– 1975 A Janus Pannonius Múzeum gyufatartói.
Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1972–73.
évf. 205–222.
– 1977 Váraljai festett bútorok. Janus Pannonius
Múzeum Évkönyve, 1975–76. évf. 169–173.
– 1996 Régi szűcsrajzok. Budapest, Néprajzi
Múzeum. (Magyar népművészet, XXIV.)
– 2003 A tükrös. Budapest, Néprajzi Múzeum.
(A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi
Musei Ethnographiae, 7.)
- SCHINDLER, Margot
2004 15 + 10 Europäische Identitäten. Wien,
Österreichischen Museums für Volkskunde.
(Kataloge des Österreichischen Museums für
Volkskunde, 84.)
- SELMECZI KOVÁCS Attila
– 2006 A kézi aratás járulékos eszközei. Buda-
pest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum
tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae,
11.)
– 2008 A tokmány. Budapest, Néprajzi Múzeum.
(A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi
Musei Ethnographiae 13.)
- SIMON András
1999 A szőlőfeldolgozás és mustnyerés eszközei
a Thorma János Múzeumban. In SZAKÁL Aurél
(szerk.): Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma
János Múzeum 125. évfordulójára. Kiskunhalas,
Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapít-
vány, 241–254.
- SOLYMOS Ede
1974 A bajai Türr István Múzeum halászati
gyűjteményének típuskatalógusa. Cumania, 2. sz.
15–74.
- SZABADFALVI József
1999 Sétabotok Északkelet-Magyarországon.
Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXVIII. évf.
1101–1125.
- SZABÓ Mátyás
1955 Fiatal állatok szopását megakadályozó
eszközök és eljárások. A Néprajzi Múzeum „pa-
lóka” gyűjteménye. Néprajzi Értesítő, XXXVII.
évf. 131–166.
- G. SZABÓ Zoltán
2004 A duda. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A
Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi
Musei Ethnographiae, 9.)
- SZACSVAY Éva
– 1996 Üvegképek. Budapest, Néprajzi Múzeum.
(A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi
Musei Ethnographiae, 2.)
– 2011 Szobrok. Budapest, Néprajzi Múzeum.
(A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi
Musei Ethnographiae, 18.)
- SZARVAS Zsuzsa
2000 Tárgyak és képek. A Néprajzi Múzeum
tárgykatalógusai. Tabula, 3. évf. 1. sz. 133–139.
- SZEMKEŐ Endre – GRÁFIK IMRE (szerk.)
2002 Jankó János: Kalauz a Magyar Nemzeti
Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához,
1898. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Series Histo-
rica Ethnographica, 12.)
- SZILÁGYI Miklós
2003 Bevezetés a néprajzi muzeológiába. Deb-
recen, Kossuth Egyetemi Kiadó – Debreceni
Egyetem. (Néprajz egyetemi hallgatóknak, 30.)
- SZOJKA Emese
– 2005 A sárközi bútor. Budapest, Néprajzi
Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai
/ Catalogi Musei Ethnographiae, 10.)
– 2006 A sárközi bútor című katalógus muzeoló-
giai tapasztalatai. Néprajzi Értesítő, LXXXVII. évf.
69–75.
- SZOLNOKY Iajos
1951 Az Országos Néprajzi Múzeum guzsaly-
gyűjteménye, I. Budapest
- TÁBORI Hajnalka Cs.
– 1981 A Déri Múzeum XVII–XVIII. századi festett
asztalos bútorai. A Debreceni Déri Múzeum
Évkönyve, 60. évf. 273–280.
– 1983 A Déri Múzeum néprajzi gyűjteményének
tornyos tükrei. A Debreceni Déri Múzeum Év-
könyve, 62. évf. 353–379.
- TAKÁCS Lajos
1972 A Néprajzi Múzeum magyar gyűjteménye-
inek katalógusa. / Arbeiten an den systematisier-
ten Katalogen Ungarischer Sammlungen. Népraj-
zi Értesítő, LIV. évf. 19–46.
- VINCZE István
1957 Magyar szőlőmetszőkések és metszémó-
dok. Néprajzi Értesítő, XXXIX. évf. 71–101.

VISKI Károly

- 1921 Osztyák hímzések. Budapest, Kertész Nyomda.
- 1924 Székely hímzések I. Csíkmegyeiek. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya. (Magyar népművészet, VII.)

WILHELM Gábor

2006 Tárgyelmélet, tárgytipológia, tárgyleírás. Néprajzi Értesítő, LXXXVII. évf. 41–55.

ZSUZSA SZARVAS

Status report and/or representativity, or are museum catalogues a scholarly source?

The study examines the positions adopted by three earlier director-generals of the Museum of Ethnography on objects, the classification of objects and the use that can be made of them, outlines the history and main characteristics of Hungarian ethnological catalogues, the problems they conveyed and the results achieved. It then describes and analyses the main characteristics of the Museum of Ethnography's object catalogues and finally raises the possibility of placing this genre (and the attitude to museum objects and the various ways in which access is provided to them) in the context of an entirely different discourse.

Although at first sight the museum catalogue may appear to be a simple form of communication, in reality it reflects different phases in the development of the discipline. Through the changes in its genre, appearance and contents we can identify the connections of the paradigm shift in ethnology, from the classifying, type catalogues, through the descriptive genre, to the different domains of interpretation, the changes in the notion formed of the object, and the appearance of digital forms and contents.

Gyűjtemények a kirakatban

A Néprajzi Múzeum „egzotikus” gyűjteményeinek katalógusai

Az „egzotikus” gyűjteményeket valamilyen formában bemutató kiadványok nemcsak végigkísérik, de némi túlzással keretbe is foglalják a Néprajzi Múzeum történetét. A *Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei* című sorozat nyitóköteté az 1899-ben napvilágot látott *Bíró Lajos német-új-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke* volt, míg a legutóbbi ideartozó kiadvány az ugyancsak Bíró Lajos feldolgozatlanul maradt Huon-öböli gyűjteményének fej- és mellészeiről 2013-ban megjelent katalógus (BÍRÓ 2013). Sőt, ha nem pusztán a szigorúan vett katalógusokat tekintjük, akkor a legkorábbi ilyen publikáció megelőzte magának a múzeumnak a létrehozását is.

Alig fél évvel azt követően, hogy Xántus János közel kétéves kelet-ázsiai gyűjtőútjáról visszaérkezett, 1871 pünkösdjén a Nemzeti Múzeum természeti tárának egyik termében¹ már meg is nyílt az általa gyűjtött tárgyakból rendezett „népisme” kiállítás. Noha gyűjteményeinek egyes részei már több mint egy évvel hazatérése előtt elkezdtek beérkezni a Nemzeti Múzeumba,² a gyűjtemény felállításával Xántus már csak azért is meg akarta várni hazatérését, mert ahhoz szükségesnek tartotta saját ismereteit, ellentétben természettudományos gyűjteményével, amelynek feldolgozását hazaküldött leveleiben éppen azért sürgette, nehogy a bécsi szakemberek megelőzzék addig ismeretlen fajok publikálásában.³ Ebben az apró, de figyelemre méltó epizódban már felbukkan a Bíró-féle óceániai gyűjtemény publikálásánál kiemelten hangsúlyos tudománypolitikai szempont, azzal a különbséggel, hogy míg 1869-ben Xántus csupán a természetrajzi anyag egy részét tartotta azonnal publikálandónak,⁴ három évtizeddel később ez a fajta tudományos versengés már az etnológiai gyűjtemények esetében is egyértelmű volt.

Kiállításának népszerűsítése érdekében Xántus egy sor, manapság mindennaposnak számító marketingfogást is bevetett. A megnyitót előtt sajtótájékoztatót tartott, majd a következő naptól kezdve, mintegy felvezetésképpen, a Jókai által szerkesztett *A Hon* című napilap cikksorozatban mutatta be a kiállítást, ezzel a sokatmondó címmel: *Egy új világ* (TÖRZSÖK 1871). A sajtótájékoztatón megjelent újságíróknak azonban nem pusztán gyűjteményét, hanem a kiállítás akkora már ugyancsak megjelent „leíró sorozatát” is bemutathatta Xántus (Sz. N. 1871. 514). Ebben a vezetőben 2533 számozott, de értelemszerűen még be nem leltározott „népisme” tárgyat sorol fel, míg a Függelékben nagyobb csoportok szerint összefoglalva 86 050 állatnani, 65 ezer növényntani objektum, valamint 428 ásvány és kövület, 976 érme és pénz, illetve ötszáz könyv és kézirat szerepel (XÁNTUS 1871).

Azután, hogy az Iparművészeti Múzeum megalapítását követően a kelet-ázsiai gyűjtemény „műipari becs-csel” bírói részét leválasztották, és „osztályai romjait”⁵ újraleltározta, a megmaradt gyűjteményrészbe pedig beolvastotta a korábbi, Amerikából, Indiából, Ausztráliából és Új-Zélandról a múzeumba került tár-

1 Vasárnapi Ujság, 1871. május 28., 22. sz. 282. p.

2 Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjtemény II/4/19. Xántus gyűjteményeinek beérkezését igazoló bizonylatok.

3 Xántus János levele Pulszky Ferenchez, Shanghai, 1869. augusztus 8. OSZK Levelestár Fond VIII/1177.

4 Xántus János levele Pulszky Ferenchez, Shanghai, 1869. augusztus 8. OSZK Levelestár Fond VIII/1177. A rovarokkal és hullókkal ellentétben a korallok, rágcsalók és emlősök publikálását Xántus azért nem tekintette sürgető feladatnak, mert azokból a bécsiek alig gyűjtöttek valamit, így ez esetben nem volt veszélyben saját tudományos elsőbbsége.

5 NMI 2/1888. Xántus jelentése a múzeumi bizottsághoz a Néprajzi Tárról, 1888. január 27. Az 1872-ben megalapított Néprajzi Múzeum a Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályaként jött létre, az alábbiakban – a szöveggörnyezetnek megfelelően – a múzeum és az osztály kifejezést szinonimaként használjuk.

1338. 1339. Bám busz kosarak a Rajang folyóról.
1340. Utazó batyu. szadong folyó partjairól.
1341. 1342. Rajang folyó vidékéről színes kosarak.
1343. 1347. Kosarak Bátang Lupar folyó környékéről.
1348. Kosár színes báb usz ból, a Rajang folyó felső vidékeiről.
1349. 1350. Puttonyok náddal fent kéregből.
1351. Közönséges báb usz kosár.
1352. 1353. Nagy fedeles kosarak színes rotángból, és báb usz ból a Rajang folyó vidékeiről.
1354—1362. Fonott nád kosarak sárkányvérrel színezve.)
1363. 1364. Női kalap, talipotlevelekből.
1365. Igen finom fedeles puttonykosár rotángból.
1366. Közönséges báb usz kosár.
1367. 1368. Színes kosarak, igen finom rotángból.
1369. Fonott báb usz nád paizs.
1370. Festett fa-paizs, ellenség hajával díszítve.
1371. 1372. Igen szép skatulyák, talipotpálma leveleiből.
1373—1375. Szíri kosarak igen finom színes Rotángból fonva.)
1376. 1377. Igen sajtáságos, és csudálatos tűzszer számok.
1378—1381. Férfi karpereczek, feketére festett és simított finom rotángból fonva.
1382. Ugyan karpereczek, réz díszítvényekkel.
1383. Palusi Dájek bíró hivatalos botja.
1384—1386. A Szarawaki Maha Rajah rézpénzei. (X. J. tulajd.)
1387. A brunii Zultán rézpénze. (X. J. tulajd.)
1388. » » » ezüstpénze. (X. J. tulajd.)
1389. 1390. Ujjas öltönykék, gyapotszövetből. Himezve.
1391. Ujjas öltönyke. Upa-kéregből.
1392. Öltöny ujj nélkül, himezve, kéregből.
1393—1398. Szeméremellenzők, igen czifrára kivarva.
1399—1400. Kardkötők és bójtok, színes gyapotból szövve.
1400—1407. Növény nedvvel színezett, gyapot női szoknyák.

1) Egy Dracaena-féle növény nedve.

2) A szíri kosár meszet, Aréka-diót és bételbors-leveleket tartalmaz a szelenczékben — rágásra. A kosáron függ egy csinos kés is, a dió és bétel-levellől összeapritására.

gyakat, Xántus felújította kiállítását, és újranyomatta vezetőjét, melyben 2258, immár leltári szám alapján besorolt tárgy szerepelt (XÁNTUS 1874).

Mindkét kiállítás esetében igaz, hogy a kor szokásainak megfelelően a teljes gyűjteményt bemutatták, és a kiállításban szereplő valamennyi tárgy bekerült a vezetőbe, melyben területi csoportosításban, néhány szavas meghatározással szerepeltek, esetenként egy-egy hozzá fűzött megjegyzéssel (1. kép). A két vezető annyiban tér el egymástól, hogy míg az 1871-es „leíró sorozat” elején egy szűk fél oldalon mindössze a gyűjtés céljait összegzi a szerző, addig az 1874-es vezető mintegy hatoldalas bevezető részében a kiállítás evolúciós sémán alapuló területi beosztását követve összefoglalja az adott régió általa említésre méltónak ítélt sajátosságait is. A 64, illetve 48 oldalas vezetők egyike sem tartalmaz illusztrációt, és a szó későbbi értelmében nem is tekinthetők katalógusnak.

Xántus 1874-ben kiadott második vezetőjét követően éppen negyed századra volt szükség, hogy a következő, immár klasszikus értelemben katalógusnak tekinthető múzeumi kiadvány napvilágot lásson. Ez annak fényében távolról sem meglepő, hogy a „tespedés és tengődés érájában”, ahogy a múzeum megalapítását követő másfél évtizedet Xántus jellemezte, amikor „...egy krajczár rendes dotáczióm sem volt vételekre...” (XÁNTUS 1892. 299, 300), mindössze 188 ajándékba kapott Európán kívüli tárggyal gyarapodott a múzeum. Az azt követő évtizedben, különösen annak második felében azonban robbanásszerű növekedés következett be: a műtárgyak száma, immár a Kárpát-medencei gyűjteményeket is beleértve, az 1893-as 3900 darabról 1899-re 29 500 beleltározott tárggyra emelkedett.

E robbanásszerű növekedés mögött jó néhány egymásba fonódó folyamat húzódik meg, e helyütt legyen elég mindezt annyiban összefoglalni, hogy 1894 végére minden összeállt ahhoz, hogy a múzeum új korszakába lépjen: Xántus János halálával és Pulszky Ferenc nyugalomba vonulásával Jankó János és Szalay Imre személyében tette kész új vezetés az osztály és a múzeum élén, egy új épület fokozatos birtokbavételével a gyűjtemény bemutatása szempontjából a korábnál kedvezőbb, a gyarapodással együtt bővíthető elhelyezés, szerény, de előre tervezhető gyűjteménygyarapítási támogatás és minden nagy ívű fejlődés elengedhetetlen mozgatórugója, az erők összefogását kikényszerítő nagy feladat, az ezredéves kiállítás. Ilyen előzményeket követően született meg 1898-ban a múzeum első állandó kiállítása, ami a kor szokásainak megfelelően a teljes gyűjtemény „felállítását”, azaz mintegy 25-30 ezer tárgy bemutatását jelentette.⁶

Ennek az egyre nagyobb számú és mindinkább sokrétű gyűjteménynek akár csak a megfelelő beletárolásához, a megvásárlandó gyűjtemények értékének megállapításához, tudományos feldolgozásához mind sürgetőbbé vált egy megfelelő szakkönyvtár felállítása. Ennek szükségességét már Xántus is felvetette,⁷ Jankó pedig később azzal érvelt, hogy „...a múzeumi tisztviselőtől meg kell kívánnunk továbbá, hogy ne csak irodalmi nívón legyen, hanem hogy maga is irodalmilag működjék...”, s mivel az egyetemen nincs néprajzoktatás, „...a tisztviselő képzését csakis az osztályban nyerheti egy jól összeállított szakkönyvtár felhasználásával”.⁸ Minderre azonban csak az osztály rendszeres működését biztosító finansziális keretek megteremtése után lehetett érdemben gondolni, első ízben 1894-ben, amikor külön „...300 forint szakkönyvtári dotáció”-t⁹ kapott az osztály. Ezt követően igényelt Jankó ötezer forintot szakkönyvtár alapítására, illetve az általa beterjesztett legelső, 1896-ra vonatkozó költségvetési tervezetben négyszáz forintot a könyvtár gyarapítására (ebből kétszáz forintot a folyóiratokra szánt).¹⁰

A szakkönyvtár cserékkel történő fejlesztése érdekében is, de még inkább az osztály tudományos tevékenységének, eredményeinek közzététele, szakmai elismertetése szempontjából mérföldkő volt a gyűjtemények tudományos feldolgozását célzó kiadványok megindítása. Az első lépés ismét csak Xántus nevéhez fűződött, amikor kezdeményezésére sikerült elérni, hogy a Nemzeti Múzeum kiadványaira előirányzott összegből ötszáz forintot a Néprajzi Osztály tárgyainak a Néprajzi Társaság által kiadott *Ethnographiában* történő publikálására fordítsanak.¹¹ Ez azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert az osztály munkatársai szerint a gyűjtemények nem kaptak kellő publicitást, teret a folyóiratban (BALASSA 1997. 86–87; NAGY 2003. 9), ezért Jankó már 1896-ban, miután az *Ethnographia* számára az arra az évre járó támogatás folyósításának megtagadását indítványozta, egy alkalmanként kiadott, négy-öt íves „kellőképp illusztrált”, magyar és német nyelvű füzet megjelentetését javasolta a múzeum igazgatójának, amely a berlini Museum für Völkerkunde kétféle kiadványainak mintájára a tervbe vett Acta Musei Nationalis mellett jelenne meg, és az osztály munkatársainak tanulmányait közölné.¹² A megoldást végül az jelentette, hogy 1900-tól az *Ethnographiától* különválva, de annak mellékleteként újtára indult *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője* (NAGY 2003. 10). Ez azonban nem oldhatta meg a nagyobb gyűjtemények monografikus feldolgozásának kérdését. Ennek érdekében indították el *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei* című sorozatot 1899-ben, melynek első kötete Bíró Lajos berlinhafeni (JANKÓ, szerk. 1899), míg a harmadik ugyancsak Bíró Astrolabe-öböli gyűjteményének katalógusa (SEMAYER, szerk. 1901) lett.

Noha a szóban forgó időszakban a Néprajzi Osztály még mindig inkább *Völkerkunde*, mint *Volkskunde* múzeumnak volt tekinthető – tárgye gyűjtésének több mint felét tették ki az „egzotikus” gyűjtemények –, ebből nem következett volna törvényszerűen, hogy a gyűjteményfeltáró sorozat első kötete, sőt végül az első három kötetből kettő nemcsak hogy Európán kívüli, hanem új-guineai gyűjteményt tárgyaljon. Ez a körülmény számos kérdést vet fel, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó tárgye gyűjtés feldolgozására leginkább hivatott gyűjtő még vissza sem tért a tepről. A feldolgozó munkát olyanok végezték el helyette, akik ugyan a feladat minél jobb megoldása érdekében tanulmányoztak hasonló múzeumi gyűjteményeket, de

6 A kiállításhoz tervezett „kalauz” ugyan jelentős részben elkészült, de végül soha nem jelent meg (GRÁFIK 2002; JANKÓ 2002).

7 NMI 16/1889. Xántus János évnegyedes (1889 okt.–decz) jelentése, 1890. január 13.

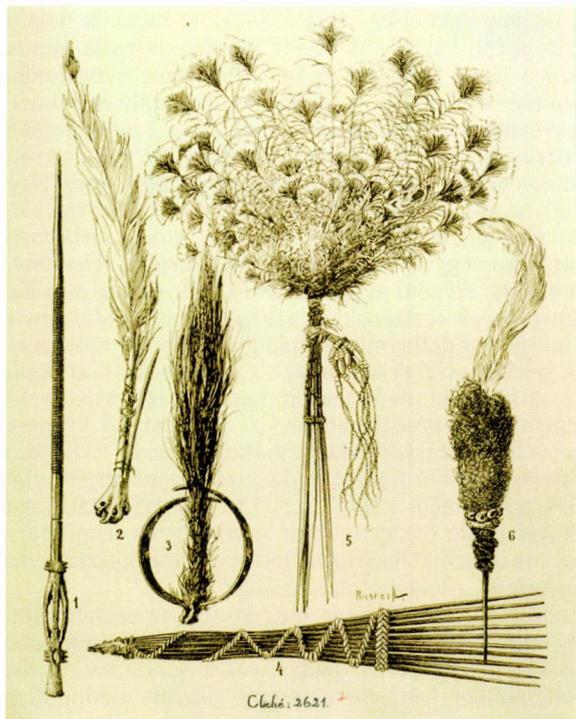
8 NMI 61/1896. Javaslat az osztály tízévi elhelyezésére, 1896. november 28. A forrás-idézeteket betűhíven közöljük a magánhangzók hosszúságától és a központozástól eltekintve, melyek a mai helyesírási szabályok szerint szerepelnek.

9 NMI 2/1896. Jankó János: A m. n. múzeum Néprajzi Osztályának története.

10 NMI 36/1895. Költségvetési irányszavazat az 1896. évre, 1895. június 6. NMI 67/1902. Költségvetés 1903-ra, 1902. május 7.

11 NMI 4/1892. Az „Ethnographia” folyóirat kiadásához a Múzeum 500 ftal járul hozzá, 1892. április 12.

12 NMI 61/1896. Javaslat az osztály tízévi elhelyezésére, 1896. november 28.

2. kép. Rajzos tábla Bíró 1899-ben megjelent katalógusából
Kerék Eszter felvétele

iket egyszersmind a nemzetek (PENNY 2003. 102), sőt egyes múzeumok (BUSCHMANN 2000) közötti presztízsküzdelem szolgálatába is állították, s nagyobb elismertségüket nem pusztán gyűjteményeik gyarapításával, hanem azok mielőbbi és minél reprezentatívabb kiadványokban történő megjelentetésével is biztosítani kívánták, ahogy a Bíró második gyűjteményét közreadó Semayer Vilibáld utalt is erre (SEMAYER, szerk. 1901. 1).

A Fenichel Sámuel gyűjtésének folytatására Új-Guineába utazó Bíró 1896. január 1-jén érkezett meg a mindössze egy évtizeddel korábban alapított német gyarmati kormányzati székhelyére, Friedrich-Wilhelmshafenbe (Madang). Első, jegyzeteivel ellátott berlinhafeni gyűjteménye egy évvel később érkezett Budapestre.¹³ A gyűjtemény 747 néprajzi tárgyat és 42 fényképet tartalmazott, amelyből a gyűjteményen belüli és a korábban beérkezett Fenichel-gyűjteménynek köszönhetően meglévő duplumok leválasztását követően 594 darabot vásárolt meg a múzeum.¹⁴ Alig fél évvel később a Bíró-gyűjtemény publikálása céljából a berlini óceániai kollekciót tanulmányozó Jankó János a már megjelenés

nem voltak a terület specialistái, és soha nem jártak a gyűjtés helyszínén. Ezt a helyzetet még élesebb fénybe helyezi az a tény, hogy Bíró személyében nem olyan gyűjtőről volt szó, aki egyszerűen csak összehordta a hazaküldött tárgyakat, hanem olyan tudósról, aki a maga korában unikumnak számító mennyiségű és minőségű adatot jegyzett le, ami a végső terméknek tekinthető kiadványt egyedülálló tudományos színvonalra emelhetne volna.

Annak érdekében, hogy megértessük, a múzeum miért választotta ezt a szokatlan eljárást, a fentiekben elemzett belső tényezők mellett szükséges egy pillantást vetnünk a meghatározó szerepet játszó külső tényezőkre is. A 19. század utolsó évtizedében legvirágzóbb korszakába lépő múzeum Új-Guinea, illetve a kisebb melanéziai szigetek tudományos felfedezése kapcsán tudott bekapcsolódni abba a század eleje óta egyre nagyobb lendületet vevő folyamatba, melynek során a magyar intézménnyel nagyjából egy időben létrejövő, de jóval korábbi uralkodói és magánkollekciókra támaszkodó, hasonló profilú nyugati múzeumok a világ minden részéről begyűjtött néprajzi tárgyakkal nemcsak hogy megtöltötték raktáraikat, de e gyűjteménye-

alatt lévő katalógus előszavában így magyarázta, miért esett a választás Bíró Lajos új-guineai gyűjteményére: „Az ethnographiának kétségtelenül a legklasszikusabb földje, mert a nép a fémeket csak az utolsó 10 évben ismerte meg, s eddig (és részben ma is) fémtelen (kő-) korszakát élte.” (JANKÓ 1899. V.) Ebből az indoklásból a háttérben meghúzódó okok számos rétege bontható ki, itt a legközvetlenebbet említjük. A korabeli etnológia az emberiség ősi állapotainak megismerését remélte az olyan kortárs „kőkori” társadalmak tanulmányozásától, mint az akkoriban gyarmatosított Új-Guinea világ által még érintetlennek tekintett kultúrája. Ennek

13 NMI 5/1897. Bíró új guineai jegyzéke első küldeményéről, 1897. január 27.

14 NMI 21/1897. Bíró első küldeményéről és felbecsléséről szóló jelentés, 1897. március 3. A 153. duplumként leválasztott tárgyat a múzeum egy közvetítőn keresztül áruba bocsátotta. NMI 48/1897. Igazgatósági értesítés Bíró L. I. népr. küldeményéről, 1897. június 21.

3. kép. Fotótábla Bíró 1901-ben megjelent katalógusából

Kerék Eszter felvétele

bemutatását alkalmasnak vélték az evolucionista elveken nyugvó kultúrfejlődés legelső fokának reprezentálására, s ilyenformán Bíró gyűjteménye éppen megfelelő volt, hogy egy fenti elveken nyugvó kiadványsorozat első kötetének tárgya legyen.

A Bíró jegyzeteinek felhasználásával, magyar és német nyelven, az Akadémia anyagi támogatásával megjelentetett leíró katalógus, melyben tárgytípusonként csoportosítva, valamennyi tárgyhöz rajzot mellékelve (2. kép) publikálták csaknem a teljes első Bíró-gyűjteményt (594 tárgyból ötszáz darabot), nemzetközi szakmai körökben osztatlan sikert aratott. Azon túlmenően, hogy hozzájárult a budapesti gyűjtemények tudományos értékének meg- és elismeréséhez, egyúttal a „legelső rendű külföldi intézetekkel juttatta csereviszonyba” az osztályt,¹⁵ azaz fontos szerepet játszott a könyvtár fejlesztésében is. Aligha kétséges, hogy Pápai Károly vogul-osztják gyűjtésének, továbbá egy kalotaszegi kötetnek a kiadása mellett – amitől a magyar gyűjtemények ismertté válását remélték külföldön¹⁶ – ezért került tervbe Bíró Astrolabe-öböli gyűjteményének megjelentetése is, dacára annak, hogy Jankó szerint „...az astrolabe-vidéki küldeményt csak a gyűjtések befejezte után, s a Fenichel gyűjteménnyel együtt külön kötetben szándékozunk ismertetni” (JANKÓ 1899. VIII).

Bíró ez utóbbi, 1896 októberétől nagyjából 1897 júniusáig tartó Astrolabe-öböli gyűjtéséből származó 840 tárgy és a tárgyakhoz mellékelt részletes jegyzetanyag (VARGYAS 2008. 214) még abban az évben megérkezett, de az osztálynak az éppen azokra az évekre eső, minden más időszakot meghaladó feladatai – a millenniumi és az úgynevezett Néprajzi Missio-kiállítás anyagának, illetve az Iparművészeti Múzeum által visszaadott gyűjteményeknek a befogadása, az állandó kiállítás felállítása és Jankó oroszországi expedíciója – miatt a gyűjtemény

15 NMI 67/1902. Költségvetés 1903-ra, 1902. május 7.

16 NMI 23/1900. Költségvetés az 1901. évre, 1900. március 23.

bevételezésére (a küldeményből végül 641 darabot leltározott be a múzeum) és felértékelésére csak 1899 végén kerülhetett sor.¹⁷

Mindezek dacára a kiadást mégis annyira sürgetőnek találták, hogy Jankó kinyilatkoztatott szándékával ellentétben ezúttal sem várták meg a gyűjtő hazatérését, és Fenichel Bírót meghaladó Astrolabe-öböli gyűjteménye¹⁸ sem került a kötetbe, a nemzetközi gyűjtemények gondozásával megbízott Semayer Vilibáld 1899-ben pedig egyenesen azért töltött három hetet a berlini Museum für Völkerkundében, hogy a Bíró-gyűjtemény felbecslése és a készülő kötet előkészítése céljából tanulmányozza Otto Finschnek az Astrolabe- és a Huon-öbölben gyűjtött anyagát.¹⁹

Az elsövel azonos formában megjelentetett, de Bíró jegyzeteire sokkal inkább támaszkodó, jobbára már műtárgyfotókkal (3. kép) illusztrált második katalógust is osztatlan elismerés fogadta, és a két kiadványnak köszönhetően Bíró gyűjteménye bekerült a tudományos vérkeringésbe: a bécsi Hofmuseum antropológiai osztályának vezetője, Franz Heger például egy hónapig tanulmányozta az anyagot Budapesten (BÍRÓ 2008. 253, 254). Jankó pedig azt állapíthatta meg, hogy Fenichel és Bíró gyűjteményével „...az egész művelt Nyugat elismerését vívták ki...”, s múzeumunkat egyszerre felemelték Európa elsőrangú múzeumai sorába...” (JANKÓ 2002. 139), ami pontosan kifejezi, hogy a múzeum tisztviselői miért tulajdonítottak akkora jelentőséget ezeknek a gyűjteményeknek s tudományos közzétételüknek.

Mégis föl kell tennünk a kérdést: mindezzel együtt is miért siettek annyira a publikálással, hogy figyelmen kívül hagyták Bíró azon kifejezett szándékát, hogy ő maga is részt kívánt venni gyűjteménye feldolgozásában, különösképpen mert terepen szerzett tapasztalatai nemegyszer ellentmondtak a szakirodalom állításainak, és később gyűjtött adatait is szerette volna a katalógusokba beépíteni.

A magyarázat már előbukkant az első kötet előszavában, amikor Jankó arról írt, hogy „a gyűjtemény több, az irodalomban eddig még nem közölt alakot és gazdag sorozatokat tartalmaz” (JANKÓ 1899. X), amit Semayer a második kötet előszavában azzal egészített ki, hogy az előző kötet megjelenése óta eltelt másfél év alatt sok publikáció, köztük négy német szakkönyv is megjelent, és Bíró katalógusaival a magyar néprajztudomány végre valamivel hozzájárulhat a művelt Nyugat által felmutatott tudományos teljesítményhez (SEMAYER, szerk. 1901. 1, 2). A legnyomó-

sabb, a dolog lényegét megtestesítő ok azonban Jankónak abból az előterjesztéséből olvasható ki, amely meg 1897-ben, az első Bíró-gyűjtemény beérkezésekor, akkor, amikor nagy léptékben vette kezdetét az ilyen típusú műtárgygyarapítás, terjesztett a múzeum vezetése elé.²⁰

Ebben határozott különbséget tett a gyűjtemény értéke és a múzeum által fizetendő ár között. Az előbbire a „külföldi néprajzi piac” árait tekintette irányadónak, mely szerint a „...tárgy annyit ér, amennyiért az az európai piacokon megszerezhető”.²¹ Ez alól kivételt képeznek az olyan tárgyak, melyek sem a műtárgypiacon, sem pedig gyűjteményekben nem szerepelnek, de idővel megszerezhetőek. Meglátása szerint ezeknek igazán magas értéke akkor van a múzeum számára, ha „...azokat mi az európai irodalomban *elsőként* közölhetjük s ezzel a mi múzeumi példányunkat *typussá* tehetjük...” (kiemelés az eredetiben).²² Az angol és német szakirodalom áttekintése, valamint a korabeli vezető etnológiai múzeumnak számító berlini, bécsi és leideni múzeumokban szerzett személyes tapasztalatai alapján Jankó arra a következtetésre jutott, hogy Bíró gyűjteményében jó néhány ilyen darab található, és ha időben publikálják őket, akkor a Néprajzi Osztály gyűjteménye „typust fog képezni”, megnövelve ezzel a gyűjtemény értékét. Ha azonban ezt a kedvező alkalmat a múzeum elmulasztja, és a szóban forgó darabok más múzeumokba is bekerülnek, majd azok publikálják elsőként őket, akkor a Néprajzi Osztály tárgyainak értéke „csakis a piaczi árra szállna le”.²³

17 NMI 11/1900. Felterjesztés Bíró Lajos második gyűjteménye (Astrolabe öböl) becslési leltárának, 1900. január 27. 1900-ban még további 255, Bíró által az Astrolabe-öbölben gyűjtött tárgyat fogadott be a múzeum.

18 A múzeumi dokumentáció szerint ez mintegy ezer tárgyra rúg.

19 NMI 94/1899. Ajánlólevél Semayer számára Bastianhoz, Bartelshez és Luschanhoz Berlinben, 1899. augusztus 1. NMI 116/1899. Jelentés az év III. negyedéről, 1899. október 14. NMI 11/1900. Felterjesztés Bíró Lajos második gyűjteménye (Astrolabe öböl) becslési leltárának, 1900. január 27. NMI 32/1900. Jelentés az osztály 1899.iki állapotáról, 1900. április 20.

20 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

21 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3. Ezek ingadozására mindjárt egy példával is szolgál, amikor megemlíti, hogy a csonteszközök ára az oxfordi Webster-katalógus 1895. júniusi árához képest 10,5 forintról 4,5, sőt 3 forintra csökkent, mivel ebből a tárgytípusból nagyobb mennyiség érkezett Európába.

22 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

23 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

A fenti okfejtés két dologra is élesen rávilágít. Egyfelől magyarázattal szolgál arra vonatkozóan, hogy a Néprajzi Osztály miért sietett annyira a Bíró-gyűjtemények publikálásával, hogy meg sem várta az egy-egy területről való teljes gyűjtemény beérkezését, még kevésbé azt, hogy a hazatérő Bíró jegyzetei és nem lejegyezhető tereptapasztalatai birtokában maga publikálja gyűjteményét, másfelől arra, hogy a 19. század utolsó éveiben milyen éles tudományos verseny és anyagi vonzatokat sem nélkülöző presztízsharc zajlott a különböző múzeumok között annak érdekében, hogy az egyes múzeumok, rajtuk keresztül pedig saját nemzetük minél előkelőbb helyet foglaljanak el az egyes országoknak a kultúra területén is folytatott vetélkedésében. Bár mindehhez hozzá kell tennünk azt is, hogy ebben a versengésben, amint a fenti példából is kitűnik, valójában nem annyira a tudományos, szellemi teljesítmény számíthatott sikernek, mind inkább a megszerzett és birtokolt kulturális javak ritkaságértéke és mennyisége.²⁴

Ez világosan megfogalmazódik Jankó okfejtésének további részében, ahol azokra az unikumnak tekinthető tárgyraakra tér ki, amelyek más múzeumokban sem lehetők fel, és a műkincs-piacon sem kaphatók, sőt többé már be sem szerezhetők.²⁵ Meglátása szerint ilyenek Bíró gyűjteményében nem lehettek, mivel addigi gyűjtési területe, Berlinhafen nem olyan terület volt, ahol „...ő volt az első európai, ki a bennszülöttekkel érintkezett, s így azok kultúráját a maguk szűzi, az európai művelődéstől érintetlen állapotában észlelhette volna meg, s gyűjthette volna össze”.²⁶

Mindezek fényében különösképpen magyarázatra szorul, hogy míg Bíró berlinhafeni és Astrolabe-öböli gyűjtését oly sietősen közreadták, néprajzi szempontból nem kevésbé értékes Huon-öböli gyűjteménye kiadatlan maradt. Noha Jankó egy 1902-ben kelt előterjesztése szerint²⁷ – a kalotaszegi és az osztják gyűjteményhez hasonlóan – ez is „munkában” volt, de azt követően, hogy utolsó gyűjtését befejezve Bíró hazaérkezett, nélküle már nem lehetett publikálni az általa gyűjtött anyagot, ő viszont nem tette meg, hiába biztosított erre a célra a kultuszminiszter külön támogatást.²⁸

Ugyan a Néprajzi Múzeum négy nagy óceániai gyűjteménye közül az utolsónak beérkező Bíró-gyűjteménnyel távolról sem ért véget a gyűjteményfelhalmozás korszaka, a 20. század elejétől a nemzetközi gyűjtemények terén a hangsúlyok az „egzotikus” gyűjteményekről mindinkább a „mindkétnembeli magyar rokonság”,²⁹ a Balkán, illetve a gyűjteményben mutatkozó hiányok pótlása felé tolódtak el (GYARMATI 2013; é. n.). Mindebből az is következett, hogy nem folytatódott az „egzotikus” gyűjtemények monografikus feldolgozása, amiben minden bizonnyal szerepet játszott az elsődleges mintául szolgáló német etnológiai múzeumokban bekövetkezett fordulat is, melynek keretében már nem a tárgyak felhalmozása, osztályozása, katalógizálása és rendezése biztosította a tudományos legitimitációt és a szakmai pozíciót az etnológusok számára, hanem a közönség igényeinek való megfelelés (PENNY 2003. 112–125). Ez a szemlélet tükröződött abban is, ahogy az osztály élén Jankót váltó Semayer „a muzeológia legújabb álláspontja alapján” a múzeumlátogatók különböző rétegeinek jobb kiszolgálása érdekében a tárgye gyűjtést „...szemléltető, egybehasonlító szak- és merőben tudományos gyűjteményre” kívánta osztani.³⁰

Az 1928-ig megjelenő *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei* sorozatban végül összesen hat kötet látott napvilágot, további „egzotikus” gyűjteményt leíró katalógus azonban már nem volt közöttük. A második világháborút követően ugyan több olyan kötet is megjelent, amely tartalmazott Európán kívüli tárgyakat a múzeum gyűjteményeiből, ezek azonban az „egzotikus” művészetet tárgyaló kötetek (BODROGI 1959;

24 Ehelyütt érdemes emlékeztetnünk Xántus azon, már idézett levelére, amelyben természetrajzi anyagának feldolgozását sürgette, nehogy a bécsiak megelőzzenek bennünket.

25 Éppen erre való hivatkozással érvelt Jankó és Semayer 1899-ben az úgynevezett benini bronzokból történő vásárlás mellett. Műtán az 1897-ben kifosztott benini uralkodói palota kincseit a nagy múzeumok felvásárolták, Jankó meg volt győződve arról, hogy az eredetileg körülbelül kilencszáz darabos kincsből még piacon forgó 150 darab egy év alatt elkel, vagy ha mégsem, akkor az megfizethetetlenül drága lesz. Ezért egy kedvező lehetőségen felbuzdulva úgy gondolta, hogy „...még akkor is, ha exotikus vásárlásainkat teljesen redukáljuk, a múzeumi program helyes értelmezésével teljes lehetetlenség elzárkóznunk az elől, hogy [...] ezekből a Benin-kincsekből a főtípusokat megszerezzük...”. NMI 114/1899. Felterjesztés a benini bronzok ügyében, 1899. október 12. NMI 132/1899. Felterjesztés a Bécsből mutatványul küldött Benin bronzok vásárlása tárgyában, 1899. december 1.

26 NMI 21/1897. Bíró első gyűjteménye, 1897. március 3.

27 NMI 67/1902. Költségvetés 1903-ra, 1902. május 7.

28 NMI 119/1902. A miniszter és az igazgató leiratának másolata a Bíró ügyben, 1902. december 10. NMI 66/1912. Felszólítás Bíró Lajos tb. múz. őrhöz a népr. oszt.-ba való szolgálata sürgős megkezdésére.

29 NMI 17/1906. Felterjesztés az osztály jövő munkaprogramjának ügyében. NMI 43/1911. Az osztály negyedéves jelentései 1911-ben.

30 NMI 17/1906. Felterjesztés az osztály jövő munkaprogramjának ügyében, 1906. február 20.

BODROGI–BOGLÁR 1981) illusztrációjaként szolgáltak, nem pedig egy-egy tárgycsoport monografikus feldolgozásának részei voltak. Ez utóbbi kategóriába leginkább ANTONI Judit (1992), BODROGI Tibor (1949; 1967), VARGYAS Gábor (1979) és VIDACS Bea (1980) egyes publikációi tartoznak, ezek azonban – feltehetően egyéb lehetőség híján – elsősorban szakfolyóiratokban jelentek meg, nem pedig a szó hagyományos értelmében vett gyűjteményfeldolgozó katalógusként. Inkább annak tekinthetők azok a kiállítási katalógusok vagy vezetők (ANTONI 2003; GYARMATI 2005; JANKÓ 2000; KOHARA–WILHELM, eds. 1999; VARGYAS–WILHELM 2000), amelyek egy-egy gyűjtemény egészét vagy legalább azok reprezentatívnak tekinthető részét tárták föl.

A múzeum végül 1993-ban indította újra egységes kiadványsorozatként a gyűjteményfeltáró katalógusok kiadását. Ezekből a mai napig hús nyomtatott és két digitális formában megjelentetett katalógus látott napvilágot, közöttük három olyan kötet (BIRÓ 2013; FÖZY 2010; KEREZSI 2010), amely Európán kívüli gyűjteményt dolgozott fel.³¹ Ennek a munkának kívánt új elméleti és módszertani keretet adni a Fejős Zoltán által 2002-ben kidolgozott, majd 2006-tól Szarvas Zsuzsa irányításával zajló OTKA-program. Gyűjteményfeltáró katalógusok megjelentetése mellett a program fő célja olyan katalógustípusok kidolgozása volt, melyek leginkább alkalmasnak mutatkoznak eltérő jellegű gyűjtemények bemutatására.

Ez annál is inkább időszerűvé vált, mert egy évszázad múltán a múzeum Európán kívüli gyűjteményei nemcsak hogy többszörösen meghaladták a 19–20. század fordulóján rendelkezésre álló gyűjteményeket, hanem azok összetétele (gyűjtők, földrajzi és tárgytipusonkénti megoszlás) is sokrétűbbé vált. Ennélfogva sokkal nehezebb volt annak eldöntése, hogy ebből a halmazból mit emeljük ki, azaz mit tegyünk a „tudomány kirakatába”, ezzel azt a döntést is meghozva, hogy melyek legyenek azok a gyűjteményrészek, amelyek talán egyszer és mindenkorra kikerülnek a monografikus feldolgozás köréből. Ez a probléma jelentkezett már a venezuelai piaroa gyűjteményt feldolgozó, elsőként megjelent katalógus esetében is (FÖZY 2010), annak ellenére, hogy a múzeum amazóniai gyűjteménye a legkisebbek közé tartozik (körülbelül 1300 tárgy). Azonban ez a mennyiség is messze szétfeszítette volna egy nyomtatott katalógus kereteit. Ezért előbb a peremterületről való gyűjteményrészeket (például a suriname-i úgynevezett bozótnéger anyag) kellett leválasztani, majd a fennmaradt mintegy kilencszáz, Amazónia belső területeiről származó tárgyegyüttes nagyobbik részét is el kellett hagyni. Így végül egyetlen törzs, a piarokai tárgyi anyaga került a katalógusba, kényszerűségekből vállalva, hogy a szomszédos törzsek kulturálisan, technikailag és a felhasznált nyersanyagokat tekintve a piarokákéhoz igen közel álló tárgykultúrája kimaradjon belőle. A végső döntés kézenfekvő volt, hiszen a múzeum amazóniai gyűjteményéből ez az egyetlen olyan rész, amely legnagyobb részét tudományos terepmunka, Boglár Lajos gyűjtései eredményeképpen jött létre, kiegészítve két Venezuelában élő magyar származású orvos magángyűjteményével. Így némi túlzással ez a katalógus olyan monografikus műnek tekinthető, amely egyetlen népcsoport javarészt egyetlen gyűjtőtől származó anyagát dolgozza fel.

Mennyiségi értelemben hasonló problémával kellett szembenézni a következő katalógus esetében is (KEREZSI 2010). A múzeum obi-ugor gyűjteménye csaknem 1200 tárgyat ölel fel, s noha itt értelemszerűen kínálkozott egy „etnikus monográfia” megjelentetése, a mennyiség okozta nehézségen túlmenően a magyar őstörténetből következő fontossága miatt ez a tárgyegyüttes számos és időben egymástól igen távol álló gyűjtőtől származó heterogén anyagnak bizonyult. Ezért esett a választás egyetlen jól körülhatárolható és mennyiségét tekintve is kezelhetőnek lát-szó (körülbelül 230 darabos) tárgycsoportként a viseletekre.

A fenti problémák halmozottan jelentkeztek a harmadikként napvilágot látott óceániai katalógus esetében. Azon túlmenően, hogy a Néprajzi Múzeum Óceánia-gyűjteményének nagy része Melanézia egy jól körülhatárolható területéről származik, abban igen magas arányt képvisel Bíró Lajos mintegy öt és fél ezer darabos gyűjteménye. Tekintettel arra, hogy annak két markáns földrajzi egységéről már napvilágot látott egy-egy katalógus, kézenfekvő módon kínálkozott, hogy a következőben a kiadatlanul maradt Huon-öböli gyűjtemény szerepeljen. Ám azon túlmenően,

hogy ez a tárgyegyüttes (körülbelül 2500 darab) önmagában elérte az előbbi kettő nagyságát, egy további fontos körülményben is eltért amazoktól. Ez pedig Bíró Lajosnak a tárgyakhoz csatolt és általánosságban az általa vizsgált új-guineai társadalmakról szóló hatalmas jegyzetanyaga. Ez egyfelől megkerülhetetlen volt a feldolgozás során, másfelől emiatt különösen nehéz és felelősségteljes döntést jelentett a publikálandó tárgy-

31 A Nemzeti Kulturális Alap határidőinek többszörös elmulasztása miatt egy további gyűjteményfeltáró katalógus (GYARMATI 2009) sorozaton kívül, önálló kötetként jelent meg.

csoport kiválasztása. A nyomtatott katalógus adta területi korlát természetesen ezúttal sem volt figyelmen kívül hagyható, és kézenfekvő volt, hogy egy kezelhető számú, látványos tárgyegyüttesre (323 darab), a fej- és mellészekre essen a választás. Ugyanakkor éppen a forrásanyag gazdag mivolta miatt lehetőség lett volna egy olyan tárgycsoport kiválasztására is, amely publikálatlan tárgyak közzétételén túl alkalmat teremtett volna a korabeli társadalomnéprajz szempontjából fontos sajátosságok, például tárgykészítő központok, bizonyos nyersanyagok, tárgytípusok települések, etnikai csoportok közötti mozgásának bemutatására is. Az eddigiek fényében azt mondhatjuk, hogy a megjelent katalógusok tudományos szempontból fontos gyűjteményrészeket tártak fel, ám éppen az eredeti pályázatban megfogalmazott cél, a különböző jellegű gyűjtemények publikálására alkalmas katalógustípusok kidolgozása nem valósult meg, ehelyett minden kötetnek egy korábban kialakított egységes rendszert kellett követnie függetlenül attól, hogy milyen egyéni sajátossággal rendelkezett az adott kollekción.

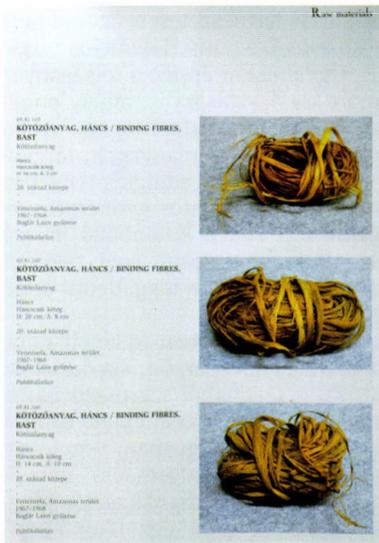
Ugyan ez a probléma továbbra is fennáll, az informatika fejlődése annyiban túlépelt rajta, hogy más, sokkal fontosabb kihívások elé állítja a következő katalógusok szerzőit, szerkesztőit. A Néprajzi Múzeum „egzotikus” gyűjteményei, a részben európai országokból származó finnugor gyűjteményt is beleértve, mintegy 62 ezer tételt tartalmaznak.³² Ennek a gyűjteménytestnek a mai napig mintegy tíz százalékát publikálták valamilyen nyomtatott katalógusban, vezetőben vagy valamely folyóirat hasábjain, többségüket bárminemű vizuális információ nélkül. Ugyanakkor 2005-től, a Néprajzi Múzeum nyilvánosság számára is elérhető digitalizációs programjának kezdete óta – a finnugor gyűjteményt is beleértve – közel 19 ezer „egzotikus tárgy” (körülbelül harminc százalék) vált hozzáférhetővé a weben, ami egyúttal azt is jelenti, hogy belátható időn belül az „egzotikus” tárgyak többsége bárki számára elérhetővé válik, igaz, egyelőre kizárólag magyar nyelven. Ráadásul ez nem pusztán az eddigi nyomtatott katalógusokban megjeleníthető szöveges információkat (tárgyleírás, gyűjtő, származás, anyag, technika, méret stb.) jelenti, hanem a korabbinál sokkal több fotó és egyéb kiegészítő információk közzétételét is. Ami pedig ennél is fontosabb: lehetővé teszi a tárgyak és különféle írásos és képi dokumentumok közötti kapcsolati háló létrehozását, sőt a közönséggel történő interaktív kommunikációt is, felkínálva a múzeumi szakemberek számára rendelkezésre álló belső információk külső forrásokból történő kiegészítését is. Teljes múzeumi gyűjtemények weben történő publikálása egyúttal azt is jelenti, hogy ha csak virtuális formában is – ugyanakkor sokkal több kiegészítő információval –, de visszatérünk ahhoz a 19. század végéig fennálló állapothoz, amikor a múzeumok teljes műtárgyállománya nyilvános, bárki számára hozzáférhető volt, ellentétben azzal az internetet közvetlenül megelőző időszakokkal, amikor jó, ha a múzeumi gyűjtemények egy-két százaléka volt egy-egy adott pillanatban a közönség számára elérhető.

Mindezek fényében fel kell tennünk a kérdést: van-e még létjogosultsága a gyűjteményfeltáró katalógusoknak, s ha igen, milyen formában? Ilyen körülmények között az önmagában már nem lehet cél, hogy egy-egy tárgye gyűjtést pusztán a tárgyak leírásával és fotójával adjunk közre, melyekhez a szerző egy bevezető tanulmányt illeszt. Ez utóbbi kivételével mindez sokkal több képi információval előbb-utóbb bárki számára „kinyerhető” lesz a múzeumok online adatbázisából. Mindezt figyelembe véve akkor van értelme egy-egy csoport kiemelésének a tárgyak végtelennek tűnő halmazából, ha annak (1) gyűjtemény- vagy múzeumtörténeti jelentősége van,³³ (2) egy adott kulturális jelenségről, etnikai csoportról, településről stb. a magukban álló tárgyaknál átfogóbb képet képes nyújtani (például nem pusztán egy adott terület ékszerait, hanem azokon keresztül a terület cserehálózatát, társadalmi kapcsolatrendszerét is képes feltárni), (3) vagy különböző múzeumokban őrzött gyűjteményrészek virtuális egyesítésére ad lehetőséget. Mindhárom esetben a közreadás fontos szempontjának kell tekintenünk, hogy a kiválasztott tárgye gyűjtéshez tartoznak-e a gyűjtés során, terepen készült jegyzetek, illetve a gyűjtemény történetére vonatkozó iratanyag.

Mindez elvezet bennünket a következő kérdéshez, a publikálás módjához. Ilyen mennyiségű szöveges és képi információ publikálása szétfeszíti a hagyományos, nyomtatott katalógusok kereteit, különösen nagy múzeumtörténeti jelentőséggel bíró, sok száz darabos gyűjtemények esetében. Ez egyértelműen amellet szól, hogy szakítanunk kell a múzeumi gyűjtemények nyomtatott formában történő publikálásával, és át kell térnünk az elektronikus publikálási módra (DVD, online). Ezzel

32 Azaz az elmúlt közel másfél évszázad során ennyi „egzotikus” tárgyat vételezett be a múzeum, ami, ha levonjuk az idők során elvesztett, elpusztult, kiselejtezt és elcserélt tárgyakat, a valóságban néhány ezerrel csekélyebb tényleges tárgymennyiséget takar.

33 Paradox módon a 19. század végével szemben, amikor a legfrissebb gyűjtemények publikálása volt a cél, múzeumi presztízs és tudományos jelentőség tekintetében ma annál értékesebb egy gyűjtemény, minél régebbi.

4. kép. Nyersanyagok a piaroa gyűjtemény katalógusából

Kerék Eszter felvétele
Főzy 2010. 99

megoldható a nagy gyűjtemények közreadásának problémája, gyakorlatilag korlátlan számú illusztráció csatolható a tárgyakhoz, sokféle keresési módra van lehetőség, szükség esetén módosításokat, kiegészítéseket lehet végrehajtani, azaz tudományos célokra jobban használható. Hátránya, hogy online publikálás esetén nem garantálható teljes biztonsággal az állandó és végleges hozzáférés, és jelenleg az ilyen módon publikált kiadványok forgalmazása – ami a bevételek szempontjából a szakkönyvkiadásra is ráutalt múzeumok esetében nem elhanyagolható szempont – kevésbé eredményes, és szakmai presztízszük – ami a múzeumok esetében az előbbihez hasonlóan fontos szempont – elmarad a nyomtatott művek mögött. A múzeumi katalógusok nyomtatott formában történő publikálása esetén az előnyök és a hátrányok éppen fordítva jelentkeznek, amit két további szemponttal egészítenénk ki. A jellegtelen, azonos (például egyforma háncskötegek, 4. kép), ugyanakkor a gyűjtemény egészének közlése miatt vagy egyéb tudományos szempontból fontos tárgyak (például egy rituális jelentőséggel bíró faágacská) gyakran ismétlődő szövegű leírása, fotója jelentősen emelheti az előállítás költségeit, továbbá a kiadvány árához képest magas postai költségek³⁴ ugyancsak a nyomtatott katalógusok megjelentetése ellen szólnak.

A fentiekben taglalt problémákból kivezető útnak a kétfajta publikálási mód kombinációja tűnik. Ennek megfelelően nyomtatásban lenne érdemes közreadni a gyűjteményt elemző tanulmányt, szakmai, illusztratív szempontból releváns, válogatott képanyaggal és egyéb illusztrációkkal,³⁵ míg a gyűjteményhez tartozó többi, a nyomtatásban megjelentetettekkel azonos módon adattolt és leírt tárgy, illetve egyéb kiegészítő információk (például a gyűjtő naplója, jegyzetei, levelezése) megfelelő hivatkozásokkal online módon lennének elérhetők. Ez egyúttal azt is jelenthetné, hogy a múzeum gyűjteményfeltáró publikációs programja összekapcsolhatóvá válna, egységes rendszert képezhetne webes digitalizációs tevékenységével, azaz azok a tárgycsoportok kerülnének előtérbe, elsőként digitalizálásra, amelyek a katalógusok anyagát képezik. Ennek eredményeképpen az eddigi meglehetősen ad hoc digitalizációs munkával szemben a gyűjteménykezelő muzeológus gyűjteményének legfontosabb és/vagy muzeológiai, publikációs szempontból leginkább releváns részét részesítené előnyben a digitalizáció során.

34 Az „egzotikus” gyűjteményeket közreadó katalógusok iránt érdeklődő szakmai közeg elsősorban külföldi, illetve kezdetektől fogva elsősorban az ilyen kiadványok képeztek külföldi cserealapot a múzeum számára, ugyanakkor a külföldi postaköltség nemegyszer már magának a kiadványnak az árával vetekszik.

35 Ez önmagában nem zárná ki a digitális formában történő megjelentetést is, de ez esetben mindenképpen érdemes lenne figyelembe venni anyagi szempontokat is.

Irodalom

ANTONI Judit

- 1992 Horst von Bandat's Collection from Western New Guinea in the Ethnographical Museum, Budapest. In HÁLA, József – VARGYAS, Gábor (eds.): Horst von Bandat, A Hungarian Geologist in Western New Guinea. Budapest, Ethnographical Inst. of the Hung. Acad. of Sciences, 31–45. (Occasional papers in anthropology, 4.)
- 2003 A kaland nyomában. Gróf Tolnai Festetics Rudolf utazásai. Budapest, Néprajzi Múzeum.

BALASSA Iván

1997 A Néprajzi Értesítő megindítása, 1900. Néprajzi Értesítő, 79. évf. 86–89.

BIRÓ Anna

- 2008 „...my intention has never been the mere collection of ethnographica...”. Lajos Biró: the Collector and his Collection. In GYARMATI, János (ed.): „Taking them back to my homeland...” Hungarian Collectors – Non-European Collections of the Museum of Ethnography in a European Context. Budapest, Museum of Ethnography, 249–280.
- 2013 Huon-öbölí fej- és mellűszek. Biró Lajos gyűjteménye 1. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 19.)

BODROGI Tibor

- 1949 Yabim Drums in the Biró collection. Folia Ethnographica, 1. évf. 2–4. sz. 205–222.
- 1959 Óceánia művészete a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. Budapest, Képzőművészeti Alap.
- 1967 Malangans in North New Ireland. L. Biró's Unpublished Notes. Acta Ethnographica, 16. évf. 1–2. sz. 61–77.

BODROGI Tibor – BOGLÁR Lajos

- 1981 Törzsi művészet. I–II. Budapest, Corvina.

BUSCHMANN, Rainer F.

2000 Exploring Tensions in Material Culture: Commercialising Ethnography in German New Guinea, 1870–1904. In O'HANLON, Michael – Robert WELSCH (eds.): Hunting the Gatherers: Ethnographic Collectors, Agents and Agency in Melanesia, 1870–1930. New York, Berghahn Books, 55–79.

FŐZY Vilma

2010 A piaroa gyűjtemény. / The Piaroa Collection. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 15.)

GRÁFIK Imre

2002 A Néprajzi Múzeum első állandó kiállítása és tervezett vezetője. In JANKÓ János: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898. Budapest, Néprajzi Múzeum, 9–26.

GYARMATI János

- 2005 Sámánszobrok és kőjaguárok. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- 2009 Pre-columbian pottery from Mesoamerica and the Central Andes in the Museum of Ethnography in Budapest. Corpus Antiquitatum Americanensium Hungary. Budapest, Union Académique Internationale – Museum of Ethnography.
- 2013 Gyarmatok nélküli kolonizáció gyűjteményezési tervekben. MúzeumCafé, 6. évf. 38. sz. 41–44.
- é. n. Birodalmak peremén. A Néprajzi Múzeum Európán kívüli gyűjteményei és muzeológiai kapcsolatai 1872–1921. Kézirat a szerző birtokában.

JANKÓ János

- 1899 Bevezetés. In JANKÓ János (szerk.): Biró Lajos német-új-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Budapest, Hornyánszky, 5–10. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei.)
- 2000 Utazás Osztálykőföldre 1898. Bevezetővel ellátta és a szöveget gondozta ifj. KODOLÁNYI János. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- 2002 Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához 1898. Budapest, Néprajzi Múzeum.

JANKÓ János (szerk.)

1899 Biró Lajos német-új-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Budapest, Hornyánszky. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei.)

KEREZSI Ágnes

2010 Obi-ugor viseletek / Ob-Ugrian costume. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 17.)

KOHARA, Toshihiro – WILHELM, Gábor (eds.)

1999 Baráthosi Balogh collection catalogue. Sapporo-Budapest, Hokkaido Ainu Culture Research Center – Museum of Ethnography, Budapest.

NAGY Réka

2003 A Néprajzi Értesítő repertórium a 1900–2000. 9–18.

PENNY, H. Glenn

2003 Bastian's Museum: in the Limits of Empiricism and the Transformation of German Ethnology. In PENNY, Glenn H. – BUNZL, Matti (eds.): *Worldly Provincialism German Anthropology in the Age of Empire*. Ann Arbor, University of Michigan, 86–126.

SEMYER Vilibáld (szerk.)

1901 Biró Lajos új-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyűjteményének leíró jegyzéke. / Beschreibender Catalog der ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neuguinea (Astrolabe-Bai). Budapest, Hornyánszky. (A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményei, 3.)

Sz. N.

1871 Xántus néprajzi gyűjteménye (A múzeumban). Fővárosi Lapok, május 20. 514–515.

TÖRZSÖK KÁLMÁN

1871 Egy új világ. A Hon, 1871. május 20. reggeli, május 24. reggeli, május 25. reggeli, május 25. esti, május 27. esti, június 2. esti kiadás.

VARGYAS Gábor

- 1979 Mésznyaló lapátkák a délkelet-új-guineai Massim térségből a budapesti Néprajzi Múzeumban. Néprajzi Értesítő, 61. évf. 3–131.
- 2008 The Oceania Collection. In János GYARMATI (ed.): „Taking them back to my homeland...” Hungarian Collectors – Non-European Collections of the Museum of Ethnography in a European Context. Budapest, Museum of Ethnography, 207–248.

VARGYAS Gábor – WILHELM Gábor

2000 Ünnepi viseletek a kínai Jünnan tartományból. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2000. június 29.–december 31. Budapest, Néprajzi Múzeum.

VIDACS Bea

1980 Descriptive Catalogues of East African Objects collected and written by Baron Paul Bornemisza in 1902–1903. Néprajzi Értesítő, 62. évf. 3–230.

XÁNTUS János

- 1871 A közoktatási minister megbízásából 1869/70-ben Keletázsában országos költségen gyűjtött s a M. N. Muzeumban ideiglenesen kiállított népisme tárgyak leíró sorozata. Pest, Rudnyánszky.
- 1874 Vezető a Magyar Nemzeti Muzeum Népisme gyűjteményében. Budapest, Athenaeum.
- 1892 A Magyar Nemzeti Muzeum Ethnographiai Osztályának története, s egy indítvány jövőjét illetőleg. Ethnographia, 3. évf. 7–10. sz. 298–310.

Showcasing Collections Catalogues of the Museum of Ethnography's “exotic” collections

Publications presenting the “exotic” collections have been issued in some form throughout the history of the Museum of Ethnography. The earliest, a descriptive guide to the East Asian collection of János Xántus, appeared before the actual establishment of the museum. But the publication of true collection catalogues began at the very end of the 19th century when the museum's collections underwent explosive growth. This coincided with the period when the rival western museums were not only accumulating similar large collections, the individual countries and even cities and museums were engaged in a cultural prestige race to publish their collections as soon as possible. It was this same aspiration that led the heads of the Museum of Ethnography to publish, before his return, the collections of their collector Lajos Bíró who was making a scholarly study of New Guinea and the neighbouring islands. They wanted to ensure that the advantage they had gained through him in the area of collecting could also be achieved in the area of scholarly study and cultural prestige.

As the big ethnological collecting period gradually waned, the publication of catalogues on the collections also came to an end until it was resumed in the late 20th century when the Museum of Ethnography once again began to publish catalogues of its collections. So far twenty printed volumes and two digital publications have appeared, including three volumes devoted to non-European collections. Nevertheless, we must also give consideration to whether, in the age of digitisation of museum collections, it is worth continuing to publish collection catalogues in the traditional form or whether it would be more advisable to switch to the exclusively digital form, or perhaps some combination of printed and digital publications.

A Néprajzi Múzeum kiállítási katalógusai az ezredforduló után¹

A kiállítási katalógusokról általában

A múzeumoknak számos lehetősége nyílik arra, hogy kiadványaik (katalógusok, brosúrák, folyóiratok, évkönyvek, hírlevelek, közlemények, honlap stb.) révén gyűjteményeikkel kapcsolatos tartalmakat közöljenek a társadalommal.

Ezek a kiadványok kiegészítik a nyilvánossággal folytatott kommunikációt, reprezentálják a múzeumot, felkeltik a figyelmet az intézmény iránt, a képek és szövegek emlékeztetnek tartalmaira, illetve a múzeum kínálta ismereteket közvetítenek.

Semmi nem pótolhatja a múzeumok egyik legfontosabb szerepét: azt, hogy kiállításokon közvetlen találkozást tesznek lehetővé autentikus tárgyakkal, dokumentumokkal. Ugyanakkor a múzeumi tartalmak éppen a publikációk révén vihetők ki az intézmény falain kívülre is, biztosítva a jóval szélesebb körű hozzáférést. A publikációk révén időben és térben is kiterjeszhetővé válik a hozzáférés, miközben a kiállítás időben és térben korlátok közé szorított műfaj.

A kiállítási katalógus a múzeumok igen jellemző kiadványtípusa, műfaji besorolása nem egyszerű. Friedrich Waidacher, az egyik legjelentősebb német muzeológiai kézikönyv szerzője az időszakos kiállítások katalógusait a népszerűsítő kiadványok közé sorolja, azaz a széles közönségnek szóló, általában érthető nyelven írt, általában attraktív megjelenésű, egy kiállítás által meghatározott tárgyak/dokumentumok közzétételére vállalkozó, speciális kiadványnak tartja. Nem sorolja őket a szakmai kiadványokhoz, nem úgy, mint a tárgykatalógusokat, monográfiákat, nyomtatott és online szakfolyóiratokat, közleményeket, melyek elsősorban a szakmai közönséghez szólnak, és amelyek a tudományos kiadványcserék révén a szükséges nemzetközi információáramlást is szolgálják (Waidacher 2005. 181–184).

Kiállítási katalógusokkal részletesebben a nemzetközi muzeológia kézikönyvei sem foglalkoznak, és nincsenek ICOM-ajánlások sem arra, milyen a mai, korszerű, elvárható formája a kiállításokhoz készült kiadványoknak. Az tehát, hogy kiállításaihoz az egyes intézmények milyen nyomtatott anyagot adnak ki, alapvetően a múzeumok belső ügye, melyet a belső szokások, a pénzügyi lehetőségek, az igazgatói döntés, a kiállítás előkészítésére fordított idő, az előkészítő munka mélysége egyaránt befolyásolhatnak.

A nagy kiállítási katalógus sajátos műfajú kiadvány: talán az intézmény legszemélyesebb produktuma, névjegykártyája. Műfaját, arculatát leginkább az intézmény tárgyai, tudományos kutatása és iránya határozza meg.

A Néprajzi Múzeum katalógusai

2001 óta a Néprajzi Múzeum szakmai tevékenységében jelentős szerepet játszanak kiadványai, melyek közül nagyon sok kiállításokhoz, főként időszakos kiállításokhoz kapcsolódó kiállítási katalógus. Nincsen olyan belső, leírt szabályzat, útmutató, amely meghatározná, milyen kiállításokhoz milyen kiadvány készüljön. Általában az az elv, hogy valamilyen nyomtatott kiadvány kísérje a kiállítást. 2001 és 2011 között a Néprajzi Múzeum egyes kiállításokhoz nagyméretű, terjedelmes katalógusokat jelentetett meg, emellett létezik a jóval

1 A tanulmány a *Katalógus 3D – katalógus online. Múzeumi katalógusok, tudományos felvetések*. Néprajzi Múzeum, 2013. november 14. konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

kisebb méretben megjelenő katalógustípus is, a kiállításvezető, a *Kamarakiállítás*, illetve a *Kép Tár* sorozatban.

Annak megértéséhez, hogy tulajdonképpen milyenek a katalógusaink, mi áll kiadásuk hátterében, elengedhetetlenül fontos, hogy történeti utalásokat is tegyünk.

A korábbi – körülbelül harminc évvel ezelőtti – gyakorlat szerint a Néprajzi Múzeum kiállításaihoz nem vagy alig készült katalógus, így nagyon sok, ma legendás kiállításaként emlegetett tárlat tényleg minden nyom nélkül múlt el. Katalógusok nélkül ma nagyon nehéz reális képet kapni olyan jelentős néprajzkutatók kiállításrendező-muzeológiai tevékenységéről, mint Fél Edit, Morvay Judit, Kresz Mária, Csilléry Klára. Erre a hiányra utal Gervers-Molnár Veronika egyik lábjegyzetében, amikor a K. Csilléry Klára által 1971-ben a Budai várában rendezett *A magyarországi népművészet története* című kiállítás kapcsán így ír: „Sajnos, a kitűnő kiállítást nem kísérte egy alapos, az összes tárgy leírását és leltári számát tartalmazó katalógus. [...] Alapos anyagközlés hiányában az óriási munka csak pillanatnyi látási élményt jelentett s a későbbi kutatást kellően nem segíti.” (GERVERS-MOLNÁR 1983. 38, 95. lábjegyzet).

Az 1970–1980-as évek kiállításaihoz leginkább csak néhány oldalas kíséző, úgynevezett leporelló jelent meg, és kiskatalógus is csak akkor, ha vendéghiállításra vitték. A néhány oldalas kis „katalógusok” (tulajdonképpen inkább a kisnyomtatványok közé sorolható kiadványok) szerzősége sem megállapítható, kevés képet közöltek alapadatokkal (megnevezés, hely, esetleg idő), de leltári számot soha.

Mivel az 1980–1991 közötti időszakban a *Néprajzi Értesítő* is nagyon nehézkesen, összevont számokkal, sokszor késésben jelent meg, a magyar néprajzi muzeológia jelentős időszaka dokumentálatlanul maradt.

Az 1990-es évek elejétől készültek egyes nagyobb kiállításokhoz katalógusok, így Szuhay Péter cigánykiállításához (SZUHAY-BARATI, szerk. 1993), illetve a *Barokk a magyar népművészetben* kiállításához (SZACSVAY, szerk. 1993). De még ebben az időszakban sem a kiállítási katalógus a jellemző kiadványtípus, inkább a *Néprajzi Értesítő* jelentetett meg nagyobb, tematikus számokat – tulajdonképpen tanulmányköteteket – barokk,² kelet–nyugat³ vagy a Kalotaszeg⁴ kiállításaihoz kapcsolódva, melyben a tárlatokhoz rendezett konferenciák előadásait publikálták.

A 2001 előtti intézményi „kiadványstratégia” hátterében persze nem egyszerűen vezetői döntés állt, a feltételek nem voltak adottak kiállítási katalógusok megjelenésére. Az 1990-es évekig a könyvek kiadása nagyon nehézkes volt Magyarországon: a kéziratok éveket álltak a kiadónál, hiszen a szöveggondozás is összehasonlíthatatlanul több munkát igényelt (a végleges kézirat elkészítése, legépelése; a lektorálás, szerkesztés utáni átformálás). A kép készítésének és szerkesztésének jóval nagyobb anyag- és munkaigénye volt, és ne feledjük el: az 1960–1980-as években komoly nyomdakapacitási nehézségek miatt nem is tudtak volna Magyarországon igényes kivitelű kiállítási katalógusok időre megjelenni.

Fejős Zoltán 1997 decemberében vette át a Néprajzi Múzeum igazgatását. Az általa kidolgozott és képviselt irány vezetett kiállításaink és katalógusaink megújításához.

2000. december 31-én, az ezredfordulón nyílt nagyszabású, az intézmény minden muzeológusának bevonásával szinte a teljes épületre kiterjedő kiállítás az időről, az idő tapasztalatának formáiról *Időképek*⁵ címmel.

Ez a korábbi gyakorlathoz képest újszerű kiállítás volt, ahogy a katalógus előszavában Fejős Zoltán fogalmaz: „modell, sőt program” (FEJŐS 2001. 8). Első alkalommal vett részt látványtervező és grafikus a kiállítás elkészítésében, és a kiállítás felépítése, szcenikája is részben szakított azzal a korábbi gyakorlattal, mely szerint naturalisztikus módon enteriőrökbe vagy sorozatokba rendezték a tárgyakat. A cél az volt, „hogy a múzeumok sikerrel szólaltathassák meg a birtokukban lévő, érteőn csak általuk kiaknázható forrásokat” (FEJŐS 2001. 8).

Az újszerű kiállítást a kiadványok átgondolt rendje kísérte:

Az elemi befogadást egy rövid vezető segítette a témák tömör magyarázatával. A kiállításához kapcsolódó kutatásokat önálló tanulmánykötetben publikálták a munkatársak, *A megfoghatatlan idő* címmel (FEJŐS, főszerk. 2000b). Az Osiris Kiadónál jelent meg egy nemzetközi szakkutatás eredményeit magyarul bemutató tanulmánykötet *Az idő és antropológia* címmel (FEJŐS, szerk. 2000).

² *Barokk a magyar népművészetben*. 1993. március 17.–1994. január 25.

³ *Magyarok Kelet és Nyugat között. Nemzeti legendák és jelképek*. 1994. március 25.–szeptember 25.

⁴ *Kalotaszeg – a népművészet felfedezése*. 1997. december 12.–1999. január 4.

⁵ *Időképek*. Néprajzi Múzeum, 2000. december 31.–2001. december 31.

És megjelent a katalógus (FEJŐS–LACKNER–WILHELM, szerk. 2001) az intézmény történetében először ekkora – és azóta is a legnagyobb.

A kiállításnak és katalógusának megjelentetése a teljes múzeumi világ változásainak tükrében értelmezhető leginkább.

Alapvetően megváltozott a múzeumi tárgyainkhoz, gyűjteményhez kapcsolódó viszonyunk: felértékelődött a múzeumi tárgy maga. Fokozatosan eltűntek az egyes tudományok és múzeumi gyűjtemények közötti határok, megnőtt az átjárhatóság történelem és néprajz, művészet és néprajz, antropológia és néprajz között – és a határok átjárhatóságával ezek a tárgyak egyenrangúakká váltak. A tárgyak jelentőségéhez felnőttek a dokumentációs gyűjtemények is. Ez volt az az időszak, amikor már a képeslap-, fotó-, festmény- és kéziratos anyagot sem segédgyűjteményként tartották nyilván, hanem egyenrangú kollekcióként.

Az 1980–1990-es években a múzeumi világban az állandó kiállításokhoz képest az időszakos kiállítások kerültek fokozatosan előtérbe, amelyekhez gyakran attraktív katalógusokat jelentettek meg. Az *Időképek* kiállítás katalógusához is külföldi művészeti/művelődéstörténeti/etnológiai kiállítások katalógusai szolgáltak előképül. Sinkó Katalin személyes segítségével és ösztönzése szintén ott volt a háttérben.

Ezzel párhuzamosan ki kell emelnünk a gyűjteménytörténeti feltárómunka fontosságát és szerepét is, ami szintén a 20. század utolsó évtizedeire lett hangsúlyos kutatási irány az európai etnológiában. Nem véletlen, hogy ugyanebben az évben jelent meg a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek történetét feltáró nagy kézikönyv, „a zöld könyv” (FEJŐS, főszerk. 2000a), amely először szembesítette a kutatókat azzal, hogy a néprajztudomány legnagyobb forrásanyagát jelentő gyűjtemény tulajdonképpen miképpen épült fel, milyen gondolatok, kommunikáció mentén keletkezett. Az *Időképek* egyik szerkesztőjeként emlékszem még arra a dilemmára, hogy közöljünk-e szerzeményezést, publikáljuk-e, hogy fontosnak ítélt tárgyaihoz nemegyszer „zűrös”, tisztázatlan, de legalábbis „nem elegáns” módon jutott az intézmény, tehát nem szakemberek által, nem terepmunka során gyűjtötték, hanem házaló kereskedők hozták be, vagy kiállítás maradvékként, raktárrendezési tételként kerültek nyilvánlántartásba, vagy ami még riasztóbb, államosított gyűjteményként, lefoglalt javakként kerültek raktárainkba.

Az *Időképek* katalógus csak a kiállított anyagra koncentrált, a teljes kiállított anyagot bemutatta és értelmezte, követve a kiállítás gondolatmenetét és tagolását. Tömör, csak a legfontosabb szakirodalmat felvonultató tanulmányok jelentek meg benne (magyar és angol nyelven egymás után), lábjegyzetelés alig fordult elő. Az egyes tanulmányok után publikálták a kiállításban megjelenő műtárgyakat, dokumentumokat, archív fényképeket azok fotóival, adataival (megnevezés, hely, idő, anyag, technika, méret, szerzeményezés és leltári szám), leírásával és értelmezésével együtt, feltüntetve a tárgyakra vonatkozó korábbi publikációkat, illetve jelölve a katalógustétel szerzőségét is.

Az *Időképek* katalógus mindenképpen az első ilyen kísérlet volt a Néprajzi Múzeumban, azóta több kiállításhoz kapcsolódóan is megjelent hasonló vállalkozás, még ha nem is teljesen egy mintát követnek, folyamatosan alakult az anyag, s a szerzők és a szerkesztő szándéka szerint módosult is. Ami közös mindegyikben, hogy a kiállítás teljes anyagát publikálják.

A Néprajzi Múzeum 2000 és 2011 között nagy kiállítási katalógusokat jelentetett meg egyes tárlataihoz. Az első ilyen tárlat az *Időképek* kiállítás volt, a katalógusok felépítése, dizájnja⁶ a későbbiekben ezt az első nagykatalógust követte, mintegy azt sugallva, hogy sorozat darabjairól lehet szó. A nagykatalógusokat egymás után végigtekintve persze érezhető a változás, és ez a változás részben annak is betudható, hogy az *Időképek* kiállítással ellentétben nem jelenik meg a kiadványok széles köre egy-egy kiállításhoz, így sok katalógusban a tanulmányok a kiállításokkal kapcsolatban folytatott kutatási eredmények közlésére is vállalkoznak.

Kiállítás és katalógus

Bár kiállítás és katalógusa általában azonos címen jelennek meg, és ez utal arra, hogy azonos tartalom különböző formában történő bemutatására vállalkoznak, a két műfaj viszonya igen eltérő lehet. A katalógus a megjelenő szövegek szintjén mindig több, mint maga a kiállítás. Az egyes intézmények kiadványpolitikája alapvetően nemcsak abban nyilvánulhat meg, hogy

6 Minden nagykatalógus és minden, az adott időszakban megjelenő kiadvány tervezője Gerhes Gábor grafikus.

mely kiállításokat tartja nagykatalógusban is dokumentálandónak, hanem abban is, hogy milyen szerepet szán ebben a szövegeknek.

A kiállítás rendezője a múzeumi műtárgy esztétikai, szimbolikus, illetve dokumentációs értékeire építve alakítja ki a koncepciót, küld üzeneteket a látogatóknak, javasol értelmezést (LAKNER 2014. 144). Ezeket a látványterv, az elrendezés, esetleg a kiállítás szövegei közvetítik a látogató felé, de nem minden információ képes megjelenni, hiszen a kiállítási elrendezés is alapvetően egy gondolatmenetet, a kurátor olvasatát közvetíti. Az interpretálás fontos eszköze, a kiállításban elhelyezett szöveg is mindig sokkal kevesebb annál, mint amit a kurátor szükségesnek, elengedhetetlennek érez (és persze zárójelben megjegyzem, ugyanez a szövegmenyiség mindig sokkal több, mint amennyit a látványtervező szükségesnek tart).

A katalógus egyik szerepe lehet, hogy felmutassa azokat az összefüggéseket, melyeket a kiállítás mindig nagyon szűknek érzett feliratai nem képesek feltárni és érzékeltetni.

A nagy kiállítási katalógusok elsősorban a múzeumok kiállításaiban megjelenő tudományos és muzeológiai eredmények dokumentációi. Céljuk, hogy ez a szellemi termék a kiállítás idején és terén túl is elérhető legyen, beépülhessen a későbbi tudományos, muzeológiai munkába. Egyszerre jeleníti meg mindazt a szellemi közeget, amelyben a tárgyakat kiállítássá rendezték, és a kiállítás kapcsán kikutatott eredményeket – integrálva a korábbi tudományos eredményeket a kiállítás közben megszerzett ismeretekkel –, akár a tárgyak szintjén is.

Nem véletlen, hogy a Néprajzi Múzeumban is általában a több muzeológus által készített kiállításokhoz jelentek meg ilyen kiadványok, több esetben a katalógus szerzőinek köre a kiadványnyal még tágult is.

A katalógus előszavaként gyakran megjelenik a kiállítás megnyitóbeszéde, mely sok esetben azt jelzi, az intézmény milyen súlyúnak tartja a kiállításon bemutatott tudományos eredményeit, de mutathatja azt is, hogy mely társtudományok felé mutat kiállítással.

Végigtekintve az intézmény nagy kiállítási katalógusait, a legkevésbé egységes a tanulmányok szintje, szinte érezhető a kettősség. Felkínálja az érintett témák tudományos, népszerűsítő összefoglalásait (ez még főként az *Időképek*, ahol például lábjegyzetelés, hivatkozás, irodalomközlés is nagyon korlátozott formában van jelen), ugyanakkor a tudományosságához is szól. A tanulmányok szintjén ez a két szint gyakran nem válik el élesen, sokszor mindkét szándék egyszerre, egy időben van jelen, és a szerkesztés, írás komoly dilemmája, hogy miként találja meg azt az egyensúlyt, ahogyan a tudományos népszerűsítő stílusban új eredmények publikálására is vállalkozik. De a katalógus tanulmányai nem feltétlenül és egyedül új kutatási eredmények első publikációi, sok esetben közölnek újrakiadásokat, vagy felkérnek szerzőket, hogy a katalógus számára foglalják össze korábban megjelentetett munkáikat.

Egyes katalógusokban tudatosan a szövegek kettős szintje jelenik meg, ennek a szerkesztő-elvnek a legjobb példája a Huszka József rajztanár életútját bemutató katalógus (FEJŐS, szerk. 2006). A kiállításban megjelenő főszövegek, azaz összefoglalások bővebb változatai mellett komolyabb tanulmányokat is megjelentetett, olyanokat, amelyek egy-egy muzeológiai téma első komoly alapvetéseként szolgálnak, így Tasnádi Zsuzsannának a vidéki rajztanárok szerepéről (TASNÁDI 2006) vagy Fejős Zoltánnak a néprajzi műgyűjtés kezdeteiről írt első áttekintése (FEJŐS 2006).

Más múzeumok kiállítási katalógusai eltérő viszonyt alakítanak ki a kiállítás szövegeivel, illetve a kiállítás anyagával. A katalógus a kiállítás teljes(ebb) dokumentációja is lehet. A Wien Museum kiállítási katalógusaiban a szövegek szintjén élesen elválik egymástól kiállítás és katalógus. Külön feltüntetett részt kap a kiállítás, egyes esetben (például Wiener Typen) még a papír színével is pontosan jelzik, hol ér véget a kiállítás eredményeinek vagy éppen gondolati közegének publikálása, és hol kezdődik a kiállítás dokumentációja (Kos, Hrgs. 2013).

Más esetben a katalógus felépítéséből nem következtethető ki maga a kiállítás, annak egységei. A zágrábi néprajzi múzeum (Etnografski Muzej) szintén jelentős katalógusokat ad ki kiállításaihoz kapcsolódva, jelentős szerepet szánva a tudományos eredmények összefoglalásának, új eredmények és a gyűjteményfeltáró munka közlésének, de magából a katalógusból nem feltétlenül olvasható ki maga a kiállítás (BRENKO 2006).

Nehéz műfaj

Egy nagy kiállítási katalógus megjelentetése számos nehézséggel jár: nagyon nehéz a megnyitóra vagy közvetlenül a megnyitó körüli időszakra megjelentetni. Ha megjelenik, általában nem fedheti teljesen a kiállítás anyagát, hiszen az utolsó pillanatig változhat a tárgyválogatás, kima-

radnak vagy akár be is kerülnek tárgyak. Nehéz megjelentetni a megnyitóra, hiszen a kiállítás mindig az egyes számú projekt.

Igényes megjelenést igénylő, terjedelmes műfaj, így drága, és a terjesztés nehézségei miatt nem megoldott, hogy nagy példányszámban jelenjen meg. Sajnos egy nagykatalógus a kiállítás költségvetésének jelentős részét elviheti, miközben csak nagyon korlátozott mennyiségben adható el.

Nehézséget okoz a kép és szövegek arányának összehangolása is: ha a tárgyleírás túl hosszú, és az adatolás is túlságosan tág, a hosszú szöveg csak a kép méretének terhére jelenhet meg – ez csökkenti a vonzerőt, a dokumentálás másik fontos elemét. Ugyanakkor a tárgy adatainak közlése a katalógus tudományos érdeme.

Külön nehézséget jelent a katalógus megjelentetése nagy néprajzi kiállítás esetében, hiszen a gyűjteményeinkben őrzött tárgyak jellegéből következik, hogy egy-egy nagyobb kiállításon jelentős a kiállított tárgyak száma, jóval több, mint a hasonló alapterületű művészeti kiállításokon megjelenő tételek mennyisége. Ugyanakkor abból az elvből, hogy a kiállítás teljes anyaga szerepeljen a katalógusban, valószínűleg nem engedhetünk.

A legnehezebb kérdés persze a fordítás/egynyelvűség kérdése. A nagy terjedelem is akadálya, hogy a magyar nyelv mellett legalább a tanulmányok angolul is megjelenhessenek. Míg az *Időképek* kiállítás tanulmányai még megjelentek fordításban, a későbbi katalógusokban egyre inkább csak angol összefoglaló olvasható. Így a kizárólagos magyar hozzáférés fontos akadálya annak, hogy a kiállítási katalógus cserekönyvként igazán hasznosulni tudjon, hiszen nem tudja a külföldi partnerintézmények számára az intézményben folyó kiállítási eredményeket megmutatni.

A zágrábi néprajzi múzeum (Etnografski Muzej) nagy kiállítási katalógusai éppen ellenkező utat választottak: a tárgyak leírását, bemutatását hagyták el, illetve csökkentették le szinte az illusztráció szintjére, számos adatot nem tüntetnek fel, és valószínűleg a kiállítás tárgyainak egy részét jelentetik csak meg, ugyanakkor minden tanulmány teljesen kétnyelvű.

Mi a cél, miért és kinek?

Waidacher besorolása, miszerint a kiállítási katalógus népszerűsítő, nagyközönség számára írt kiadvány, leegyszerűsítő. Tény, hogy egy kiállítási katalógus sosem olyan eredményt, végleg lezárt kutatást publikál, mint egy tárgykatalógus vagy mint egy monográfia.

Megjelentetésük mellett számos érv szól: kötelességünk a gyűjteményeinkben őrzött tárgyak és dokumentumok értő, értelmező publikálása. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek anyaga jórészt ma is feltáratlan. Nemcsak korai tárgyaink, de az 1950–1960-as években terepmunkák során remek adatolással bekerült tárgyak nagy része sem volt soha kiállításon, és soha nem is publikálták őket. Ez a magyar néprajzi muzeológia egyik legjelentősebb korszaka volt, az Átány-kutatás, illetve Hofer Tamás és Fél Edit elemzései a tárgycsoportokról, a tárgyak rendszeréről ekkor születtek meg. A magyar néprajztudomány fontos forrásbázisát jelentik Csilléry Klára, Kresz Mária, Morvay Judit, Boross Marietta tárgygyűjtései és ezek adatolása. A nagy kiállítási katalógusok, de a tárgykatalógusok kiadása olyan feladatot is betölt, mint az Átány-kutatás eredményeinek megkésett magyarországi közreadása. Már csak azért is, mert a digitális adatbázis ezeket az adatokat nem publikálja.

A nagy kiállítási katalógus(ok) sora az intézmények számára leginkább a földmérők által kihelyezett rudakhoz hasonlít, hiszen jelzi az intézmény számára, merre terjeszti ki az általa őrzött anyag értelmezésének területeit, és persze azt, hogy milyen irányba halad.

A műfaj szerepét leginkább Fejős Zoltánnak a *Műanyag* kiállítás katalógusához írt előszava fogalmazta meg: a katalógus egyszerre lezárás és kiterjesztés. A kiadvány megjelentetésével lezárja és összefoglalja a kiállítás kapcsán szerzett ismereteket, de egyben ki is terjeszti azt: „inkább tekinthető egy ponton abbahagyott, még bővíthető, adataiban tovább pontosítható munkának” (FEJŐS 2007. 22, 23).

Fejős Zoltán mondatát végiggondolva látjuk, hogy a kiállítási katalógusok nemcsak kifelé szolgálnak az intézményt, hanem a múzeum jövőbeli tudományos, muzeológiai építkezéseinek eszközei is. A katalógusból megismerhető a koncepció és a hozzárendelt tárgyválogatás pontos viszonya, a muzeológus gondolatmenete. Segítségükkel akár az utánunk jövő generációknak is megüzenhetjük, mit gondoltunk a gyűjteményről, annak egyes részeiről, hogyan raktuk össze, mit szerettünk benne. Ma már egyre kevésbé van lehetősége egy fiatal muzeológusnak idősebb kollégák mellett belenevelődni a gyűjteménybe, s emiatt én ezekre a kiadványainkra a jövőbe való befektetésként tekintenek. Reménykedjünk...

Irodalom

BRENKO, Aida

2006 Koje dobre šuze! Zagreb, Etnografski Muzej.

FEJŐS Zoltán

- 2001 Utak az időhöz. In FEJŐS Zoltán – LACKNER Mónika – WILHELM Gábor (szerk.): Időképek. Budapest, Néprajzi Múzeum, 7–9.
- 2006 A néprajzi műgyűjtés kezdetei. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 230–243.
- 2007 Műanyag a Néprajzi Múzeumban. A kiállítás mint terep. In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): Műanyag. Budapest, Néprajzi Múzeum, 14–23.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

- 2000 Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye. Budapest, Osiris.
- 2006 Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FEJŐS Zoltán (főszerk.)

- 2000a A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- 2000b A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Tabula könyvek, 2.)

FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.)

2007 Műanyag. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FEJŐS Zoltán – LACKNER Mónika – WILHELM Gábor (szerk.)

2001 Időképek / Images of time. Budapest, Néprajzi Múzeum.

GERVERS-MOLNÁR Veronika

1983 Ipolyi Arnold hímezsgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja.

KOS, Wolfgang (Hrsg.)

2013 Wiener Typen. Klischees und Wirklichkeit. Wien, Brandstätter.

LAKNER Lajos

2014 Szöveg és kép a történeti kiállításokon. In Lakner Lajos (szerk.): Olvasható kép, látható szöveg. Debrecen, Déri Múzeum,

SZACSVAY Éva (szerk.)

1993 Barokk a magyar népművészetben. Budapest, Néprajzi Múzeum.

SZUHAY Péter – BARATI Antónia (szerk.)

1993 Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. „A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy”. / Pictores of the history of gypsies in Hungary in the 20th century. „World is a ladder, wich some go up, some go down.” Budapest, Néprajzi Múzeum.

TASNÁDI Zsuzsanna

2006 Vidéki rajztanárok a műemlékvédelem és a néprajz korai történetében. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Budapest, Néprajzi Múzeum, 76–80.

W Aidacher, Friedrich

2005 Museologie – knapp gefasst. Wien–Köln–Bonn, Böhlau.

The Museum of Ethnography's exhibition catalogues after the end of the 20th century

Museums have many possibilities for informing society on the contents of their collections through their publications (catalogues, brochures, periodicals, yearbooks, newsletters, communiqués, website, etc.). These publications supplement communication with the public, represent the museum, draw attention to the institution, the images and texts they contain are a reminder of their contents and convey knowledge offered by the museum. It is through publications that the contents can be taken out of the museum, ensuring much wider access to them.

The exhibition catalogues serve the institution not only towards the outside world, they are also tools for the museum's future scholarly, museological development. The catalogue provides information on the precise relationship between the concept and the corresponding selection of objects, on the curator's train of thought. With its help we can even send messages to the generations that will follow us on what we thought about the collection and its different parts, how we put it together and what we like about it.

Ónedények. Egy országos digitális katalógus készítésének tapasztalatai

A közgyűjteményekben lévő szórványtárgyegyüttesek megszólaltatása, publikussá tétele, a kutatói információk hálózatába való bevonása nagy feladata és kihívása a magyar muzeológiának. A leginkább megfelelő mód közös gyűjteményi katalógus közzététele, aminek egyik jövőbeni formája minden bizonnyal a nagy tömegek által is ingyen elérhető online megjelenés lesz. Az ilyen tárgycsoportoknak rendszerint a szakirodalmi is szegényes, és többnyire kevés felkészült specialistája van. Összegyűjtésük, tudományos feldolgozásuk az egész világ számára nyitott, könnyen elérhető felületen való bemutatásuk új dimenziókat nyithat meg a tárgykatalógusok világában.

2011-ben az NKA Múzeumi Szakmai Kollégiuma több preferált kiadványtípus mellett digitális katalógus altémában is hirdetett pályázatot. A kiírás szerint „A kollégium célja támogatni az olyan kezdeményezéseket, amelyekben egy-egy tárgy típus vagy tárgycsoport országos teljességű vagy több múzeumra kiterjedő feldolgozásait adják közre digitális adathordozón. A kiírásra olyan, egy-egy szakterület vezető intézményétől származó pályázatot várunk, amelyben a feldolgozott tárgy típus közgyűjteményekben őrzött egyedeinek/tárgyainak/példányainak leírását az eligazodást és megértést segítő elemző tanulmányokkal együtt adják közre.”¹ A Néprajzi Múzeum erre nyújtott be és nyert el egy pályázatot *Ónedények Magyarország közgyűjteményeiben* címmel. 2013 nyarán a digitális kiadvány elkészült, és azóta elérhető a www.onedenyek.neprajz.hu oldalon vagy a Néprajzi Múzeum honlapján a katalógus logójára kattintással.

A kiírásban szereplő egyik hangsúlyos feltétel az volt, hogy a pályázó a téma, a feldolgozandó tárgyegyüttes kutatásának valamely vezető vagy speciális múzeuma legyen. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a központi intézményeknek úgy a megfelelő informatikai infrastruktúrája, mint informatikus és muzeológus szakember-apparátusa megvan ahhoz, hogy összefogjon egy országos projektet, amire a kisebb gyűjtemények többsége ezek hiányában képtelen. A szakmúzeumokban témákra, tárgycsoportokra specializálódott muzeológusok kezelik a gyűjteményeket, a területi alapon szerveződő helytörténeti intézmények azonban gyakorlatilag mindent gyűjtenek, ami egy régiót, várost és egy-egy kort reprezentál. Az ilyen gyűjteményekben dolgozó kurátorok értelemszerűen nem foglalkozhatnak kiemelkedő szinten egyaránt a textilekkel, a kerámiával, a bútorokkal, a gazdasági eszközök minden válfajával, a játékokkal, a szokásokhoz kapcsolódó és a liturgikus tárgyakkal, a kosaraktól a kovácsműhelyen át a haláshálók különböző típusaiig mindenféle funkciójú, anyagú és készítési technikájú termékkel.

A magyar múzeumi műtárgygyűjtés 20. századi sajátosságai miatt a területi elven szerveződött múzeumoknál bizonyos tárgycsoportok akár háromféle gyűjteménybe (néprajzi, hely-, valamint ipartörténeti) is kerülhettek. Ez a korszerűtlen, egyértelműen nem elkülöníthető gyűjtőkörmegosztás nemegyszer párhuzamos egységeket képez, bizonyos tárgycsoportokat pedig sok esetben láthatatlanná tesz. Az ilyen gyűjteményekben lévő kisebb számú tárgycsoportok egy-egy tematikus kiállításban, katalógusban ideiglenesen figyelmet és helyet kapnak, legtöbbször azonban a nagyközönség, de nem egy esetben még a speciális érdeklődésű szakemberek előtt is rejtve maradnak. Tipikusan ilyen az ónedény, mely attól függően, hogy néprajzos, helytörténész vagy művészettörténész talált rá, vásárolta meg, a három közül bármelyik gyűjteménybe bekerülhetett. Nem példa nélküli az az eset sem, amikor az egyik partnerintézményben már jóval a katalógus elkészülte után is került elő a raktárban revízió során néhány ónkanna, melyről addig a gyűjteményt kezelő muzeológus sem tudott.

1 Idézet a 2011-es pályázat kiírásából.
 Internetcím: <http://palyazatok.org/nka-muzeumi-szakmai-kollegium-palyazat-3/>.

Ónedények

A szegények ezüstjének nevezett ónedények használata számottevő mennyiségben a 14. századtól indult Európában. Magyarországon délnémet, osztrák és cseh közvetítéssel elsősorban a városi polgári lakásaiban vették használatba. Az ónöntőmesterség technikája, szakmai szervezete, szabályai, formái, díszítési módjai és díszítményei mind a Nürnbergből induló délnémet ónművesség hagyományait éltették tovább. Az ónedények sorozattermékek voltak, díszítés csak külön megrendelésre, felárért került rájuk. Elsősorban a városlakó polgárok, a falusi és városi értelmiségiek, uradalmi, egyházi tisztségviselők rendelték, a falvak tehetősebb lakosságát csak a 18. század legvégén érte el divatjuk. Használati tárgyak voltak, még az arisztokrata udvarokban is csak annyit tároltak belőlük, amennyit a nagy lakomák kiszolgálása igényelt.

Az ónöntés a virágkorát a 17–18. században élte, a hagyatéki leltárak szerint ekkor rendkívül nagyszámú ónedényt tartottak Magyarországon is. Ezen óriási mennyiségű tárgyból a 19. század utolsó harmadában megindult műtárgygyűjtés kezdetekor már alig maradt a háztartásokban begyűjthető példány. A 231 Celsius-fokon megolvadó, sérülékeny, puha fémből készült edények ugyanis nagyon könnyen rongálódtak, ezért rendszeresen újra kellett őket öntetni. Ez a magyarázata, hogy a korai évszázadokból régészeti leletként is csak nagyon elvétve kerültek elő (HOLL 1987; 1996). Amikor pedig a 19. század első felében piacra dobták az olcsó gyári porcelánokat és keménycserép edényeket, egy csapásra kiesett az ónedény a használatból, beolvasztották őket gyertyatartónak, evőeszköznek, sótartónak. A szebbeket protestáns egyházaknak ajándékozták, mert azok 1562-től elfogadták a nem nemesfémből készített liturgikus tárgyakat is. Ez a magyarázata, hogy a nagy múltú és tekintélyes mennyiségű tárgyat előállító hajdani – korabeli nevén – kannagyártó-mesterség termékei ma nagyobb számban csak a protestáns egyház tulajdonában találhatók meg.

A szakmúzeumokon kívül a városi múzeumokban az ónedények szórványként vannak jelen, hiszen mire a 19. század végén megkezdődött egy-egy helységben a műgyűjtés és múzeumszervezés, addigra a használatuk már régen kiment a divatból, beolvasztották, elajándékozták, vagy hadiipari alapanyagként begyűjtötték őket.² Mindezek miatt a megyei, városi múzeumok raktáraiban lévő ónedények mennyisége csekély, és céhes, esetleg egyházi témájú kiállításon kívül nagyon ritkán kapnak figyelmet, publicitást.

A Néprajzi Múzeumban meglepően sok, több mint 270 ónedény van. Ez a szám vetekedik a Magyar Nemzeti Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban, de még a nagyobb egyházi gyűjteményekben őrzött kollekciókéval is. Ezek a tárgyak eddig feldolgozás, sok esetben a minimális leírás, méretadatok, fotózás nélkül álltak a raktárban, teljes ismeretlenségben. Egyedül Weiner Piroska nézte át őket az 1970-es években, és német nyelven megjelent mesterjegy-katalógusában hivatkozott rájuk (WEINER P. 1978). 2007-ben a *Legendás lények, varázslatos virágok. A közkedvelt reneszánsz* című kiállításra készülve kerültek ismét kézbe, és ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy ez a Néprajzi Múzeum egyik legnagyobb korai tárgye gyűjtése, mely rendkívül szép 17. századi, 18. század eleji példányokat foglal magában. Addig az intézményben nem volt az ónművességgel, az ónedényekkel foglalkozó muzeológus. A kiállítás előkészítése során szükségessé vált a témában való elmélyülés, majd elkezdődött a gyűjtemény teljes felmérése. Felmerült egy katalógus készítésének szükségessége. Az NKA Múzeumi Szakmai Kollégiumának kiírása éppen ekkor jelent meg, és általa a gyűjteményünk óntárgyainak nagyközönség elé tárása megvalósítható közelségbe került.

Informatikai előkészítés

A pályázat írásának pillanatától együtt kellene, kellett volna dolgoznia muzeológusnak és informatikusnak, ugyanis már a tervezéskor tisztában kell lenni a munkához, majd az elkészült online katalógus folyamatos működtetéséhez szükséges hardver és szoftver paramétereivel, a kiépítés pénzügyi és technikai vetületével. Nélkülözhetetlen a szakmuzeológusi és informatikai feladatok optimális összehangolásához a feladatra szabott szoftver specifikációinak meghatározására képes, a szoftverfejlesztővel kapcsolatot tartó szervező jelenléte

² A Néprajzi Múzeum óntárgyainak mintegy fele származik az első világháború alatt hadicélra begyűjtött fémtárgyak közül. A Magyar Fémelosztó Központban maradt műtárgyakat kiállításon mutatták be, ahonnan a múzeumok válogathattak a gyűjteményeikbe.

már a projekt munkatervének készítésekor éppúgy, mint később, a teljesítés különböző fázisai-
ban. Egy ilyen feladathoz nem elég a múzeum működésében használt, rendkívül szerteágazó és
összetett informatikai rendszer kiépítéséhez, fejlesztéséhez és kezeléséhez szükséges informati-
kai képzettség vagy ismeret, szükség van olyanokra is, akik ezenkívül muzeológusi képzettség-
gel vagy gyűjtemények digitalizálásának speciális szakmai kompetenciájával is bírnak, vagyis
egyszerre informatikai és gyűjteményi szakemberek. Szerepük a témához kapcsolódó tudomá-
nyos szervezőével egyenrangú. Jelen projektben még a megvalósulás módját, informatikai kere-
teit is jóformán előzmény, előkép nélkül, elsőként kellett kitalálni. A megvalósult katalógushoz
kapcsolódó minden informatikai vonatkozású feladatot, szerkesztést, valamint a grafikai megje-
lenés tervezését Biró Gábor és Kemény Márton végezte.

A nemzetközi és a hazai előzmények hiánya és tapasztalatlanság miatt ennél a projektnél még
nem vontuk be a munkába az informatikusokat a tervezés szakaszában, így a benyújtott pályá-
zat olyan elemet is tartalmazott, amely később feleslegesnek bizonyult, vagy már a futamidő alatt
korszerűtlenné vált.³

Szakmai előkészítés

A szakmai előkészítés első fázisa a párhuzamok, előképek keresése volt. A mi pályázatunk fel-
tételének megfelelő hasonló munkát más intézmény honlapján nem találtunk. A hazai és a kül-
földi múzeumok szinte mindegyike publikál a világhálón online tárgykatalógust, ezeknek azon-
ban nincs szöveges, tanulmányi, bibliográfiai része, a szűk értelemben vett tárgykatalógusok
leíró részeiben nagyon változó mennyiségű, de általában inkább igen kevés információt tesznek
közzé. A hozzájuk rendelt keresési lehetőség pedig szinte kivétel nélkül csak kevés csoportosítá-
st enged meg.

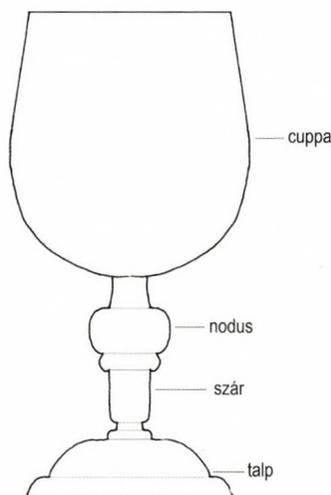
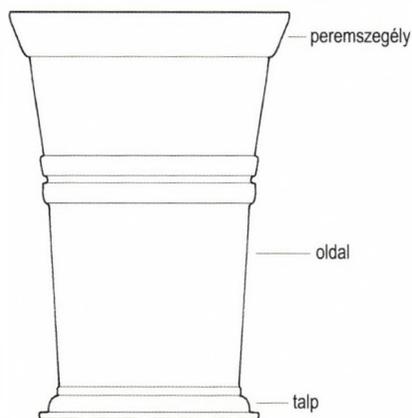
Az egyetlen – mindemellett alapvető és közvetlen segítséget nyújtó – tapasztalatunk saját
intézményünk hasonló, az egy évvel korábban kiírt, teljesen azonos feltételű pályázaton nyertes
online tárgykatalógusa volt, mely Kiss Margit vezetésével a festett templomi berendezések témá-
körében készült, és szintén megtalálható a Néprajzi Múzeum honlapján.⁴ A résztvevők eltérő
köre, valamint a téma különbözősége miatt nem a kutatásban, a tudományos előkészítésben vagy
a bemutatás módjában tudtuk hasznosítani az egy évvel korábbi tapasztalatokat, hanem a munka
informatikai részének szervezésében, a szoftver tervezésében, a grafikai megjelenésben, de főleg
az intézményvezetés arra vonatkozó felismerésében, hogy milyen apparátust, résztvevőkört és
támogatást igényel egy ilyen feladat az eredményes befejezés érdekében.

Az adatok gyűjtését többfázisú munkafolyamat előzte meg. Meg kellett jelölni a pályázat kií-
rói által igényelt tanulmányok pontos témáit, tartalmát, mélységét, részleteit. A legelső elképze-
lés szerint ezek rövid összefoglalók lettek volna. Célszerűbbnek bizonyult azonban részletesebb
tanulmányok elkészítése. Magyar nyelven több alapos részlettanulmány és két ismeretterjesztő
szintű, nagyobb összefoglaló munka látott eddig napvilágot (WEINER M. 1971; NÉMETH 1983). Van
még két újabb, rövidebb összefoglaló (P. SZALAY 2005; VIDA 2008). Nincs viszont a szükséges
technikai, technológiai ismereteket, az előkerült levéltári adatokat elérhetővé tevő részletesebb
munka. Ezért döntöttünk úgy, hogy nem egy harmadik rövid összefoglalót készítünk a katalógus
elé, hanem ennél részletesebbet, különösen a történelmi Magyarország önöntő központjairól,
a mesterség technológiájáról, a mesterjegyek rendszeréről. Ezen dolgozatok kereteinek, formájának
kijelölését, a tartalmi részek elhatárolását már a munka szervezésének első fázisában megtettük.

Sokkal fontosabb feladat volt azonban a terminoló-
gia egységesítése: el kellett kerülni azt, hogy ugyanazon
dolgot más-más névvel illessünk. A nyomtatott kataló-
gusnál is fontos az egységes terminológia használata,
de digitális formátumnál – különösen, ha keresőfunkci-
óval is támogatott – elengedhetetlen. Az utóbbinak nagy
előnye és hatalmas többlete a könyv alakú katalógussal
szemben, hogy kutatható, több szempontból kereshető,
csoportosítható adatbázisként működhet. Mindennek
viszont feltétele a pontos és egységes adatszolgáltatás
és az egyértelmű terminológia. A pusztán muzeológusi,
szakmai feldolgozást informatikai rendszerben, adatbá-

3 Ilyen volt például, hogy DVD-ROM gyártása is szerepelt a beadott pályázatban. A szakmai DVD-ROM-ok éppen a futamidő pár éve alatt avultak el, az addig elkészülteket sem lehetett már a múzeumi boltokban eladni. A webes megjelenés sokkal több ember számára lényegesen egyszerűbb módon, de mindenképp ingyen tette lehetővé az elérést. Így lemondunk a DVD-ROM gyártásáról.

4 Erről a munkáról lásd Kiss Margit tanulmányát ebben a kötetben.

1. kép. Pohár, kehely

A terminológiák meghatározáshoz használt ábra

Bodnár Kata rajza

zist építő szemléletnek alávétve, azzal összehangolva kellett végiggondolnunk. Csak úgy használhatók ki a digitális technika lehetőségei, ha már az adatok gyűjtésének módjában is érvényesítjük az informatikai szempontokat.

P. Szalay Emőke (Déri Múzeum, Debrecen) és T. Orgona Angelika (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) részvételével állítottuk össze azt a szótárt, melyet aztán elküldtünk minden közreműködő kollégánknak. Az egyértelműség érdekében rajzok készültek a leggyakoribb formákról, bejelölve a formai részleteket az egyezményes nevekkal, így kerülve el minden félreértést. Ezeket a rajzokat aztán eljuttattuk minden partnerünkhöz.

Az így kidolgozott terminológia birtokában készült el az az Excel táblázat, melynek kitöltését vártuk a közreműködőktől. A táblázat nemcsak az egyéges adatszolgáltatást könnyítette meg, hanem gépi úton elvégezhető informatikai rutinfeladattá egyszerűsítette az adatfeltöltést. Az előkészítés ilyen módja elérte célját, jelentősen megkönnyítette a katalógus elkészítését, az adatbázis feltöltése egyszerű és gyors volt. A kész katalóguson azonban az is látszik, hogy még részletesebb és következetesebb terminológiahasználatot és egyöntetűbb táblázatkitöltést kellett volna megkövetelnünk (1–2. kép).

Részletes instrukciókat kellett kidolgozni a képekhez is. A legtöbb gyűjteményben a helyi fotós készítette őket. Minden mesterjegyes tálnak és tányérfélenek legalább három képet, az ital tárolására szolgáló, díszes forgástestekről, szögletes palackokról pedig sok felvételt (az oldaláról körben, a tetejéről, a füléről, a fenékrozettájáról, a mesterjegyéről, a díszítményekről pedig részletfotót) kértünk. Sajnos e tekintetben egyetlen a végeredmény, nincs minden kannáról, palackról elegendő részletfotónk.

Az eredeti tervben vízjelzett képek szerepeltek, ettől azonban kedvezőtlen tapasztalatok miatt eltekintettünk. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek online műtárgygyűjteményébe már behelyezett jelek ugyanis sok esetben zavaróak, megakadályozzák a díszítmények élvezetét, nemegyszer mesterjegyeket, díszítményelemeket felismerhetetlenné tesznek. Ennek tapasztalataként nem vízjelztük a katalógusba bekerült képeket. Olyan felbontásban jelentettük meg őket, mely nem zavarja a tárgy szépségének élvezetét, de nyomdai használatra nem alkalmas.

A munka szervezése

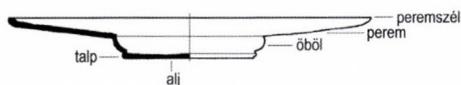
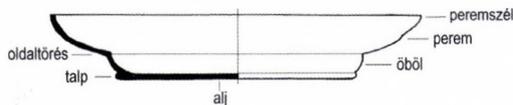
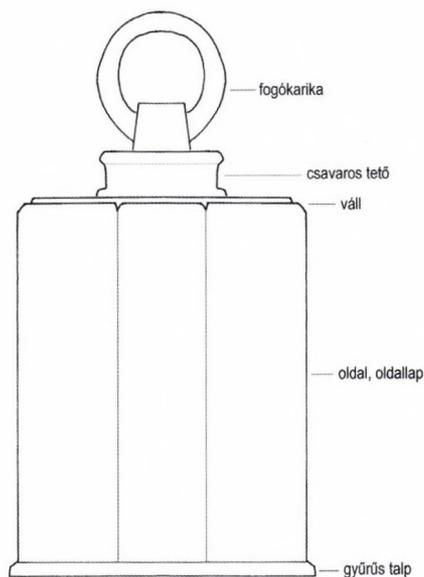
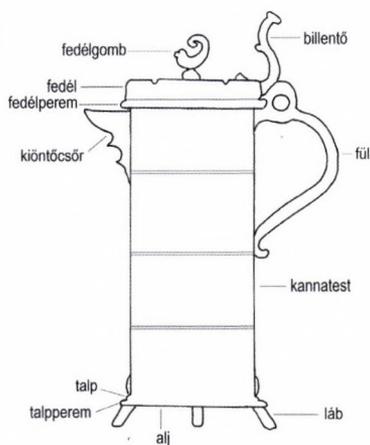
A munka technikai lefolyása alapvetően kétféle lehet. Az egyik esetben minden felmérést, leírást, felvételt, adatbevitelt minden gyűjteményben ugyanaz a szűk létszámú munkacsoport végez. A részt vevő intézmények csak a tárgyak előkeresését, alapszintű tisztítását, fotózáshoz való előkészítését, a munkát végző team keze alá dolgozást végzik. Ebben az esetben

garantált, hogy a katalógus terminológiailag, képanyagában és fotótechnikailag is egységes lesz, szóba sem kerülhet eltérő szemléletmódból adódó, eltérő aspektusokat érvényesítő eredmény.

A másik mód, amikor lehetőség és megengedezés szerint helyi fotós készíti a felvételeket, és helyi muzeológus írja le a tárgyakat. Bizonyos munkaszervezési okok miatt ez az eljárás egyszerűbb és költségkímélőbb, mert kevesebbet kell utazni, nincs szükség szállásköltségre, nagy apparátusú szervezésre. Minden nagyobb múzeumban van művészettörténész, aki felkészülten le tudja írni a tárgyakat a megadott szempontok szerint. Esetünkben volt olyan nagyszámú tárgyat őrző intézmény, mely az együttműködés feltételeként eleve azt kérte, hogy a tárgyait a saját szakembere dolgozza fel, ezért az utóbbi módszert választottuk. Azoknál az intézményeknél, ahol nem vállalkoztak helyben a leírások elkészítésére, természetesen a Néprajzi Múzeum gondoskodott megfelelő leíróról, legtöbbször saját berkein belül.

Nem vált be az azóta megszűnt megyei igazgatóságok belevonása a munkába szervezőkként. Alig akadt megye, ahol lett volna olyan muzeológus, aki annyira elkötelezett volt a feladat iránt, hogy megkeressen a megyében minden intézményt, gyűjteményt, és feltárja a szóba jöhető tárgyakat. A megyei igazgatóságok a legtöbb helyen csak a központi intézményt kapcsolták be a felmérésbe, de még ott is gondot okozott a különböző belső gyűjtemények között a szervezés és az információátadás. Így előfordult, hogy ugyanazon múzeum helytörténeti gyűjteményében felmérték az ónedényeket, de az iparművészeti kollekciónban lévőket nem.

A szervezési munkában jelentős problémákat okozott az is, hogy a katalógus készítésének ideje (2011–2013) alatt kétszer szervezték át a megyei múzeumi hálózatot, 2013-tól meg is szüntették a megyei múzeumigazgatóságokat. Így az ezután elkészülő hasonló katalógusok számára már csupán az az út lesz járható, hogy minden intézményt külön-külön kell megkeresni, és azok egyedileg vesznek részt a munkában. Különösen a szándéknyilatkozatok begyűjtése nehezedik meg ezáltal. Sokkal nagyobb szervezőmunkát és több időt igényel a projektvezetéstől, viszont kevesebb hibalehetőséget hagy. A mi munkánkat a múzeumi szervezet állandó átszervezése, a múzeumokat ért elbocsátási hullám és vezetőcserék, a szakemberek fluktuációja rendkívül megnehezítette. Nem is egy olyan intézmény van, ahol a katalógus végleges

2. kép. Kanna, palack, tányér

A terminológiák meghatározáshoz használt ábra Bodnár Kata rajza

elkészülésekor már nem dolgozott a gyűjteményben az a kolléga, aki a tárgyak leírását elvégezte, így nem vehetett részt az ellenőrzésekben. Szinte mindenütt kicserélődött az igazgatóság és a vezető személye is, így az egész futamidő alatt folyamatos át- és újrászervezésre kényszerültünk.

A szervezés az egész ország területére kiterjedt, mégis hiányzik az elkészült munkából az ország középső része. Ennek oka a tárgyak hiánya, és nem a rossz szervezés vagy a mérsékelt együttműködési szándék. Az Alföld közepének múzeumaiban a sajátos urbanizáció és iparfejlődés, a helyi műtárgytörténelem miatt nem találtunk ónedényt. Mire a műtárgygyűjtésnek felmerült az igénye irántuk, már régen kikoptak a használatból, és tönkrementek.

A megvalósult online katalógus

Szándékunk az volt, hogy egyrésztől minden területre kiterjedő, informatív összefoglalást adjunk a lehető legszélesebb közönség számára, másrészt hogy segítséget nyújtsunk a témában nem otthonos muzeológus kollégáknak a tárgyak datálásához, lokalizálásához, feldolgozásához, harmadrészt hogy az ónművességgel foglalkozó kutatók is találjanak benne inspiráló szempontokat, újabb ismereteket. Az elkészült munka tehát alapvetően két részből áll: szöveges részből, mely tanulmányokat és bibliográfiát jelent, valamint a több szempontú, összetett keresésre is alkalmas katalógusból, mely amellelt, hogy korrekt leírást ad minden közzétett tárgyról, egyben kutatásra alkalmas adatbázisként is működik.

Tanulmányok, bibliográfia

Három tanulmány készült el a katalógushoz: P. Szalay Emőke összefoglalása a történelmi Magyarország ónöntő központjairól nemcsak azon helységeket veszi sorra, ahonnan tárgyaink is vannak, hanem minden olyat is megemlít, ahonnan írásos adatunk van a mesteriség egykori jelenlétéről. A különböző központok stilisztikai jellemzőit az ónkannákon keresztül mutatja be. Ez ma a legteljesebb és legrészletesebb összefoglalása a történelmi Magyarország ónöntő helyeinek.

Az ónművéség történetének, szervezeti kereteinek, társadalmi, szociológiai vonatkozásainak bemutatására, illetve a technológiai, díszítéstechnikai, a mesterjegyek rendszerének összefoglalására hivatott írás nem törekedhetett teljességre. Magyar nyelven ugyan nincsen e témában apró részletekre is kiterjedő publikáció, a német nyelvű szakirodalom azonban rendkívül bőséges. Mindezekből csak egy behatárolt összefoglalást bírt el a katalógus.

Hasonló részletdolgozatok hiányában nem lehet teljes az edénytípusokat tagláló tanulmány sem. Német nyelven számos publikáció foglalkozik a különböző ónedényformákkal, történetükkel, használatukkal. A magyar ónedények ilyen szempontú feldolgozása még nem történt meg, minden bizonnyal a típusonként elegendő és megfelelő, reprezentatív mennyiségű edény hiánya miatt. Egy ilyen munkának talán éppen ez a katalógus lehet majd – főleg, ha kiegészül a még hiányzó nagyobb gyűjtemények anyagával is – az adatbázisa a szükséges írásos források, limitációk (árszabások) és hagyatéki leltárak adatai mellett.

A tanulmányok fejezetei egyenként is előhívhatók, ha tehát valaki csak a díszítési technikákat, mesterjegyeket leíró vagy a hamisításokról szóló részt szeretné elolvasni, egy kattintással kiemelheti a szövegből. Minden tudományos követelménynek eleget tevő formátumban készültek, jegyzetpontokkal ellátva, így nemcsak az érdeklődő nagyközönség, hanem a szakemberek számára is teljes értékűek. Az illusztrációk korántsem csupán dekorációk, hanem az adatokat könnyebben feldolgozhatóvá tevő koherens részei a szövegnek. A jobb oldalon található kis képek – hasonlóan a katalógus minden képéhez – kattintás után kinagyíthatók, az illusztrációk közvetlenül átvezetnek a katalógusba.

Részletes irodalmat is összeállítottunk azok számára, akik a téma iránt érdeklődnek. A magyar nyelven írt teljes ón témájú szakirodalom összegyűjtésére törekedtünk, és természetesen kerültek bele a Kárpát-medence ónművességét érintő külföldi – német, szlovák, román nyelvű – tanulmányok és könyvek is. Folyamatos bővítést tervezünk itt is, akár kimaradt, akár újonnan megjelent publikációról van szó.

Tárgykatalógus

A katalógus tárgyleíró részében az induláskor, 2013-ban huszonhat múzeum 679 darab tárgya szerepelt hétféle sorrendbe rendezhetően (készítés helye, készítés ideje, használat helye, múzeum, leltári szám, tárgynév szerint, illetve rendezetlenül is kérhető). Jellemzői:

– Választhatóan képpel és szöveggel vagy csak képpel lehet böngészni benne. A főbb kapcsolódó csoportokat eleve minden tárgy mellett felajánlja a katalógus.

– Minden tárgyról a lehető legrészletesebb információk szerepelnek. Az online adatbázis harmadik nagy előnye a nyomtatott formával szemben, hogy nincsenek területi korlátok, csak a szakmai szempontok játszanak szerepet, az anyagi feltételek nem korlátozzák a közölt adatok mennyiségét.

– Összetett keresésnél a leírás minden részletére (készítés helye, ideje, készítő neve, múzeum, forma, díszítés, felirat, a készítés és díszítés technikája, edényrészek – fül, billentő stb. –, mesterjegy, állapot) a legváltozatosabb csoportosításban kereshetünk.

A könyv alakban megjelenő katalógusoknak nagyon fontos részei a pontos és lehetőleg minél több szempontú (név-, földrajzinév-, tárgyszó-) mutatók. A katalógusként használt adatbázis a beleprogramozott keresőszolgáltatásai segítségével ezeket mind tudja, külön megjelenítésük fölösleges.

– *Földrajzi nevek:* A katalógusban szereplő minden település minden ismert nevén kereshető, hogy a külföldi kutatók is használni tudják. Például Pozsony esetében szerepel benne a Pressburg és a Bratislava név is, Nagyszében pedig Hermannstadtként és Sibiuként is kereshető.

– *Tárgynevek:* Minden tárgyszó az összetett keresésben elérhető, és tetszés szerinti csoportosításban kereshető.

– *Mesterjegyregiszter:* Az eredeti tervekben a mesterjegyekre vonatkozóan részletesebb és további elképzelések is szerepeltek, a munka során azonban be kellett látnunk, hogy a mesterjegyregiszter feldolgozása sokkal szerteágazóbb és bonyolultabb feladat annál, hogysem ebben a katalógusban e téren teljességre törekedhessünk. Ezen pályázat keretein belül nem lehetett a katalógusban szereplő tárgyakon túlmenő regisztert összeállítani, ez hatalmas többletmunkát és külön informatikai fejlesztést kívánt volna. Az összetett keresés a meglévő jegyekre is kiterjed, így a mesterjegy részleteire, a mesterek nevére, monogramjára rá lehet kérdezni.

A katalógusban német és angol nyelvű keresőfelület is van. Az ónedény alapvetően német és városi műfaj. Németországban ma is működnek még önöntő műhelyek. Komoly igény van az ónedényekre, nem mint terítékre, használati tárgyra, hanem lakásdíszként. A régi óntárgyaknak nagy forgalmuk van a műtárgykereskedelemben, a német aukciós házak katalógusaiban gyakoriak az erdélyi önöntő központokból származó ónedények. Ezért mindenképpen szükség volt arra, hogy a német gyűjtők és a sok érdeklődő számára is ismertté és elérhetővé tegyünk a katalógust.

Néhány eredetileg társult intézmény leírásai nem készültek el. Az online megjelenés másik nagy előnye a lezárt szövegű, könyv alakban kézbe vehető kiadványokkal szemben, hogy nem végleges, bármikor bővíthető, javítható, kiegészíthető, képei kicserélhetőek. A kimaradt gyűjteményekkel folytatni kívánjuk a munkát, hogy a katalógus minél teljesebb legyen. Sok kisebb vidéki város múzeumának anyaga maradt ki a fenti szervezési hiányosság miatt, ezek bármikor csatlakozhatnak, megkeresésüket, a munkába kapcsolásukat folytatjuk – immár a pályázaton kívül.

Folytatási lehetőség

A meglévő katalógus bővítése: A most nem közreműködő, de ónedényeket őrző gyűjtemények anyaga bármikor belevihető a katalógusba, területi határok nincsenek.

Időszerű egy újabb mesterjegy-katalógus összeállítása: Az elkövetkező években még bővülő katalógus mesterjegyeinek, a már meglévő mesterjegy-katalógusoknak és az eddigi publikációknak az adatait össze kellene gyűjteni. Az egyházi tulajdonban lévő ónedények feldolgozását közreadó református kiadványsorozat, a hasonló erdélyi munkák és könyvek az utóbbi két évtizedben sok tárgy mesterjegyét tették ismertté, más oldalról a digitális technika lehetővé teszi egy

mesterjegy-katalógus elkészítését. Ez olyan nagyszámú tárgy, jegy, grafika és szöveges adat együtt kezelését igényelné, amit egy újabb pályázati támogatással elkezdett és létrehozott speciálisabb informatikai környezet tudna kezelni.

Az online katalógusok nagy, behozhatatlan előnye a példányszám korlátlansága, valamint az anyagi okok és limitált megvásárlási helyszín miatti hozzáférési nehézségek helyett az ingyenes, gyors és a világ bármely pontjáról lehetséges elérhetőség.

A készítőket foglalkoztató egyetlen kérdés csupán az, meddig érhető el a munkájuk a világhálón, és mi lesz vele azután, ha már a webes megjelenésnek ez az adott formája elavulttá válik. A nyomtatványok megmaradása nem kötött az időhöz, a könyvtárakban a 150-200 éves vagy régebbi kiadványok bármikor kézbe vehetők. Az informatika gyors változásai miatt nem lesz-e rövid idő alatt elavult, és válik az enyészeté ez a sok ember munkájaként megvalósult katalógus? Vajon hol és hogyan lesz elérhető a munkánk száz év múlva? A meghibásodások elkerülésére, illetve az újratelepítés feltételeként külső adatmentéseket akár gyakran végezhetünk, ezáltal kis figyelemmel a technika általi károsodás kiküszöbölhető. A digitális adathordozók élettartama azonban a jelenlegi ismeretünk szerint nagyon rövid, és a technika rendkívül gyorsan változik. Van-e akár most is, lesz-e elég figyelme a jövőben az intézményeknek arra, hogy gondot fordítsanak rá? Vagy lesznek nyomtatásban megjelent tanulmányok, melyekben hivatkoznak rá, idézik, vagy vitatkoznak vele, de a mű, amelyre a kritika vagy az észrevétel vonatkozik, már nem lesz elérhető sehol?

A megvalósult katalógus minden szempontból beváltotta a hozzá fűzött reményeket, megfelel az elvárásoknak. Zökkenőmentesen működik, a visszajelzések alapján mind az érdeklődő nagyközönség, mind a művészettörténész, muzeológus szakemberek elismeréssel szólnak róla. Sikerült olyan formát és informatikai keretet találni és azt adatokkal feltölteni, mely kielégíti a könyv formátumú katalógusok szokásos elvárásait is, amellet megfelelően pontos és kellő mélységű információt szolgáltat. Könnyen elérhető és használható a világhálón, bővíthető, javítható, terjedelmi korlátok nem szűkítik a lehetőségeit. Generális változás a nyomtatott katalógusokkal szemben, hogy a lehető legsokoldalúbb keresési lehetőségeivel tudományos kutatás adatbázisa lehet. Az elkészült keretszoftver alkalmas arra, hogy a múzeumi tárgyak többségéről hasonló katalógus jelenhessen meg.

A tárgykutatás jövőbeni új dimenzióját nyithatják meg a több gyűjtemény egy tárgytypusát nagy területről, esetleg az egész országból összegyűjtő, és egységes terminológia, szempontrendszer segítségével együtt tállaló online katalógusok. Elérhetőséget, bemutatkozást, a tudományos információáramlásba kerülés lehetőségét adják egyszerre sok kisebb múzeum tárgyainak. Úgy lépnek a kisebb gyűjtemények szórányműtárgyai nyilvánosság elé, hogy egyben azonnal több szempontú kontextusba is kerülnek. Ez ennek a katalógusnak mindenképpen erénye. Beigazoldott az is, hogy a központi múzeumok zökkenőmentesen tudnak hasonló munkákat elvégezni, mert megfelelő muzeológusi, informatikus, gazdasági és szervezőkapacitás áll rendelkezésükre hozzá.

A pályázat kiírásában szerepelt, hogy a Múzeumi Kollégium mintaprojektnek tekinti ezt az altémát, és kiemelt figyelemmel kívánja részesíteni. Az utóbbi két évben viszont sajnálatos módon nem került sor hasonló lehetőség felkínálására a pályázati felhívásokban. Reméljük, hogy ennek oka nem a közös gyűjteményi online katalógusok végleges és tudatos elvetése, és hamarosan újabb hasonló pályázati lehetőségekkel, kiírásokkal találkozhatunk.

Irodalom

HOLL Imre

1987 Zinn im Spätmittelalterlichen Ungarn. I. Acta Archaeologica, Nr. 3–4. 313–335.

1996 Zinn im Spätmittelalterlichen Ungarn II. Acta Archaeologica, Nr. 1–3. 241–260.

KISS Margit

2013 Festett famennyezetek, templomi faberendezések állami és egyházi fenntartású közgyűjteményekben. Országos gyűjteményi katalógus. Internetcím: <http://nmimm-katalogus.hu/>.

NÉMETH Gábor

1983 Ónedények. Évezredek, évszázadok kincsei. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó.

P. SZALAY Emőke

2005 Ónművesség. A magyar kézművesipar története. In SZULOVSKY János (szerk.): Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 353–356.

VIDA Gabriella

2008 Díszedények. In FEJŐS Zoltán (szerk.): Legendás lények, varázslatos virágok. A közkezdvelt reneszánsz. Katalógus. Budapest, Néprajzi Múzeum, 61–164., 171–190.

WEINER Mihályné

1971 Ónművesség. A magyar gyűjtemények legszebb óntárgyai. Budapest, Corvina.

WEINER Piroska

1978 Zinngiessermarken in Ungarn. 16–19. Jahrhundert. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Pewter Vessels. Experiences in the Preparation of a National Digital Catalogue

Besides providing online access to its own collections the Museum of Ethnography also produces object catalogues of a new type. The online catalogue titled Pewter Vessels in Public Collections in Hungary is the equivalent in digital form of a classical catalogue type that was printed on paper. In addition to presenting the objects it also contains studies on the art of pewter, its history in Europe and Hungary, and a detailed bibliography, mainly of interest to Hungarian collectors and readers. It covers the pewter vessels not just of a single museum but of 26 museums in Hungary. The object catalogue can be searched on the basis of different criteria, it gives all possible information about the object and can be used as a database for scholarly research.

This was the first online catalogue in Hungary covering objects in a number of collections, including studies, providing various search options and full information. It is therefore worth examining the experience gained in creating it. The most important thing learnt was that, besides the considerations of museologists and researchers concerning the object, it is important right from the start to keep in sight the IT requirements, as informatics will be used to attain the scholarly aims. The material that is brought together must not only meet the requirements of the discipline carrying out research on the object, it must also be assembled, stored and classified on a convertible digital interface. A uniform and unequivocal terminology must be used to ensure problem-free use and searches in the database. An IT program has been created that can be easily adapted in the future for any other object type.

The catalogue is also accessible in German and it is hoped that in the near future there will also be an English interface.

Mészáros Gyula baskír gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban

Mészáros Gyula és a Néprajzi Múzeum kapcsolata

Mészáros Gyula a Tolna megyei Szakcs községben született 1883. március 28-án. Gyermekkoráról és tanul éveiről keveset tudunk, de az biztosan megállapítható, hogy a török népek és nyelvek iránti érdeklődése egyetemi éve alatt már szilárdan kialakult. Turkológiai szemléletére, tudományos nézeteire jelentős hatással volt egyetemi tanára, a 19–20. század fordulójának egyik legnagyobb hatású egyénisége, Vámbéry Armin (1832–1913). Mészáros élete során szerteágazó tevékenységet folytatott. Az egyetem után, 1904–1906 között török nyelvi tanulmányokat folytatott Konstantinápolyban, majd 1906-tól másfél évet folklórgyűjtéssel töltött a Volga-vidéki csuvasoknál és tatároknál. 1909-ben Budapesten doktorált török-tatár nyelvből. Ezt követően került kapcsolatba a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályával, ahol 1909–1915 között mint gyakornok dolgozott.

A fiatal kutató Néprajzi Múzeumba kerülését Györffy István és az akkori igazgató, Sebestyén Gyula is támogatta. Györffy István 1906 óta dolgozott a múzeumban, 1909-ben, Mészáros munkába állásának évében nevezték ki gyakornokká. Maga is érdeklődött a törökség és a török nyelv iránt. 1909-től miniszteri megbízás alapján kezelte a Keleti Kereskedelmi Akadémia Keleti Múzeumának anyagát, s így lehetősége volt rá, hogy minden évben részt vegyen az Akadémia törökországi és balkáni tanulmányi útjain, sőt török témájú írásai is megjelentek (GYÖRFFY 1921a; 1921b; 1929a; 1929b; ÁGOSTON 1993. 38). A vele közel egyidős Mészárossal jól ismerték egymást, közeli munkakapcsolatban álltak.

Mészáros Gyula mentora, a Néprajzi Osztály akkori igazgatója, Sebestyén Gyula a kortárs kutatókhoz hasonlóan maga is érdeklődött a magyar nyelvrokonság, a magyar etnogenezis iránt. Ahogy a korabeli levelekből kiderül, elsősorban ennek tudható be Sebestyén támogató figyelmére Mészáros Gyula iránt.

Sebestyén Gyula már 1908 végén–1909 elején kapcsolatba került Mészárossal, aki állásért folyamodott az igazgatóhoz. Sebestyén Gyula 1909. március 10-én a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságához írott levelében be is számolt beszélgetésükről és a kutatóval kapcsolatos terveiről. „Mészáros Gyula jeles fiatal orientálistánk magán viszonyainak bizalmi ismertetése után szolgálatait felajánlotta a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának. Mivel az osztály kereteiben ezidő szerint foglalkoztatni nem tudom, figyelmét ráirányítottam arra az eldöntetlen nagy tudományos kérdésre, hogy a kétféle baskír nép közül melyik lehet az, a mely Júlián barát levelének bizonyossága szerint a XIII. század első felében még magyar volt, s a baskír fennhatóság alatt csakis később törökösödött el. Mészáros Gyula egy f. év január hó 20. levelében bejelentette, hogy a M. Nemzeti Múzeum támogatásával hajlandó tanulmányútra indulni, és a helyi baskír területeken kívül esetleg még a csuvas nyelvterületeken is néprajzi és ezzel kapcsolatos nyelvi kutatásokat végezni. Erre én az ajánlattevővel személyes érintkezésbe léptem, és részletesen megbeszéltem azt, hogy a bejárandó területnek nagy méreteire való tekintetből tanácsosabbnak vélem, ha Mészáros egyelőre csak a hegyi baskírok néprajzát tanulmányozza, és néprajzi emlékeit gyűjti össze.”¹ Egy másik, 1909. május 14-én kelt, a Nemzeti Múzeum igazgatóságához címzett levelében Sebestyén Gyula a baskír-magyar kérdést illetően még konkrétan fogalmaz: „Abból a hiteles levélből, a melyet Júlián barát a perugiai püspökhöz írt, és a mely levél a M. Tud. Akadémia »A magyar honfoglalás kútfői« című műből érthetetlen módon kimaradt, megállapítható, hogy a magyarországi magyarság a baskírok alattvalója lett, és mint ilyen

1 NMI 1909/10. 7.

vesztette el évszázadok folytán nyelvét és nemzeti jellegét. Mivel másrésről az is ismeretes, hogy a mai baskírság kétféle jellegű nép, azt lehet következtetnünk, hogy a baskírság egyik felének elkülönülését éppen a beolvadt vagy talán csak baskír nyelvűvé lett nagy-magyarországi magyarság idézte elő. E nagy tudományos probléma tüzetes ismerete indított engem arra, hogy Dr. Mészáros Gyula fiatal orientálistánkkal hivatali minőségemben érintkezésbe lépjek, és hogy vállalkozása esetén a baskír-kérdés tisztázására és a kétségtelenül magyarvonatkozású baskír néprajzi emlékek felgyűjtésére biztassam.”²

Ugyanebből a levélből kiderül, hogy „Dr. Mészáros Gyula úr hosszabb megfontolás után készséget tanúsított három hónapos baskír tanulmányút megtételére”³, amelynek útvonaltervét és várható költségigényét írásban is eljuttatta Sebestyén Gyulának. Az igazgató ennek birtokában már azzal a kéréssel fordult a Nemzeti Múzeum igazgatójához, hogy „Dr. Mészáros Gyula urat egy baskírföldi néprajzi gyűjtőútra kiküldeni szíveskedjék. Vállalkozó ezen útjára összesen 3000 korona fedezetet kér, a melyből 1800 korona néprajzi tárgyak beszerzésére szolgálna, 1200 k. pedig személyi kiadásaira volna fordítható.”⁴ A kutatást szorgalmazó Sebestyén Gyula meleg szavakkal dicséri Mészárosot, és teljes erkölcsi súlyával mellette áll. „[...] a rátermett fiatal szakemberünk rendkívül terhesnek ígérkező, de egy eddig még hiányzó rokonsági néprajzi csoport összes anyagának beszerzését kilátásba helyező vállalkozását felkarolni és a jelzett módon anyagilag is teljes mértékben támogatni szíveskedjék”.⁵

A levelezésből az is kiderül, hogy Mészáros csak hosszús megfontolás után egyezett bele a múzeum és a Nemzetközi Közép- és Kelet-Ázsiai Társaság magyar bizottságának anyagi támogatásával tervezett utazásba. Ennek a vonakodásnak persze az is lehetett az oka, hogy az indulása előtt pár hónappal még kérdéses volt, kap-e állást Mészáros a múzeumban, vagy csak szerződéssel végzi a gyűjtőmunkát. Végül is a kutató 1909. június 2-tól „a Néprajzi Osztály kötelékeibe lépett”.⁶

Mészáros korábbi, 1906–1907 közötti csuvasföldi tanulmányai kapcsán már elég jól megismerte ezt a vidéket, így tervezett útvonala alaposan megfontolt, jól indokolható volt.

„Az volna a szándékom – írta 1909. március 1-jén –, hogy Orenburgból kiindulva északi útiránnyal bejárjam az egész baskírság lakta nyelvterületet, főképen pedig, hogy felkeressem azt az egymástól távol eső és egymástól elkülönült három hegyi baskír nyelvszigetet, amely Cseljabinszk, Zlatoust és Osa körül terjed el az Ural középső részén, s amely utóbbi területek tüzetes felkutatásától várhatjuk a legtöbb bizonyítékot a baskírság és magyarság közt lévő kapcsolat megvilágításához. [...]”

Ha a tekintetes Igazgatóság, illetőleg a M. Nemzeti Múzeum anyagi és erkölcsi támogatása lehetővé tenné, vállalkoznám e fent leírt területek bejárására és néprajzi szempontból való felkutatására, kiterjesztvén vadászat, halászat, állattenyésztés, földművelés, háziipar, lakás és ruházat, zene, játékok... stb. néprajzi tárgyainak lelkiismeretes összegyűjtésére. Körül-belül három hónapnyi időre tervezném e tanulmányútat, amely idő alatt [megtalálnám] az alkalmat arra is, hogy e két dialektust – amennyire időm engedné – nyelvészetiileg is nyomozzam, és a baskírság történelmi múltjáról szóló hagyományokat és legendákat is összegyűjtsem.”⁷

Miért éppen Baskíria?

Ahogy már szó volt róla, Baskíria úti célul választása sem Sebestyén Gyula, sem Mészáros Gyula számára nem volt véletlen. Hiába győzött tudományos szempontból az „ugor–török háborúban”⁸ a finnugor nyelvrokonság elmélete, a közhangulat továbbra is a nomád népekhez fűződő szoros viszonyt tartotta meghatározónak népünk eredetét illetően.

A magyar–baskír rokonság 19–20. században népszerű gondolatának számos előzménye van. Közülük a minket leginkább érintő leírást Julianus, a domonkos rendi barát hagyta ránk, aki 1236-ban fáradságos utazással a keleti magyarok lakóhelyét kutatta föl. Julianus beszámolóját rendtársa és főnöke, Riccardus foglalta írásba. Beszámolója szerint Julianus egy volgai bolgár városban találkozott egy ott élő magyar asszonnyal, aki

2 NMI 10/1909. 10.

3 NMI 10/1909. 11.

4 NMI 10/1909. 11.

5 NMI 10/1909. 12.

6 NMI 10/1909.

7 NMI 10/1909. 2.

8 Vámbéry Armin 1869-ben megjelent *Magyar és török-tatár szóegyeztetések* című tanulmánya nyomán robbant ki az ugor–török háború néven elhíresült, csaknem húsz évig tartó nyelvtudományi vita, melyben Budenz József és Hunfalvy Pál tudományos alaposítással cáfolták Vámbéry elméletét, amely szerint a magyar nyelv török eredetű volna, és végérvényesen bebizonyították a magyar nyelv finnugor eredetét és a finnugor nyelvrokonságot.

eligazította, hol találja meg a magyarokat. A közelben meg is találta őket, akik nagyon megőrültek neki, körülvezették házaikban és falvaikban, és szabadon tudtak társalogni vele, mivel teljesen magyar volt a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat.

Jelen tanulmánynak nem célja és nem is feladata az 1669-ben felfedezett Julianus-jelentés elemzése (JULIANUS 1986), ezt könyvtárnyi szakirodalom megette már. Összességében elmondható, hogy a Julianus által talált magyarokról és a magyar–baskír kapcsolatokról három, egymástól kardinálisan különböző véleménycsoport alakult ki a szakirodalomban.

Az első szerint Baskíriában soha sem voltak magyarok, a muszlim geográfusok a magyar és a baskír nevek hasonlósága miatt keverték össze a két népet. Ennek a nézőpontnak a híve például Vámbéry Ármin, aki szerint a domonkos barátok útjáról szóló jelentés hamisítvány. Utazása után Mészáros is arra hajlott, hogy a magyarok egyetlen csoportja sem olvadt a baskírokba, „[...] mert más nyelvet beszélő törzsek sohasem szívódnak fel egy nemzet testébe a nélkül, hogyha át is veszik a befogadó nemzet nyelvét, rá ne lehetne benne ismerni régi idiomájukra. E tekintetben elért eredményünk negatív értékű és a magyar faj meg a magyar nyelv keletkezésére egészen más és új oldalról vet majd világot.” (MÉSZÁROS 1910a. 8.)

A második álláspont szerint a magyarok valamikor valóban Baskíriában éltek, de nincsenek rokonságban a baskírokkal (GOMBOCZ 1921).

A harmadik álláspont azt vallja, hogy a magyarok lényegében azonosak a baskírokkal (PAULER 1900. 124), illetve úgy vélik, hogy a magyarság Baskíria területén formálódott néppé (NÉMETH 1991). E csoportba sorolható Ligeti Lajos nézete is. Szerinte a baskír népnév a magyarok külső elnevezése volt, ugyanúgy mint az onogur (LIGETI 1986).

Mára Julianus jelentésének hitelességéhez nem fér kétség, de ennek ellenére továbbra is tudományos vita tárgya az általa Magna Hungáriának nevezett területen talált magyarok eredete. Nincsenek perdöntő bizonyítékok egyik álláspont híveinek kezében sem.

Mindenesetre 1909-ben, amikor Mészáros Gyula elindult Baskíriába, még hittek abban, hogy a baskír–magyar kérdés viszonylag könnyen, gyorsan megoldható. „A baskír–magyar kapcsolat felkutatása és megfejtése képezte tulajdonképeni tárgyát jelen kiküldetésemnek. [...] Ilyenféle gondolatok vezették a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát akkor, a mikor Sebestyén Gyula ig. úr indítványára az elmúlt 1909. év július havában az Ural-vidékre küldtek ki a baskír–ság néprajzi és nyelvi felkutatására.” (MÉSZÁROS 1910a. 2.)

A baskírok rövid ismertetése

A baskír a török nyelvek északnyugati ágába tartozó altáji nyelv. A baskírok (önelnevezésük: *baskort*) hagyományosan az Urál egyik legnagyobb népe. A korabeli arab feljegyzések szerint a baskírok már a 9. században a mai Baskíria területén éltek. Jelenleg Baskíria, hivatalosan a Baskír Köztársaság a Dél-Urálban található, az Oroszországi Föderáció tagja. Székhelye Ufa. Délről és délnyugatról az Orenburgi terület, nyugatról Tatárország és Udmurtország, északról a Permi terület és a Szverdlovszki terület, keletről a Cseljabinszki terület határolja. Területe 143 600 négyzetkilométer, lakosainak száma valamivel több, mint négy milliő, ebből baskír származású a 2010-es népszámlálási adatok szerint 1 172 287 fő, ami a lakosság 28,29 százaléka (INFORMACIONNIE é. n.).

A baskírok etnogenezisük során feltételezhetően kapcsolatba kerültek mandzsú-tunguz, iráni és finnugor nyelveken beszélő közösségekkel is, de legnagyobb hatással a török nyelvű állattartó népek voltak kultúrájukra. A 10. században kezdődött az iszlám térhódítása, és a 14. századra az egész nép áttért erre a vallásra. A 10–13. században Baskíria nyugati területei a volgai bolgár államhoz tartoztak. 1229–1236 között földjüket a tatárok foglalták el. A 15. században a mai Baskíria területe a kazanyi és a szibériai tatár kánságok, valamint a Nogáj Horda között oszlott meg. A baskír területek Kazán eleste után (1552) kerültek orosz fennhatóság alá. 1557-re Baskíria legnagyobb része orosz uralom alá került. A baskírok a 16–17. században kezdtek áttérni a félnomád életformáról a letelepedett, földművelésen alapuló gazdálkodásra, bár a félnomád életmód egészen a 20. század elejéig fennmaradt a déli baskírok között (BIKULATOV–PIMENOV 1988. 93).

Mészáros látogatása idején a baskírok lakta terület legnagyobb része Oroszország két kormányzóságához, az Orenburgi és az Ufai kormányzóságához tartozott, de éltek baskírok a szomszédos Permi, Vjatkai és Szamari kormányzóságokban is. A 20. század elején összlétszámuk körülbelül egymillió 100–150 ezer volt. A terület lakosságának többségét már ekkor is az oroszok alkották, különösen az Orenburgi kormányzóságban, ahol a lakosság 70,4 százaléka orosz nem-

1. kép. Baskír költözködés
Ihen, Orenburgi kormányzóság, Oroszország
Néprajzi Múzeum; F 11206
Mészáros Gyula felvétele, 1909

2. kép. Baskír solymász
Ihen, Orenburgi kormányzóság, Oroszország
Néprajzi Múzeum; F 11253
Mészáros Gyula felvétele, 1909

zetiségű volt. 1897-ben itt a lakosság mindössze 16,6 százaléka volt baskír származású (ADMINISZTRATYIVNO 2001).

A Perm városában felnőtt, a baskírok lakta vidéket jól ismerő Szergej Ivanovics Rudenko, a baskírok nemzetközi hírvé néprajzkutatója a baskírokat antropológiai, nyelvi és életmódbeli sajátosságai alapján több néprajzi csoportra osztja. Ma is időtálló, néprajzi szempontból forrásértékűnek számító monográfiája alapján⁹ mutatjuk be mi is őket.

A 20. század elején, amikor Mészáros a terepen járt, a hagyományos életformát leginkább a baskírok lakta terület keleti, délkeleti részein lehetett megfigyelni. Nem véletlen, hogy Mészáros is elsősorban ezen a vidéken kutatott. Jelen tanulmány is ezt a régiót ismerteti részletesebben, a többire csak érintőlegesen térünk ki, és főleg Mészáros Gyula leírásait vesszük alapul. Ez a terület az Uráltól keletre található. Természet-földrajzilag ez a táj a hegyaljai és dél felé haladva a sztyeppövezetbe tartozik. Így jellemezte Mészáros az általa is bejárt területet: „Végzetlen pusztaság nyúlik itt mindenfelé – a sztyep – perzselőn süt rája az elfeledett ősisen, a nap, nincsen, amin megakadjon az ember szeme, nincs benne egy tenyérnyi árnyék, szürkés üromkóró fonnyad az ugaron, meg a legelőn. Lassú keringéssel száll egy-egy sasmadár odafenn.” (MÉSZÁROS 1910a. 2.)

Gazdasági életükben az állattartásé volt a vezető szerep. A lovakat, szarvasmarhákat, birkákat pásztorok segítségével egész évben legeltették. A lakosság nagy része, a legdélibb részeket kivéve, ahol a lóirtás dominált, félig letelepült életmódot folytatott. Télen falvakban éltek, a nyári hónapokban pedig a letelepült életmódú közösségek kiköltöztek a nomád szálláshelyekre. „Amint véget ér a tavaszi szántás és vetegetés és amint ütögetni kezdi a fejt a réti virág a patakparton, a baskír ember előszedegeti a félszerből a sátorfát, meg a nemezpokrócot, végigmustrálja, megjavítgatja és összetanakodik aztán a nemzetség, – az *ere* – hogy melyik patak partján legyen a nyári szállás. Mert a vándorlásban is törvény van. Az apák szokása törvény. Egy család, egy sátoralja nép sohasem költözködik, hanem mindig egy egész nemzetség együttvéve, 20 vagy 30 sátor. Kinézik az öregek, az *ak-sakal*-ok, a szállás helyét, mindig valami patak vagy tó partján, hogy ihassék a jószág, ha szomjas és hogy legyen friss folyóvíz, a miben megfőzzék a koshúst, meg a miből kifogdossák a halat, ha van benne. Azt is megnézik, hogy jó buja legelője legyen a jószágnak a szállás körül. [...] A nyári szálláshelyekre költözéskor elől a ménes, a legszaporább járású jószág, utána a lassú gyalogság, a csorda meg a birkanyáj, leghátul a szekerek dőcögnek. Néha a falutól 2–3 versztnyire is elmennek, máskor csak egy-két nyíllövésnyire, ha kisebb a falu legelőbirtoka.” (MÉSZÁROS 1910/a 2, 3.)

Nyolc fényképen¹⁰ a baskírok vándorlását dokumentálta Mészáros, a sorozat a nyári szálláshelyre való kora tavaszi átköltözéssel kezdődik (1. kép), amikor felállítják a nemezsátrat, és a késő őszi visszatéréssel zárul.

A keleti régió archaizmusai közé sorolható nemcsak a társadalom szerkezete, ahol a nemzetség szerepe jóval jelentősebb, mint más tájakon, de a hagyományos sólyomvadászat is, amikor a betanított sólymokkal próbált madarakra, állatokra vadásztak (2. kép). Ezenkívül széles körben alkalmazták még a vadászatnak azt a módját is, amikor a vadat lóhátról üldözték (RUDENKO 2006. 293, 294).

Földművelésük az állattartás mellett csak másodlagos szerepet játszott, és a 20. század első évtizedeiben még mindig a parlagrendszeren alapult. A vidék jellegzetes étele a lótejből készült *kumis* és a juh- vagy tehéntejből készült pogácsa formájú sajt, a *kurut*. Ebből nagy mennyiséget tartalékkoltak szárított formában téltre is. Ahogy a tejgazdálkodás, úgy annak eszköztára is sok hasonlóságot mutat a közép-ázsiai állattartó népekével. Közös tárgyfeleség mindkét helyen például a bőrből készült edény, melynek ebben a régióban igen széles körű volt a használata (RUDENKO 2006. 293, 294).

A téli hónapokban a lakosság apró, rönkből készült házakban lakott, nyáron a vázas, rácsos szerkezetű, a mennel fedett jurtákban. Ezek összeállításáról álljon itt Mészáros szemléletes leírása, aki a folyamatról kiváló fényképsorozat is készített¹¹ (3. kép): „Szép, sima földet keresnek ki a számára, ne legyen benne se ürgelyuk, se pocoktúrás, se gödör. Azt is tudják az öregek, hogy ezen vagy amazon a dűlön merről fúj jobban a szél és honnan ver az eső. A sátorajtót úgy fordítják, hogy se a szél bele ne fújjon, se az eső ne verje. Ebben az állásban rakni kezdik aztán a derékvázat, főléje az újformára hajlott tetőfákat, lószőrzsinegekkel gondosan összekötöztetnek minden darabkát. Kívülről rátergetik a nemezpokró-

9 RUDENKO 2006. A mű első kiadásban 1955-ben jelent meg.

10 Lásd Néprajzi Múzeum fényképgyűjtemény, ltsz.: F 11202–11209.

11 ltsz.: F 11203–11205.

3. kép. Baskír sátorbontás
Ihen, Orenburgi kormányzóság, Oroszország
Néprajzi Múzeum; F 11204
Mészáros Gyula felvétele, 1909

4. kép. Baskír sátor belseje
Times, Orenburgi kormányzóság, Oroszország
Néprajzi Múzeum; F 11214
Mészáros Gyula felvétele, 1909

5. kép. Baskír kancafejés

Ihen, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

Néprajzi Múzeum; F 11207

Mészáros Gyula felvétele, 1909

cot, mindegyiket a maga helyére, megerősítik hevederekkel és kötelekkel és fölépült a sátor. Ritkán czövekelik le a földbe, csak a súlya tartja. Nincsen benne egyetlen vasszeg sem, ősi rajta minden részecske, és ősidőkre valló maga az élet, mely ott folyik e nemezettek alatt.” (MÉSZÁROS 1910a. 3.) Ugyancsak Mészárostól tudjuk, hogy a sátrak berendezése egyszerű, de nagyon praktikus volt. Elhelyeznek bennük „néhány szőnyeget, paplant meg vánkost: ez a ház berendezése. Külön a kumiszos tömlőt, a katlant, néhány fatálat, meg egy-két csip-csup edényt: ez a konyha. Két-három bádogos ládára való ruhaféle kell még és minden együtt van, a mi kitölti a vándor-ember szíve kívánságát.” (MÉSZÁROS 1910a. 3; 4. kép.)

Néhány fényképe a nyári szálláshelyen végzett munkálatokat örökítette meg, például kerítés készítése az állatok részére vagy a kancák fejése (5. kép).

A következő régió a hegyvidéki terület, amely a Dél-Ural közepső részeit foglalta magában, és bár sok tekintetben hasonlított a keleti régióra, néhány sajátossága miatt mégis külön egységet alkotott. A keleti régiótól eltérően az itt élő baskírok letelepült életmódot folytattak, és falvakban éltek, kivéve nyáron, amikor ők is vándoroltak. A falvakban padlós, kemencés boronaházakban laktak. Földműveléssel egyáltalán nem foglalkoztak, nem vadásztak sólymokkal, nem üldözték lóhátról a vadat, ami a keleti területre volt jellemző. Elsősorban állattartással foglalkoztak, amit Mészáros Gyula így jellemezett: „Legszívesebben a lóval szeret foglalkozni a baskír. Nem csupán azért, mivel eladásnál ezt fizetik meg a legjobban, hanem mivel a ló tejéből készül a kumisz, az ő legkedvesebb nemzeti italuk. A lovakat naphosszat, meg egész éjszakán keresztül a csikós (*jelkese*) őrzi a ligetes legelőkön, a fiatal csikókat addig pályvára kötik a sátor mellé, hogy ne szophassák a kanczát. Időközönként haza-haza terelik a ménest, hogy megfejthessék a tejet, meg hogy a csikókat is összeeresszék az anyjukkal. Így tart ez az élet egész nyáron keresztül. Ha az egyik helyen elfogy a legelő, más helyütt ütik fel a sátorfát, friss legelőben, a melyet még nem tarolt le a jószág. A tél elejében, a mikor már esni kezd a hó is, és a mikor már haza

takarodnak a hideg elől a téli szállásra, a ménes még mindig künn legel az uráli erdőkben. Jó karnyi magasságú hoz alól a ló még mindig kikaparja magának az eleséget. »Tiposó«-nak (tibon) hívja a baskír ember ezt a téli erdei legelőt. A mikor aztán már jobban megnő a föld felett a hórétteg, hazaterelik a ménes a fedett cserénybe. [...] A lovon kívül a birkát tenyésztik legnagyobb számmal, mert ennek a húsa szolgáltatja legfőbb táplálékukat, gyapjából telik ki a legtöbb ruhaféle és ebből készül a sátortakaró nemezpokróc, meg a szőnyeg.” (MÉSZÁROS 1910a. 6, 7.)

A harmadik, délnyugati régió a Szakmara folyótól és a hegyvidéki területtől nyugatra húzódik, északi határa Ufa. Az itt élő baskírok már teljesen letelepült életmódot folytattak, nyáron sem vándoroltak. A terület az erdős sztyeppövezetbe tartozik, ahol Mészáros ottjártakor a lovas vadászat még széles körben elterjedt volt, de sólyommal már nem vadásztak. A rideg állattartás volt az alapfoglalkozásuk, de földműveléssel és méhészettel is foglalkoztak.

Kedvelt italuk a kumis és a mézsör, melyeket Mészáros látogatása idején már ritkán tároltak bőrből készült edényekben. Főleg fából, háncsból és kéregből készült edényeik voltak. Mivel Mészáros nem gyűjtött e területen, a vidék jellegzetességeinek részletes bemutatásától mi is eltekintünk.

Ufától északra és az Urál hegységtől nyugatra található az északi baskír terület. Itt már senki nem nomadizált, mindenki letelepült életmódot folytatott. Nem terjedt el a lovas és sólyommal történő vadászat, sem a ménes- és ridegtartás. Mészáros szerint „Egészen új képet és egészen más életet lát itt az utazó. Eltűnik a sátor és vele együtt a pásztorkodó ősfoglalkozás is megszűnik. A földművelés már újabban eltanult foglalkozása a baskírnak. Földművelési eszközeik és terminológiájuk csupa kölcsönvétel tatárból, meg oroszból. Mihelyt végképpen felcserélték a könnyű sátrat az állandó, egy helyhez szögezett faházzal, a sátorral együtt odahagyták ősfoglalkozásaik minden készségét, alig talál valamit a kutató a letelepült baskírnál, a minek tudományos értéke volna. Csupa bazárban vásárolt orosz holmi, a mi csak kézhez kerül. A háziipar is gyenge. Szőtteseik és hímzett takaróik erős tatár hatást mutatnak. De ebben is legtöbb helyütt regenerálódást teremt e faj lustasága. A régebbi szőttéseket és hímzéseket a nála sokkalta kényelmesebb színes foltfelvarrás kezdi helyettesíteni. Ritkán kerül csak elő az öregasszonyok ládája fiából egy-egy szemrevalóbb ingmell vagy kendővég.” (MÉSZÁROS 1910a. 7, 8.)

Az északi baskírok többnemzetiségű területén a 20. század elejére eltűntek a régi törzsi-nemzeti tagolódás nyomai. „Erdőcseiben és jellemében is hanyatlást mutat a falusi baskír. Kevesebb benne a történelmi múlthoz való ragaszkodás, az apák szokásai csaknem legnagyobb részt pusztulóba mentek, elhomályosodott náluk a nomád ember őszintesége és vendégszeretete – sok akadályt és nehézséget gördítenek igen sokszor a kutató elé.” (MÉSZÁROS 1910a. 8.)

Mint látni fogjuk, a fentebb felsorolt etnikai csoportok közül Mészáros elsősorban a keleti régiót járta be, körbeutazva annak déli, északi és északkeleti részét. Rövidebb időre megfordult az északi régió nyugati részén is.

Az utazás és néprajzi eredményei a baskír kultúra tükrében

Mészáros 1909. június 29-én kapta meg a minisztériumi engedélyt a baskíriai utazáshoz, valamint 3600 koronát a kiadásaira és baskír néprajzi tárgyak vásárlására. Utazását a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társaság Magyar Bizottsága is támogatta.

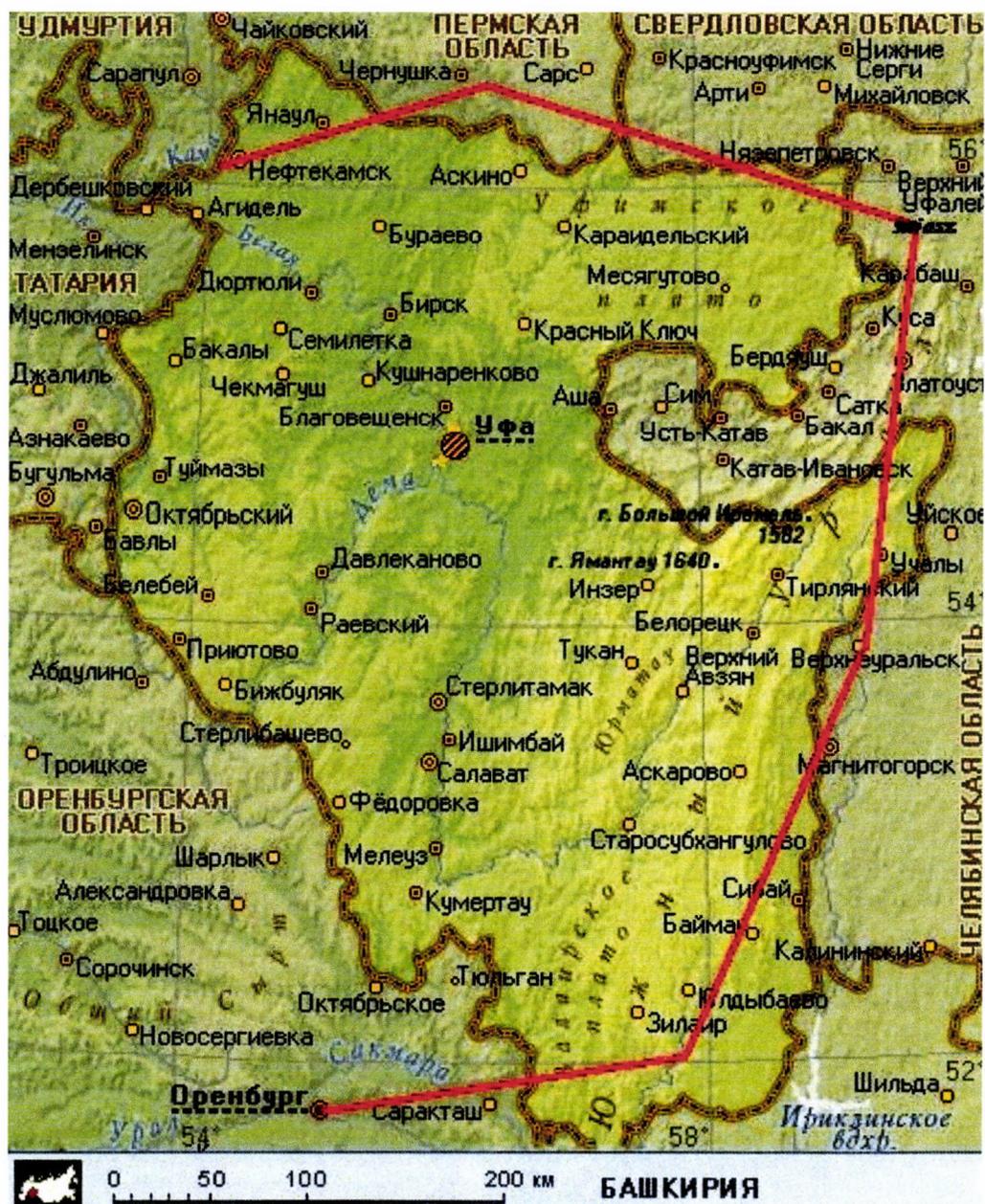
Mészáros Gyula 1909. július elején indult útnak, és október elején érkezett vissza Budapestre, tehát utazása körülbelül három hónapot vett igénybe.

Szentpétervárról érkezett Orenburgba, ahol találkozott tanára, Vámbéry Ármin régi tatár levelezőtársával, az író, pedagógus, műfordító Fatih Karimivel, aki segítette a fiatal kutatónak tudományos kutatásai megszervezésében és a Középső-Volga-vidéki és az Urál környéki baskírok körében végzett néprajzi gyűjtőmunkájában (MINNULIN 2005. 111).¹²

Mészáros utazásának körülményeiről álljanak itt saját szavai az *Alkotmány* folyóiratból: „Harmadnapja dőcögött már a tarantasz¹³ Orenburgból, Európa és Szibéria határvárosától észak felé az Urálon túli pusztákon. Negyednapra Baskír-országba értem. [...] Nagyot cserdít a tatár kocsis az ostoros ló nyakába és vágatva nyomakodunk a félig törött gyepen a legelső baskír tanya felé.” (MÉSZÁROS 1909. 34.)

¹² A róla készült fényképfelvétel a Néprajzi Múzeum archívumában az F 11175 lel-tári számon található.

¹³ Rugózatlan, fedett utazókocsi.

6. kép. Mészáros Gyula 1909-es baskíriai gyűjtőútjának útvonala
 RUDENKO 2006. 284-285. térképe alapján Kerezsi Ágnes készítette

Elsőként a keleti régióhoz tartozó Szakmara folyó völgyében¹⁴ lévő Jumasevo és Julukovo falvakban dolgozott. A Szakmara mentén felkereste még Iszjanovo falut, amely a Talkasz folyó déli partján található, és a Tyemjaszovo nevű nagyobb települést. Mindkét település a keleti régió déli részén található. „Huzamosabban, csaknem másfél hónapig időztem a Szakmár folyó vidékén (Jumas, Ihen, Times, Tupak), mivel ez a terület az, amelyen a baskírság hűen megőrizte még ősi nomád, illetőleg félnomád életmódját, ethnográfiai meg nyelvészeti szempontból is legérdeke-
sebb kincsét.”¹⁵

Innen észak felé haladva eljutott Tupakovo faluba – ma Abzelilovszkij körzet –, amely a köztársaság délkeleti részén található, Ufától 340 kilométerre. Innen Verhnye-Uralszkba és Miasszba utazott. Miassz városka a hasonló nevű folyó partján áll, Cseljabinszktól 96 kilométerre található, és a keleti régió északkeleti részéhez sorolható. Így jutott el az Orenburgi kormányzóság Cseljabinszki járásába, ahol hosszabb időt töltött a Miassz folyó partján álló Muhamet-Kulujevóban (ma Kuluevo), Metelovóban és a környező baskír falvakban. Mészáros innen északra ment, a Permi kormányzóság Jekatyerinburgi járásába, ahol pár napot töltött egy Kainkulevo nevű faluban, amely a keleti régió északi részéhez sorolható. Mészáros útja a Permi kormányzóság Oszinszki járásában ért véget, amely viszont már az északi, északnyugati régióhoz sorolható, és „amely északkelet felé legtávolabb eső nyelvszigetet képez az anyaterülettől. Ennek a felkutatásával még csak egy kisebb vidék maradt hátra az oszai kerületben a Káma mellett, melyet az orosz néprajzi térkép baskírságnak jelez, de amelynek a helyén én már csak tatárul beszélő népet találtam.”¹⁶ Ezt követően visszautazott Szentpétervárra, majd 1909. október 2-án érkezett vissza Budapestre (6. kép).

A baskírok lakta terület bemutatása során már felhívtuk arra a figyelmet, hogy a legarchaikusabb, a lovas nomád életmódot leginkább megőrző vidék a keleti régió volt, ahol – mint Mészáros útvonalából is láthatjuk – a legtöbbet és a legtovább dolgozott a kutató.

Utazása során Mészáros jelentős nyelvi, folklór- (monda-, legenda-, közmondás-, szólás-, mese- és népdal-), valamint néprajzi anyagot gyűjtött. A tárgyakon kívül nagy mennyiségű fényképfelvételt készített.¹⁷ Hazatérése után, december 27-én előzetes jelentést készített a Nemzeti Múzeum igazgatóságának, melyben röviden beszámolt baskíriai utazásáról és annak eredményeiről. „Néprajzi gyűjtésemet legfőképpen az ősfoglalkozásokra: állattenyésztésre, halászatra, vadászatra irányítottam, mivel a rokonsági kutatásoknak ebben a tekintetben nyújthatunk legértékesebb anyagot. De nem feledkeztem meg a tárgyi néprajz egyéb csoportjairól sem, úgyhogy a rendelkezésemre álló összeghez mérten lehetőleg összefoglaló és kerek gyűjtést kívántam beszerezni a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának.”¹⁸

Jelen dolgozat célja nem a teljes gyűjtemény feldolgozása, hanem elsősorban a Néprajzi Múzeumban található baskír népművészeti tárgyak leírása, hogy azok bekerülhessenek a tudományos vérkeringésbe, mivel ez idáig jórészt publikálatlanok voltak.

Ehhez a legjobb kiindulópont Mészáros 1909. december 27-én írt előzetes úti jelentése.¹⁹ Ebben a dokumentumban felsorolja az általa gyűjtött összes tárgyat, összesen 252 darabot.

A Néprajzi Múzeum Európa-gyűjteményének legutóbbi, 2004–2007. évi revíziójából megállapítható, hogy a 252 tárgyból csak 236 tárgy került be a pozíciós leltárkönyvbe, tehát a múzeum törzsanyagába eleve nem került be tizenhat tárgy. A bekerült anyagból a revízió során nem került elő kilenc tárgy, két ezüst ékszer kivételével a többi munkaeszköz, például lőtartáshoz használt eszközök. Remélhetőleg a Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek teljes revíziója után ezek is előkerülnek majd. Jelenleg 227 darab Mészáros által gyűjtött tárggyal tudunk elszámolni. Ezek az alábbi leltári számok alatt találhatóak: 79950–79992, 80106–80115, 83196–83393, 74.200.311, 74.200.312, 74.203.12.

Mészáros gyűjteményében elég szerteágazó a baskír halászatot, vadászatot, gyűjtögetést reprezentáló tárgyak köre. Ezek együtt a gyűjtemény egyharmad részét alkotják (88 tárgy). A zúzócsapdák²⁰ mellett a sólyomvadászat eszközei, vadászfegyverek, íjak, nyilak, tegez-
ek, vadászkesztyűk egyaránt megtalálhatók közöttük. A halászati eszközök között például hálók, szigo-

14 A Szakmara az Urál folyó jobb oldali mellékfolyója, hossza: 798 kilométer, vízgyűjtő területe: 30 200 négyzetkilométer. A Déli-Urál központi vízválasztója, az Uraltau keleti lejtőjén, Baskíriában ered, és déli, délnyugati irányba tart.

15 NMI 159/1909. 8.

16 NMI 159/1909. 8.

17 A Néprajzi Múzeum (negatívokkal együtt) nyolcvanhat baskír vonatkozású fényképet őriz Mészárostól (ltsz.: F 11177–11253).

18 NMI 159/1909.

19 NMI 159/1909. 9.

20 A 83284 leltári számú zúzócsapdához hasonlókat ír le Sz. I. Rudenko a *Baskírok* című könyvében (RUDENKO 2006. 64, 65).

7. kép. Kengyelpár

Juluk, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

Néprajzi Múzeum; 83197

Kerek Eszter felvétele

8. kép. Kumiszerő kanál

Ihen, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

Néprajzi Múzeum; 83263

Kerek Eszter felvétele

nyok, horgok, csukafogó hurkok vannak. A fényképek között is előfordul egy halászatra vonatkozó felvétel, amely egy kivájt csónakot ábrázol.²¹

Érdekes, sehol nem publikált tárgy a vadlilium kiásására szolgáló ásólapát (ltsz.: 83361), melynek fémvégéhez egy körülbelül 50 centiméter hosszú fanyelet erősítettek, s ehhez vízszintesen egy rudat rögzítettek.²²

A házi mesterségeket egyszerű szövőszék, guzsaly, fonalgombolyító képviseli.

Nagyon érdekesek az állattartást és a félnomad életformát bemutató tárgyak. Az olyan darabokon kívül, mint a palókák, fejtödények, vannak a gyűjteményben lószerszámok, zabláok, kantárok, szépen fonott szütyhámok, farmatringok, amelyek fémrésze sok esetben mintázott. Ebbe a körbe tartozik a 79982 leltári számú férfinyereg is a kengyellel, kengyelszíjjal és teherszíjakkal Metelevó faluból, mely az Orenburgi kormányzóság Cseljabinszki járásába tartozott Mészáros idején.²³

A változatos földrajzi viszonyok, a gazdálkodás különböző formái, etnikai történetük összetettsége mind-mind hatást gyakoroltak a baskírok népművészetére, melyen belül az egyik leg-sokoldalúbb és legelterjedtebb a fatárgyak művészi megmunkálása, faragása, festése volt. A férfiak faragással díszítették mindennapi használati eszközeiket, a kumiszt és más tejterméket tároló edényeiket, a jurta fa alkotórészeit, fegyverzetüket, a lótarát tárgyait, nyergeket, kengyeleket, jármokat, később az ablakkereteket. A fakengyelek között van női és férfi egyaránt. Különösen szép a 83197 leltári számú kengyel, amelyet nyírfából faragtak, és szív alakúra hajlítottak. A szíj csatlakoztatására szolgáló végén vasalással összefogták. Mélyített, a széle hajlását követő vonalak díszítik (7. kép).

Különleges ízléssel díszítették a kumiszt előállítására, tárolására és fogyasztására használt faedényeiket, a szétöntésére használt korsókat vagy azokat az edényeket, amelyekben feltálták a vendégeknek (AVI-ZSANSZKAJA ET AL. 1968. 6). Mészáros gyűjteményében is van két csanakszerű merőkanál – a 83263 leltári számú lhenből és a 83202 leltári számú Julukból –, amelyek nyírkéregből készültek, és a kumiszosbödönből merték ki velük az italt. Különösen az *izsau/izao*²⁴ nevű, 83263 leltári számú tárgy érdekes, mivel a nyele spirális, és csavaros díszítőelemeket is tartalmaz (8. kép). Hasonló tárgyat Rudenko is publikált,²⁵ de a Mészáros-féle merítőkanálka különlegessége, hogy a rajta lévő karikákat

21 Lásd az F 11239 leltári számú képet.

22 A tárgy a többi be nem mutatott darabhoz hasonlóan a Néprajzi Múzeum nyilvános adatbázisában, az Európa-gyűjtemény tárgyai között megtekinthető.

23 A tárgyat Gráfik Imre *A nyereg* című katalógusában a 116. oldalon részletesen ismerteti.

24 Az első elnevezés általában a szakirodalomban használatos, magyaros átírással megadva, a második pedig a Mészáros-féle megnevezés.

25 RUĐENKO 2006. 241, 239. a ábra.

9. kép. Söréttartó

Jumas, Orenburgi kormányzóság,

Oroszország

Néprajzi Múzeum; 83239

Kerek Eszter felvétele

10. kép. Bőrtarisnyák

a) Juluk, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

Néprajzi Múzeum; 83199

b) Tupa, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

Néprajzi Múzeum; 83369

Kerek Eszter felvételei

és a nyelet egy darab fából, együtt faragták ki. A farkarikák kifaragásának művészete Délkelet-Baskíriában elég elterjedt jelenség volt (RUDENKO 2006. 240). A kumiszerő kanalak formájuk tekintetében sok hasonlóságot mutatnak, de a nyelük kialakítása erősen különbözik egymástól, és készítőjük esztétikai ízléséről, mesterségbeli tudásáról tanúskodik. Esztétikai értéküket fokozza a tárgyak finom, könnyed sziluettje, amely gyakran vízimadárformára emlékeztet.

A leves merésére szolgáló kanalak teljesen más formájúak voltak. A Timesből származó kanál, a *szumesz/somes* feje kerek, lapos kistál alakú, és ívelt, hosszú nyellel rendelkezik, és egy kis horoggal, amellyel az űst falára akaszthatták a tárgyat.²⁶

A Julukból származó kanállal a tejfelt szedték le az aludttejről. Ovális alakú, a széle csőrösre képzett, ezzel szemben ugyanabból a fából faragott fül van. Az alján egy tulajdonjegy látható, a faragó tamgája,²⁷ ami a baskír kutatók szerint az uszergan baskír törzs tulajdonjegye (MÁN-DOKI-KUZEEV 1962. 306).

A Timesből származó *tenep* nevű kumiszedényt fenyőágmintával és stilizált madárformával díszítették (ltsz.: 83309). Ilyen edényben vizet tarthattak, vagy kumiszt, aludttejet szolgáltak fel, és igen gyakran teteje is volt. A múzeumi darabbal csaknem megegyezőt publikált Rudenko is.²⁸ A Mé-száros-gyűjteményben lévő edény sötétzöldre festett, és a bele faragott minták sötétkékek és vörösek. Az edény fedelének a közepén négyszírmű virág látható vörös színnel kifestve.

A faragással, festéssel díszített fatárgyak többsége abból a régióból való, ahol Mészáros elsőnek járt, és ahol a legtovább időzött, a már többször említett Szakmara folyó völgyéből. Itt még a 20. század elején is általánosan ismert volt a bőr művészi megmunkálása, mely történhetett faragással, karcollással, égetéssel, hímzéssel, applikációval és nyomással. Az összes bőrdíszítési mód közül az utóbbi terjedt el leginkább. Elsősorban a bőrpajzsokat, -tegezeket, vadásztáskákat, lőpor- és söréttartókat, valamint lószerszámokat, például nyereghevedereket díszítették ezzel a módszerrel (AVIZANSZKAJA ET AL. 1968. 7).

Bármennyire is elterjedt volt a bőrdíszműves-mesterség, a Mészáros-féle kollekción nagyon kevés díszí-

26 Lásd a 83323 leltári számú tárgyat.

27 A török eredetű *tamga* szó jelentése egyszerű vonalakból álló családi, vagy nemzetségi jel, melyet használati eszközökre, élő állatokra rajzolt rá tulajdonosuk. Kicsit megváltoztatva vagy egy új elemmel kiegészítve az utódok is használhatták a nemzetség vagy a család tamgáját, melyről a közösségből mindenki tudta, hogy melyik családhoz tartozik.

28 RUDENKO 2006. 132, 111. a ábra.

tett bőrtárgy van, de a rajtuk lévő mintázat mindegyiken más és más. Domborított, indás, háromszirmú virágmotívum van két tárgyon, a 83199 leltári számú vadásztársolyon,²⁹ melyhez Mészáros Délkelet-Baskíriában, Julukban jutott hozzá, valamint az ugyancsak innen származó 83239 leltári számú söréttartón (9. kép). A vadásztáskában tűzcsiholót, tűzkövet, kovakövet és egyéb kisebb tárgyakat tartottak. Rudenko szerint az, hogy az ilyen táskák a baskírok lakta vidék északi és északnyugati tájain teljesen hiányoznak, viszont a keleti területeken számottevően jelen vannak a férfiviseletben, és nagy hasonlóságot mutatnak a kazahok hasonló darabjaival, keleti származásukat bizonyítja (RUDENKO 2006. 148).

Különös a mintája és a technikája a Tupakból származó vadásztárszinyának (Itsz.: 83369). Lóra formájú tárgy, melynek a vállsíján két kör alakú dísz csüng, alján csonthenger és bőrbajt van. Minta a tarisznya fedőlapján és a csüngőkön látható. Ez nem nyomott mintázatú, mint az előző tárgyak, hanem a nedves bőrön kirajzolták a mintát, majd lenfonallal kivarrták (10. kép).

A lótarató és a lovas nomád népek, mint a baskírok is, általában jó harcosok és vadászok. Büszkeségük a lovuk, melynek felszerelése a gazdáról, annak társadalmi rangjáról, anyagi helyzetéről is tanúskodik. A baskírok arra törekedtek, hogy a legalapvetőbb tevékenységi körükhöz és az életmódjukhoz kapcsolódó tárgyakat különös gondossággal díszítsék, elsősorban a lószerszámokat és a harci, illetve vadászati eszközöket. Nem véletlen, hogy a lószerszámok és a fegyverek gyakran az ötvösművészet remekei.

Szép számmal fordulnak elő Mészáros Gyula kollekciójában ötvösmunkák és ezüstveretes tárgyak.

Az ötvösmesterség kiemelkedő példái a Néprajzi Múzeum nyeregkatalógusában már publikált férfinyereg (Itsz.: 79982) elülső és hátsó kápájának ezüstdíszjei (GRÁFIK 2002. 116). Ezek áttört mintázatú vékony ezüstlemezek, melyeknek növényi ornamentikája a művészi fantázia és a finomság szép példája. A nyereg elülső kápájánál látható díszes fémkarikák csak növelik a művészi hatást, még könnyedebbé, elegánsabbá teszik a tárgyat.

A Timesből származó kantár tulajdonképpen egy kettős bőrszalag, melyet két helyen egy-egy rövidebb bőrszalag fog össze, s az összeerősítésnél díszített ezüstboglárok találhatók. A szalag végein egy-egy csipkézett szélű, lapos ezüstkarika van, a két karika között pedig csuklós zabla. Mindkét karikára a kantárszár végét varrták.³⁰

A juluki kengyel (Itsz.: 83196) fémrészei szintén díszítettek voltak (11. kép). A minta a kengyel fémrészein általában mind formáját, mind kivitelezését tekintve egyszerű volt. A tárgyat vasból kovácsolták, ezüstözött. A szára ívben hajló, a talprész kiszélesedik. Négy ágra, mintegy lábra végződik. A szélei mentén vonalas díszítéssel verték ki. Ezüstözött vascattal összekapcsolt szíjat kötötték rá.

Délkelet-Baskíriában még a 20. század közepén is készítettek ötvösmunkákat is a kovácsmesterek. A lószerszám fémrészeit mintával díszítették, nagyon hasonlókkal, mint ami a bemutatott kantár fémkarikáját és a kengyel fémrészét díszíti. A mintát úgy vitték fel, hogy a tárgy felszínét, függetlenül a formájától és a méretétől, érdekessé tették. Az előkészített felületre vékony ezüstlemezektel fektettek, és hidegkovácsolással a felszínhez erősítették, majd cizellálással vagy kis vésővel bevésték a mintát a fémbe. A felesleges ezüstöt fémszálas ecsettel vagy acélszálas kefével tisztították le a felületről. A cikcakk-mintákat a kengyelre vagy a lószerszám más részeire eltérő technikával is felvihették. Az előkészített felületre ezüstdrótot helyeztek a kívánt – főleg cikcakk- – mintának megfelelően, majd

11. kép. Kengyelpár

Juluk, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

Néprajzi Múzeum; 83196

Kerék Eszter felvétele

²⁹ A tárgy – a többi be nem mutatott darabhoz hasonlóan – a Néprajzi Múzeum nyilvános adatbázisában, az Európa-gyűjtemény tárgyai között megtekinthető.

³⁰ Lásd a 83310 leltári számú tárgyat.

12. kép. Tegezsek

Metel, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

a) Néprajzi Múzeum; 79985

b) Néprajzi Múzeum; 79986

Kerek Eszter felvételei

13. kép. Kés

Jumas, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

Néprajzi Múzeum; 83209

Kerek Eszter felvétele

belekalapálták a fémbe. Ezt követően a tárgy felszínét alaposan kidolgozták, és eltávolították a felesleges ezüstöt (MÁNDO-KI-KUZEEV 1962. 310).

A lószerszámokon és a fegyverek veretein mind a két technika előfordult, sokszor együtt, és az ötvösmesterek ebben a művészi ágban kiváló eredményeket értek el. Erről tanúskodnak többek között a múzeumi nyeregtakaró és az azt díszítő fémrátétek. A rajtuk látható díszítés egy kicsit a bőrből készült vadásztarsoly³¹ (ltsz.: 83199) nyomott mintázatára emlékeztet.

Különösen gazdag veretes díszítés található a puzdrákon, azaz nyílvevesszőtokokon vagy tegezeken. A Néprajzi Múzeum négy baskír bőртеgezettel rendelkezik Mészárosról (ltsz.: 79953, 79985, 79986, 84264). Kettőt, a 79985 és a 79986 leltári számú tegezeket körülbelül azonos mintázatú kerek veretek díszítik (12. kép). Ezekon sárgarézből kis körök vannak. A hatszirmú, cizellált virágokat féldrágakövekkel ékesítették. Az egyik puzdra díszítése (ltsz.: 79953) bonyolultabb, ezen elsősorban stilizált motívumok láthatók.

Igazi műalkotás a következő tegez verete, melyből sajnos csak a puzdrára való ezüstözés marad meg (ltsz.: 83350). A bonyolult növényi mintát igazi ötvösművész készítette.³²

Gazdagon díszített az egyik vadászkes nyele is (ltsz.: 83209). A nyél vége domború mintás ezüstlemezzel borított, melyen domború, indás virágminta és S alakú mintázat látható. Ez a minta a kutatók szerint még az Altaj hegység és a Minuszinszki-medence lovas nomád népeinek lószerszámain látható griffbrázolásokig vezethető vissza (MÁNDOKI-KUZEEV 1962. 310; 13. kép).

Fontos szerepet játszottak a mintás fémdíszek, ékszerek a női viseletben is, melyek egy része ezüstből készült. Ezek nemcsak gyűrűk, karkötők, fülbevalók, nyakdíszek, hanem különféle korongok, lemezek is lehetnek, amelyek fontos részei voltak a női fejviseletnek, melldíszeknek, mellényeknek és a baskír női viselet egyéb darabjainak. Mészáros anyagában több tucat növényi és stilizált ornamentikával díszített fém ékszer található, ezért csak a legjellemzőbbeket ismertetjük közülük.

Az ezüstből készült baskír női ékszerek többsége gravírozott mintázatú, melyet az úgynevezett grafikai módszerrel készült vagy egyszerű kovácsolással díszítettek, amikor kész sablonokat (vonalas minta) használtak. Ilyenek például a gyűrűk, a pecsétygyűrűk és a karkötők.

Az egyik karkötő Metelből vagy oroszosan Metelből gravírozott mintázatú (ltsz.: 79979). Ez egy

31 Lásd 10. kép.

32 A tárgy – a többi be nem mutatott darabhoz hasonlóan – a Néprajzi Múzeum nyilvános adatbázisában, az Európa-gyűjtemény tárgyai között megtekinthető.

14. kép. Baskír női ékszerek
 Muhamet-Kulujevo, Juluk,
 Orenburgi kormányzóság, Oroszország
 a) Néprajzi Múzeum; 79972
 b) Néprajzi Múzeum; 80109
 c) Néprajzi Múzeum; 83375
 d) Néprajzi Múzeum; 83379
 e) Néprajzi Múzeum; 83380
 f) Néprajzi Múzeum; 83381
 g) Néprajzi Múzeum; 83382
Kerék Eszter felvételei

15. kép. Gyöngyös mellűsz
 Times, Orenburgi kormányzóság,
 Oroszország
 Néprajzi Múzeum; 83339
Kerék Eszter felvétele

ezüstlemezből kivágott keskeny szalag, ovális alakúra behajlítva, a végei kerekítettek, nem érnek össze. A külső oldalán növényi és stilizált elemekből összeállított díszítés van. Egy másik karkötőn öt darab féldrágakövet illesztettek be a minták közé (ltsz.: 80109; 14. kép). Ezen is növényi ornamentika látható. Hasonló karkötőket mindkét kezükön viseltek a baskír nők, amelyek gyakran tatár mesterek munkái voltak, és általában a bazárban szerezték be őket (RUDENKO 2006. 168).

Gravírozott ezüst- és rézkorongokkal, lemezekkel díszítették a melldíszeket, melltakarókat, a hagyományos fejviseleteket stb. is. A gyűjteményben is van egy jellegzetes ilyen stílusú melltakaró Timesből (ltsz.: 83339), ahol a piros üvegyöngy alapon különösen szépen mutatnak a melldíszet ékesítő ezüstkorongok növényi motívumai. A melltakaró egy piros vászonlap, a hátlapján fehér gyapjuszövettel bélelve. Az egyik vége felé kissé kiszélesedik, a keskenyebbik vége kerekített kivágású. Piros üvegyöngyökből fűzött sűrű borítás van rajta, középen szalag választja ketté. A felső részére ezüstlemezből kivágott stilizált mintával díszített kerek lapokat kötöttek rá. Szám szerint ötöt. Az alsó részén középen egy, a szélein pedig 1–14 ezüstlemezből kivágott, stilizált mintákkal díszített függő lóg. Az alsó szélén gyöngyből fűzött rojt van, a szálak végén kerek réz- és ezüstérmék. A keskenyebb végére szalagot varrtak, és rézgombbal rögzítették (15. kép).

A női ruhák kivágását elfedő melltakarók elsősorban a keleti területen terjedtek el, több típusát ismerték. Voltak textilből készült, hímzéssel, applikációval díszített darabok, s voltak textillapon gyöngyhímzéssel készíttetek. Gyakori elemük volt a korongok, érmék tömör sora, szélükön gyakran csüngőkkel. Ezt az ékszert elsősorban a férjes asszonyok vagy az eladósorba került lányok viselték (RUDENKO 2006. 156).

Az ékszerek közül egyszerű gravírozással díszített az a melldísz is (ltsz.: 83376), amelyhez aszúros gyűrűkön három csüngő kapcsolódik. A csüngők pajzs alakú lapokból, hozzájuk forrasztott spirálszerű gyűrűkből, a végükön pedig egy-egy függőből állnak (16. kép).

Ugyancsak növényi minták, csak stilizáltak díszítik a Timesből gyűjtött menyasszonyi fejviselet csatját és lapocskáit (ltsz.: 83349). Ez kaurikagylókkal, korallokkal, gyöngyökkel, ezüstcsüngőkkel és kerek fémlapocskákkal díszített női fejviselet, mely elől fémkapoccsal záródik, hátul pedig térdhajlatig érő vörös-bordó házivászonból készült, lefelé szélesedő szalagban végződik, alján rojttal. Ez a menyasszonyi fejviselet a baskír népművészet kiemelkedő és ritka darabjai közé tartozik (17. kép).

Fontos szerepet játszottak a baskír női ékszerek között az inkrusztált és filigrán darabok. Aprólékos filigránmunkával készült például egy juluki melldísz (ltsz.: 83375). Aranyozott ezüst, egy pár horgas kapoccsal záródó, szív alakú csattal. A filigrán ötvösmunkán foglalatokban kék, zöld és lila kövek vannak. A csatról öt darab kék kövekkel kirakott lánc lóg, a láncok végén egy-egy medál, rajtuk foglalatokban apró kék kövek láthatók, és egy-egy szív alakú, barna kő. Ugyancsak filigránmunka egy ruhacsat (ltsz.: 79972)³³ és néhány brosz (ltsz.: 83380, 83381, 83382),³⁴ amelyeket féldrágakövekkel vagy színes üvegekkel díszítettek. Minden bizonnyal a filigrántechnikával készült ékszerek Közép-Ázsiából vagy Kazánból kerültek Baskíriába (MÁNDOKI–KUZEEV 1962. 315). Mészáros olyan következtetésre jutott, hogy sok, a baskírok között elterjedt ötvösmunka eredetét tekintve a volgai bolgárokkal folytatott kereskedelemig nyúlik vissza, később pedig a tatár mesterek portékáinak elterjedésével hozható összefüggésbe (MÉSZÁROS 1910b. 30).

A korallból, érmékből és gyöngyökből álló népi ékszereket, akárcsak a viselet legtöbb darabját, nők készítették. Az asszonyokhoz kapcsolódó fontos népművészeti ágazat a szövés, a hímzés, az applikáció és a szőnyegkészítés is.

Ezek közül talán a hímzés volt a legerjedtebb. Hímezni gyakorlatilag minden asszony és lány tudott, az öltéstechnikák, valamint a motívumok is igen változatosak voltak. Hímzéssel díszítették például a homlokpántokat (*harauisz*), a mellpántokat, a dohányzacskókat, a törülközővegeket, az abroszokat, a vánkosösszefogó szalagokat (*tartma*), a női felsőruhákat és az imaszőnyegeket (*namazlik*) stb., melyeken a minta a tárgyak funkciójának megfelelően változott. Hímzéssel mind a vászonból, mind a nemezből készült darabokat díszíthették. A vékony pamutvászon és a selyemszövet hamarabb elterjedt körökben, mint a szomszédos finnugor népeknél; már a 18. század végén behozták őket a szomszédos országokból, illetve Közép-Ázsia déli részeiből (AVIZSANSZKAJA ET AL. 1968. 8).

A Néprajzi Múzeum baskír anyagában több mint negyven különböző mintájú népi hímzés található. Ezek főleg szálszámolásos minták, geometrikus, szabdraszú ornamentikák, esetenként erősen stilizált

33 Lásd 14. kép.

34 Lásd 14. kép.

16. kép. Melldisz

Juluk, Orenburgi kormányzóság, Oroszország
Néprajzi Múzeum; 83376
Kerék Eszter felvétele

17. kép. Menyasszonyi fejviselet

Times, Orenburgi kormányzóság, Oroszország
Néprajzi Múzeum; 83349
Kerék Eszter felvétele

növényi motívumok. Ezeket a mintákat különböző öltésekkel készítették, például lapos vagy hurkolt öltéssel, ferde tűzéssel, szőnyegöltéssel stb.

A kollekciónban tizenkét darab homlokpánt (*harauisz*) van, melyeket Mészáros ingmellként definiált, de a párhuzamok átvizsgálása után kiderült, hogy ezek valójában homlokpántok darabjai.³⁵ Ebből tízet lapos öltéssel, szálszámolásos technikával hímeztek ki.³⁶ Ezeknél az alapanyag a meghatározó, hiszen annak szálai közé öltve készült a minta. A hímzőfonal selyem, a minta kontúrját általában fekete pamut- vagy gyapjúfonállal hímezték ki. A rajtuk látható geometrikus minták főleg csillagokból és X alakokból állnak. Timesből valók, és a Rudenko által kiemelt *harauisz* mintákkal azonosak, vagy közel megegyezők³⁷ (18. kép).

Figyelemre méltóak a vékony, ízléses, lapos öltéssel készült törülközővègek is, melyekből három darab van a gyűjteményben. Nagyon sajátos a geometrikus mintája a Muhamet-Kulujevóból származó darabnak, amelyen öt csikra osztva geometrikus, illetve a középső sávban stilizált virágminta van (ltsz.: 79975; 19. kép). A fehérrel és feketével kivarrt központi motívumok antropomorf figurát adnak ki. Érdekesek és sokszínűek az

35 RUDENKO 2006. 254–256, 262–267. ábra.

36 Többek között a 83290, 83322, 83330, 83333 leltári számú darabok.

37 Rudenko tizenhárom alapmotívumot emel ki a homlokpántokon, az összes többi szerinte ezek variációja. Bővebben lásd RUDENKO 2006. 255.

18. kép. Homlokpántok

Times, Orenburgi kormányzóság,
Oroszország

a) Néprajzi Múzeum; 83290

b) Néprajzi Múzeum; 83330

c) Néprajzi Múzeum; 83333

Kerék Eszter felvételei

abroszokon (ltsz.: 79973), törülközőkön, melltakarókon látható hurkolt öltéssel, ferde tűzéssel és kelimöltéssel készült bonyolult növényi minták is.

Mészáros kollekciónak hat darab hímzett dohánytartó zacskó található. Leggyakoribb mintájuk az úgynevezett „kuszkar”, ami csavart kosszarvat és füvet is jelent, és egy szárból kiinduló, kétfelé ívesen hajló motívum, mely származását tekintve a régi nomád világhoz vezethető vissza (ltsz.: 83334;³⁸ MÁNDOKI-KUZEEV 1962. 322). Ez a minta hurkolt öltéssel és ferde steppelt öltéssel egy Tupakból származó ujjatlan női kabátban (ltsz.: 83371; 20. kép) és egy ugyancsak onnan származó vánkosösszefogón (ltsz.: 83372)³⁹ is megfigyelhető.

A zacskókon és a szalagokon a *kuszkarminta* egyberakott figuraként is megjelenik, ami egyfelől a kirgizekre, az altaji népekre és a török nyelvű népcsoportokra, másfelől a honfoglaló magyarokra is jellemző, és a kutatók szerint a Minuszinszki-medence lovas nomád népeinek kultúrájában gyökerezik (MÁNDOKI-KUZEEV 1962. 322).

A hímzett tárgyak közül említést érdemel még két Julukban vásárolt imaterítő (ltsz.: 83392, 89393), amelyekre fehér alapon színes természetes virágcsokrokat hímeztek selyemmel, illetve gyapjúval. Párhuzamai a kazáni tatároknál figyelhetők meg.

A baskír nők sokféle szövés technikát ismertek, például a sávolyos, szedett és szálbehúzásos technikákat. A művészi szövést Mészáros anyagában törülközők, abroszok és takarók reprezentálják. Ez utóbbiak elsősorban sima felületű futók, amelyek a nomadizáló baskír csoportoknál többféle funkciót is betöltöttek. A nyári jurta-

38 A tárgy – a többi be nem mutatott darabhoz hasonlóan – a Néprajzi Múzeum nyilvános adatbázisában, az Európa-gyűjtemény tárgyai között megtekinthető.

39 A tárgy – a többi be nem mutatott darabhoz hasonlóan – a Néprajzi Múzeum nyilvános adatbázisában, az Európa-gyűjtemény tárgyai között megtekinthető.

19. kép. Törülközők

Muhamet-Kulujevo, Juluk, Orenburgi kormányzóság, Oroszország

a) Néprajzi Múzeum; 79975

b) Néprajzi Múzeum; 80110

c) Néprajzi Múzeum; 83386

d) Néprajzi Múzeum; 83389

Kerek Eszter felvételei

20. kép. Ujjatlan női kabát

Tupak, Orenburgi kormányzóság, Oroszország
Néprajzi Múzeum; 83371
Kerek Eszter felvétele

ban a földes padlóra ilyeneket terítettek, a faházakban a falhoz erősített lócákat ilyenekkel takar-
ták le, de ilyen takarókon ültek, ettek, ilyeneket varrtak a nemeztakarók színére, és akkor már
matracként szolgáltak. Minden nomadizáló családnak voltak ilyen takarói, amelyeket a lakótér
jól látható helyén helyeztek el, és szépségükből, minőségükből ítélték meg a háziasszony vagy
az eladósorban lévő lány kezügyességét. Általában kétféle mintával készültek, mindkét esetben
vízszintes szövőszéken. Tarka csíkosak voltak, vagy növényi és geometrikus ornamentikából álló
kompozíció alkotta mintázatukat. A múzeumi gyűjteményben két takaró található, melyeket
Mészáros a nomadizáló keleti csoportnál, Ihenben vásárolt (ltsz.: 83267, 83268).⁴⁰ Ezek tarka csí-
kos, gyapjúból szőtt darabok.

A mintás szövés technikája leginkább a törülközők (ltsz.: 79981, 80110;), törülközővégek
(ltsz.: 79968, 79969), abroszok (ltsz.: 79959) díszítésében terjedt el. Még a 20. század közepén
is lehetett olyan baskír otthonokat találni, ahol több tucat törülköző díszítette a falakat (AVI-
ZSANSZKAJA ET AL. 1968. 9), de ezeket ajándékozta vőlegénye rokonainak a menyasszony is az
esküvői szertartáson. A mintás szövésnél a minták geo-
metrikusak, de a látszólagos egysíkúság ellenére a szö-
vő nők ügyessége nagyszámú variánshoz vezetett, ahol
a minták és a színek keveredése egy sajátos, megismé-
telhetetlen baskír stílust eredményezett.

Nem kevésbé szépek azok a törülközők, melyek
végei berakásos vagy kilimtechnikával készültek (ltsz.:

40 A tárgy – a többi be nem mutatott
tárgyhoz hasonlóan – a Néprajzi Múzeum
nyilvános adatbázisában, az Európa-gyűjte-
mény tárgyai között megtekinthető.

83386, 83387, 83389).⁴¹ Ezeket a szőttéseken a piros, sárga, zöld és fehér színek dominálnak. Mind a három múzeumi darab Julukból származik.

Az expedíció tárggyűjtés szempontjából mindenképpen sikeres volt. Mészáros Gyula 1909-es útja során jelentős tárggyűjtést hozott haza magával. Gyűjtésén átgondolt koncepció érezhető. Igyekezett a legjelentősebb gazdasági tevékenységek eszközeiből, a gyakori használati tárgyakból és a tipikus viseletdarabokból egy-egy komplex tárggyűjtést összeállítani. Így kerültek be a múzeumba a lőtartáshoz kapcsolódó vagy a vadászati eszközök, illetve a halászati tárgyak. A viselet körébe tartozó anyag sajnos nem teljes öltözetekből áll, hanem egyes darabok képviselik. Mindezek részletes bemutatása, a baskír népviselet ismertetése meghaladja egy cikk kereteit. Egy teljes körű katalógus összeállítása, a tárgyak részletes leírása és publikálása a jövő feladata.

Mészáros Gyula későbbi tevékenysége

Bár az expedíció tárggyűjtés szempontjából mindenképpen sikeres volt, egészében véve feldolgozatlan maradt. Ennek egyik oka, hogy más célokat állított maga elé Mészáros, és mást várt tőle Sebestyén Gyula már az utazás kezdetén. Míg az igazgató a „baskír-kérdés tisztázását és a kétségtelenül magyar vonatkozású baskír néprajzi emlékek felgyűjtését”⁴² remélte, valamint „egy eddig még hiányzó rokonsági néprajzi csoport összes anyagának beszerzését kilátásba helyező vállalkozásról”⁴³ beszélt, addig Mészáros már az út kezdete előtt, 1909 márciusában mértéktartóbban fogalmazott. Ő a bejárt baskír területek néprajzi felkutatását tűzte célul, kiterjesztvén azt „a néprajzi tárgyainak lelkiismeretes összegyűjtésére”.⁴⁴ Sebestyént valószínűleg csak a hév, az igazgatóság támogatásának minél biztosabb elérése vezette ilyen grandiózus célok megfogalmazásakor. Nem gondolhatta komolyan, hogy rövid három hónap alatt Mészáros Gyula vállalkozásával megoldható „a magyar történelmi néprajz legnagyobb kérdése”,⁴⁵ a baskír–magyar rokonsági kérdés, valamint a felkeresett népcsoportok összes anyagának begyűjtése, beleértve a magyar vonatkozású baskír néprajzi tárgyak gyűjtését is, ami önmagában véve is téves elvárás. A magyarokkal kétségtelenül összefüggésbe hozható baskíriai adatokkal még a régészet sem tud szolgálni (ma sem tud).

Mindenesetre talán ez a kétféle célkitűzés, más-más elvárás is hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben Mészáros és Sebestyén elhidegültek egymástól. Amit viszont kétségtelenül meg tudott volna csinálni, de nem tett meg Mészáros, az az általa hozott tárgyak rendszerezése, feldolgozása, leírása. Pedig erre még az utazása előtt utasítást kapott. Erről tudósít Sebestyén egy 1909 júniusában írt levele, mely szerint „részletes jelentés, illetőleg a leíró katalógusi lapok tüzetes elkészítésének kötelezettségével”⁴⁶ engedte útjára Mészarost. Miután 1909 decemberében számon kérték tőle az elmaradásait, megsértődött, és egy elég éles hangú levélben válaszolt az igazgatónak.⁴⁷

Mészáros egy évvel a hazatérése után, 1910-ben publikálta a *Magna Hungaria* című könyvét, amelyben részletesen kifejtette a baskír–magyar rokonságról vallott nézeteit. Ugyanakkor a könyvben nem tette közzé az általa gyűjtött néprajzi tárgyakat, sőt fel sem dolgozta őket. A könyvbe a nyelvészeti anyagból a szótára egy része és néhány közmondás került be. A többi nyelvészeti anyag publikálatlan maradt, és terepnaplójával együtt végleg elveszett, mivel a második világháború után Mészáros elhagyta Magyarországot. 1957-ben New Yorkban halt meg, és archívuma nem maradt fenn.

Mészáros Gyula 1915-ben kilépett a múzeumból. 1916-tól az első világháború végéig egyetemi tanárként dolgozott Konstantinápolyban, ahol a magyar tanszék vezetője volt. 1920–1921-ben részt vett az új csehszlovák korona, a szokol hamisításában. A Magyarországon az előoldali domináns ábráról *szokolnak* (= 'súlyom') nevezett csehszlovák 500 koronások hamisításának egyik vezetője Mészáros Gyula volt. Motivációja nehezen érthető meg, hiszen akkor már jó nevű egyetemi professzor volt, jelentős tudományos érdemekkel a háta mögött. A hamisítást hamar leleplezték, Bécsben tartóztatták le az akkor harmincnyelc éves professzort, majd kaució ellenében szabadon bocsátották. A kaució egyik felét Friedrich István (1919-ben kétszer miniszterelnök), a másik felét gróf Bánffy Miklós (1921–1922-ben Bethlen István kormányában a külügyi tárcát vitte)

41 Lásd 19. kép.

42 NMI 10/1909. 10.

43 NMI 10/1909. 12.

44 NMI 10/1909. 2.

45 NMI 10/1909. 8.

46 NMI 10/1909. 6.

47 Lásd NMI 138/1909. 1–2.

tette le. Mind Ausztriában, mind Magyarországon magas rangú hivatalnokok is részesei voltak a hamisításnak.⁴⁸

Mészáros Gyula az 1920-as évek elején tevékeny szerepet játszott a frankhamisítás előkészítésében is. Világosnak tűnik, hogy az előkészületek során – vagy már korábban – az összeesküvők a legfelső politikai körökkel is kapcsolatba léptek. A szervezkedés feje Windischgrätz Lajos herceg, egykori közellátási miniszter volt (TARJÁN 2005. 32). Windischgrätz és társai így akartak bosszút állni Franciaországon az igazságtalan trianoni békediktátumért. Mészáros szerepe a frankügyben nem teljesen világos, de valószínűnek tűnik, hogy mint egy valamikori próbálkozás résztvevőjének, megvoltak a megfelelő szakismeretei ahhoz, hogy megteremtse egy ilyesfajta kísérlet technikai hátterét. 1925. december 19-én jelentette a Magyar Távirati Iroda, hogy Hága városában letartóztattak három magyar állampolgárt, miután – összesen tízmillió frank értékben – hamis ezerfrankos bankjegyeket foglaltak le náluk. E tudósítással vette kezdetét a frankhamisítási botrány, mely Jankovich Arisztid vezérkari ezredes elfogása után néhány hónapon belül a legfelső politikai körökig gyűrűzött (TARJÁN 2005. 32).

Bár Mészáros a frankbotrány kirobbanásakor Törökországba távozott, és nem is volt hajlandó vallomást tenni, számos visszaemlékező egybehangzóan állította: Mészáros ott volt a hamisítás kidolgozói között, Windischgrätz herceg közvetlen környezetéhez tartozott olyannyira, hogy a herceg kedveskedve csak „bűnözőnek” nevezte őt (ABLONCZY 2008. 32).

Jó kapcsolatainak és múzeumi gyakorlatának köszönhetően az 1920-as évek közepétől az ankarai néprajzi múzeum tudományos vezetője lett. 1930–1931-ben a Kaukázusból Északnyugat-Anatóliába települt pakhy népcsoport nyelvét tanulmányozta. 1932-ben hazatérve a Műemlékek Országos Bizottságának munkatársa lett.

Az 1930-as években kezdte meg tevékenységét a szegedi altajisztikai tanszéken, ahol előadásokat tartott a csuvas nyelv történetéről, az oszmán-török irodalomról és a török népköltészetéről.

1943–1944 közt az újvidéki keleti kereskedelmi főiskola tanára volt. A második világháborút követően Törökországban, 1951-től New Yorkban élt. Itt is halt meg 1957 januárjában.

Mészáros ugyan lényeges eredményekkel gazdagította a magyar turkológiát, de tudományos tevékenysége nem volt azon a színvonalon, amelyen kellő módszertani felvértezéssel saját korában lehetett volna. Elméleti eredményeit a turkológiai kutatás nem fogadta el, csak anyaggyűjtése, elsősorban csuvas anyaga és baskír tárgygyűjtése képvisel tudományos értéket.

48 Lásd bővebben GARAMI 2006.

Irodalom

ABLONCZY, Balázs

2008 A frankhamisítás. Múltunk, 1. sz. 29–56.

ADMINISZTRATYIVNO

2001 Adminisztrativno-pravovoe usztrojsztvo Baskortosztana i csiszlennosztu baskir v nacsale XX. veka. Isztorija Orenburzsza. Internetcím: http://kraeved.opck.org/biblioteka/nauchnie_stati_po_istorii_bashkirii/adm_prav_ustroistvo.php.

ÁGOSTON Gábor

1993 Karcag és a magyar turkológia. Jászkunság. Társadalom, Kultúra, XXXIX. évf. 5. sz. 38–45.

AVIZSANSZKAJA, Szofia Alekszandrovna – BIKBULATOV,

Nail Valeevics – KUZEEV, Rail Gumerovics
1968 Narodnoe iszkussztvo baskir. Leningrád, Izdatyelsztvo Szovetszkij hudozsnik.

BIKBULATOV, Nail Valeevics – PIMENOV, Vlagyimir Vlagyimirovics

1988 Baskiri. Opiszanie etnonima. In BROMLEJ, Ju. V. (red.): Narodi Mira. Moszkva, Szovetszkaja enciklopedia.

GARAMI Erika

2006 Pénzhamisítások és perek a koronától a pengőig. III. Pénzportál. Internetcím: <http://www.penzportal.hu/index.cgi?r=&v=&l=&feaz=39ztfcs4z8a4u87&mf=&p=9693>.

GOMBOCZ Zoltán

1921 A bolgár kérdés és a magyar hún-monda. Magyar Nyelv, 17. évf. 15–21.

GRÁFIK, Imre

2002 A nyereg. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 6.)

GYÖRFFY István

- 1921a A török falu. 1. A Falu, nov. 15. 250–251.
- 1921b A török falu. 2. A Falu, dec. 15. 275–276.
- 1929a A török nép és életmódja. Levente, febr. 1. 16–17.
- 1929b A török nép jövője. Levente, febr. 15. 19.

INFORMACIONNIE

é. n. Informacionnie materiali ob okoncsatelnih itogah Vszjerosszijszkoi perepiszi naszelenia 2010 goda. 7. táblázat. Internetcím: www.gks.ru.

JULIANUS

1986 Julianus barát és napkelet fölfedezése. Bevezető jegyzet GYÖRFFY György. Budapest, Gondolat.

LEPEHIN, Ivan Ivanovics

1802 Drevnije zapiszki putyeszestvija po raznim provincijam Rosszijszkogo goszdarsztva v 1770. g. cs.2. SzanktPeterburg

LIGETI Lajos

1986 A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, Akadémiai Kiadó.

MÁNDOKI, László – KUZEEV, Rail Gumerovics

1962 Predmety narodnogo iszkussztva v baskir-szkoi kollekcii vengerskogo Etnograficeszkogo Muzeja. In KUZEEV, R. G. – SZALNYIKOV, K. V. (red.): Arheologia i etnografija Baskirii. I. Ufa, AEB, 302–323.

MÉSZÁROS Gyula

- 1909 Baskir-országból. Alkotmány, 305. sz. 34–35.
- 1910a Baskírföldi tanulmányutam. Ethnographia, 21. évf. 1. sz. 1–8.
- 1910b Magna Ungaria. (A baskír-magyar kérdés.) Budapest, Franklin Társulat.

MINNULIN, Samil

2005 Vámbéry Ármin és a 20. század eleji tatár értelmiség. In DOBROVITS M. (szerk.): A kísérlet folytatódik II. Nemzetközi Vámbéry-konferencia. Dunájska Streda, Slovakia, 109–120.

NÉMETH Gyula

1991 A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, Akadémiai kiadó.

PAULER, Gyula

1900 A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Vállalata.

RUDENKO, Szergej Ivanovics

2006 Baskiri. Isztoriko-etnograficeszkije ocserki. Ufa, Kitap.

TARJÁN M., Tamás

2005 Kirobban a frankhamisítási botrány. Rubicon, 9. sz. 32–36.

Néprajzi Múzeum Irattár:

NMI 10/1909
NMI 138/1909
NMI 159/1909

Gyula Mészáros's Bashkiria Collection in the Museum of Ethnography

Gyula Mészáros, a Turkologist and Orientalist, worked as a trainee in the Museum of Ethnography from 1909 to 1915. One of the outstanding chapters in his work is the important collecting he did in Bashkiria at the foot of the Urals in 1909. His choice of Bashkiria as his destination was not by chance. In spite of the victory of the theory of Finno-Ugrian linguistic kinship from the scholarly viewpoint in the "Ugrian-Turkic war", public opinion continued to regard the close connection of the Hungarians to nomadic peoples to be the decisive factor in their origin. At the turn of the 19th to the 20th century the idea of Hungarian-Bashkir kinship was still very popular and when Gyula Mészáros set out for Baskiria it was still thought that the Bashkir-Hungarian question could be settled relatively quickly and easily. The scientific task of his mission was to study and solve the Bashkir-Hungarian connection that naturally could not be resolved in the short time at his disposal and without the combined efforts of archaeology, linguistics and ethnology. However, his collection of 252 objects made among the Eastern Bashkirs who still lived a largely semi-nomadic or nomadic life was of scholarly importance.

Many characteristics of the material culture of the Bashkirs can be found in Mészáros's collection. The objects representing Bashkir fishing, hunting and gathering cover quite a large scope. Together they make up one third of the collection.

The objects presenting animal husbandry and the semi-nomadic way of life are very valuable.

The best represented aspects of Bashkir folk art are the artistically worked, painted and carved wooden objects, the leather implements decorated with an embossing technique and the important branch of folk art related to women's activity: weaving, embroidery, application and carpet making. Unfortunately the items of Bashkir clothing are not a full costume but single pieces such as skirts, breast covers, hats, caps and footwear.

Although the expedition was successful in the collection of objects, on the whole they remained unstudied. Mészáros left the museum in 1915 before the objects he brought had been classified, studied and described.

This study attempts to make up for that shortcoming, at least in part.

A népdaloktól a genfi zsoldárokig

Balla Péter népzenei és egyházzenei munkássága

Balla Pétert egykor a „népdal apostolának” is nevezték (HAVAS–KÁLMÁN 1985a), ám később tevékenysége feledésbe merült, annak csupán egyes részleteit tartották számon szűk szakmai körök. Halálának 30. évfordulója alkalmából a Néprajzi Múzeumban a fenti címmel készült kamarakiállítás.¹

A Néprajzi Múzeumban található fonográfhangok, azok lejegyzései, Balla kiadványai és az általa gyűjtött tárgyi anyag mellett a családja által megőrzött fotók, dokumentumok is segítségünkre voltak a kiállítás elkészítésében. Fontos kiegészítő információkat találtunk Boldizsár Dénes² hagyatékában is.³ Boldizsárt mély barátság fűzte Ballához, és a Soli Deo Gloria szövetség keretében, majd a Sztárai Kórus tagjaként gyakran dolgozott vele együtt. Megközelítőleg huszonöt éven keresztül készített interjúkat Balla Péterrel, továbbá más személyekkel, akik jól ismerték tevékenységének különböző oldalait.

A kiállítási anyag forrásai között említhetjük még az egykori Népművészeti Intézetben kezelt Balla-anyagokat, amelyek egy része később az MTA BTK Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményébe került, a vecsési Róder Imre Városi Könyvtár dokumentumait, a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeum kiállítási anyagát, a Magyar Református Egyház Zsinati Levéltárában őrzött iratokat és a Román Akadémia „Constantin Brăiloiu” Néprajzi és Folklór Intézetében található, Ballával kapcsolatos dokumentumokat. Szakmai pályája megrajzolásában segítségünkre volt Balla Péter három önéletrajza, melyeket az 1960–1970-es években fogalmazott. Életrajzát Doróné Zimmel Katalin, a Vecsési Róder Imre Könyvtár vezetője 1980-ban Balla Péterrel lejegyzett interjú alapján állította össze. A kiállítás előkészítése alkalmával életéről és munkásságáról 2014. június 7-én készítettünk Vecsésen interjút két lányával, Balla Zsuzsannával és Katona Vilmával.

A kiállítás Balla Péter munkásságának három fő tevékenységi köre szerint tagolódott:

1. *népzenei gyűjtései* (a fonográffelvételektől a kései magnetofonos felvételekig);
2. *egyházi tevékenysége* (a Soli Deo Gloria szövetségtől a presbiterségig);
3. *ismeretterjesztő tevékenysége* (a népfőiskolától a rádiósorozatokig).

Ezeken belül időrendben haladva, a szakmai, személyes és kortörténeti vonatkozásokat is figyelembe véve sorakoztak a kisebb témakörök.

Tekintettel a kiállítás időtartamának rövidegére és Balla tevékenységének kevéssé ismert voltára, az alábbiakban – a kiállítás forgatókönyvét követve, és anyagát felhasználva – röviden felvázoljuk munkásságának fontosabb állomásait, életművének jelentősebb eredményeit. (1. kép).

Zenei hatások

Balla Péter népzene gyűjtő, hegedűtanár 1908. augusztus 11-én született Hajdúszoboszlón. Iskolás éveit a román–magyar vegyes lakosságú Belényesen kezdte, mivel hatéves korában állatorvos édesapját ebbe a Bihar megyei városkába helyezték. Édesanyjától, a tiszadadai lelkész lányától tanulta meg a genfi zsoldárokat. Zsoldárismeretét a református elemi iskolában már korán kamatoztatta, mivel a borszerető kántortanító ráparancsolt a gyerekekre, hogy míg ő kialussza magát, addig énekeljenek zsoldárokat. A klasszikus zenét szülei kedveltették meg vele. Otthonukban rendszeresen felcse-

1 A kiállítást jelen írás szerzői rendezték: *A népdaloktól a genfi zsoldárokig. Balla Péter emlékkiállítás*, 2014. szeptember 20.–2015. január 25.

2 Boldizsár Dénes (1922. szeptember 17., Rafajnaújfalú – 2005. november 20., Budapest) banktisztviselő.

3 ÁEA 1/2015 jelzet alatt megtalálható a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumában.

1. kép. Párnavég
Józseffalva (Bukovina)
Balla Péter gyűjtése, 1933
Néprajzi Múzeum; 133991
Kerék Eszter felvétele

2. kép. Balla Péter vonóstriója
Bocskai István Múzeum, Hajdúszoboszló; 4304-93-1
Ismeretlen fotós felvétele

dült a vonósnégyes, amelyben édesapja csellózott, aki hegedűkészítéssel is foglalkozott. Fia is egy általa készített hangszeren játszott zeneakadémista korában. A vonósnégyes tagja volt Ioan Bușiția helyi tanár is, Bartók Béla jó barátja és bihari gyűjtéseinek szervezője. Bușiția Balla Péternek tanára is volt az ortodox egyház fenntartásában működő belényesi román nyelvű gimnáziumban, akinek hatására a hegedűtanulásban is kezdett magasabb szintre jutni, s általa a román folklórral is ismerkedhetett. Tizenöt évesen már szórványgyülekezetek kántora volt, a gimnázium utolsó két évében kórust is alapított. Érettségi után joghallgatóként egy évig a helyi tanítóképzőben lett hegedűtanár és énekkarvezető, majd a zárókoncerten előadott darabjuk jutalmaként évi negyvenezer lejes ösztöndíjat kapott, és Budapestre került a Zeneakadémiára, ahol Hubay Jenő tanítványának, Koncz Jánosnak lett a növendéke. (2. kép).

Bukovinai gyűjtőút, 1933

A bukovinai népzene gyűjtése iránti érdeklődését a Bartók és Kodály által 1923-ban kiadott, százötven erdélyi dallamot tartalmazó gyűjtemény keltette fel. Ennek *Előljáró beszéde*ben olvashatja: „Az itt közzétett dalok összeválogatásában az a szempont vezetett, hogy... a régi, kiveszőben lévő erdélyi dallamstílust mutassuk be... Teljes épségben megőrizték Bukovinában a 18. században odatelepiült csángó-szekely kivándorlók is” (BARTÓK–KODÁLY 1923. 5).

1932-től gyakornokként bejárt a Néprajzi Múzeumba, ahol – saját vallomása szerint – „már ott volt az óriási, 15.000-re tehető magyar népdalkincs a múzeum támlapjain és hengerein. Én ezt az anyagot ismertem, mert nemcsak a magam anyagát kellett lejegyezniem, hanem Lajtha László elmaradott gyűjtéseit is lejegyeztük együtt – ő revidiálta, én jegyeztem, előkészítettem –, és nagyon sokban segítettem az ő munkáját.”⁴ Megtanulta a népdalgyűjtés módszerét, aktuális feladatait és a fonográf kezelését. Lajtha ajánlásával⁵ került kapcsolatba Constantin Brăiloiu román népzene kutatóval, Bartók barátjával, aki segítette útját. Így két ajánlólevél birtokában kezdett hozzá a népdalgyűjtéshez 1933-ban.⁶ Anyagi támogatást édesapja, valamint a Népies Irodalmi Társaság adott. (Az utóbbi a Bocskay Szövetség utódszervezete volt, mely az úgynevezett „Keleti Akció” keretében a romániai magyar intézmények anyaországi támogatására jött létre.) A Néprajzi Múzeumtól fényképlemezeket, a Román Zeneszerző Szövetség Folklor Archívumától

4 ÁEA 1/2015.

5 NGyI 35/1933.

6 A Román Kultuszminisztérium 470/1933. számú irata. A Balla család tulajdonában.

3. kép. Székely leány és asszonyok
Andrásfalva (Bukovina), 1933
Néprajzi Múzeum; F 71410
Balla Péter felvétele

fonográfot és viaszhengereket kapott. Januárban előkészítő utakat tett, majd augusztusban mintegy negyven fonográfhengerre százötven dallamot rögzített.⁷

Mint egy későbbi előadásából kiderült: „Érdekes feladatnak véltem megfigyelni, s hiteles adatokat szerezni arra nézve, hogy a világháború és az impériumváltozás óta vajjon megváltozott-e s esetleg hogyan alakult a bukovinai magyarság népzeneje.” (BALLA 1935. 126.) Bukovinai útfjáról jelentést tett Sebes Dénes államtitkárnak, a Népies Irodalmi Társaság elnökének,⁸ előadást tartott a Magyar Néprajzi Társaságban, majd cikket jelentetett meg az *Ethnographiában*. Gyűjtéseit a Néprajzi Múzeum őrzi. (3. kép).

Besszarábiai gyűjtőtű, 1933: Csöbörcsök és Sába

1933-ban Balla Besszarábiába is átutazott a legkeletibbnek vélt magyarok lakta település, Csöbörcsök felkeresésére (románul Cioburciu, Tighina megye). Az ötletet részben Jerney János 1851-ben kiadott *Keleti utazás a magyarok őshelyei kinyomozása végett 1844 és 1845* című könyve adta.¹⁰ Balla ottjártakor már nem talált magyarul beszélő embereket. A gyűjtéssel töltött két nap alatt ötven hengernyi felvételt készített ottani és környékbeli román ajkú adatközlőkkel. A fonográfhengerek Constantin Brăiloiuhoz kerültek a Román Zeneszerző Szövetség Folklor Archívumába. Később Tiberiu Alexandru, a bukaresti Folklor Intézet tudományos igazgatóhelyettese jegyezte le a dallamokat, amelyek ma is megtalálhatók a Román Akadémia „Constantin Brăiloiu” Néprajzi és Folklor Intézetében, az adatközlők személyi lapjával és a felvételek katalógusával együtt.¹¹

Brăiloiu kérésére Balla a Dnyeszter torkolatvidékén fekvő Akkerman megyei Sába (ukránul: *Sabo*) települését is felkereste, ahová a 19. század elején az orosz birodalmi adminisztráció svájciakat telepített. Az ott élő telepesektől gyűjtött dallamokat, és visszaemlékezése szerint „a megbeszélte időben kalapos, kesztyűs, napernyős dámáknak és hozzá illő külsejű uraknak mutattak be”. (4–5. kép).

⁷ Balla Péter fonográfhengerei a Néprajzi Múzeum hangtárban: MH 2644–2683, 3227–3241 Bukovina, MH 3242–3278 Moldva, MH 2976–2995 Tiszacsege, MH 4509–4518 Rimóc, MH 2996–3003, 4519–4531 Törökkoppány, hangzó nélküli lejegyzés Msz 5427–5483 Rimóc.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár, P 1077, II. kötet, Függelék a „Keleti akció” 1933/34. évi működéséről szóló jelentéshez. Jelentés a besszarábiai és bukovinai magyarságról 1933. (Tanulmányúti jelentés. 1933. VII. 27.–VIII. 28.)

⁹ Fotói: NM F 71408–71450 Bukovina 1933, 73411–73478 Moldva 1934. Textiljei: NM 133967–133992.

¹⁰ Balla Péter visszaemlékezése. Boldisár D. hagyatéka, ÁEA 1/2015.

¹¹ Catalog de fonograme 1390–1396.

4. kép. Falubeliek
Csöbörcsök (Besszarábia), 1933
Néprajzi Múzeum; F 71444
Balla Péter felvétele

5. kép. Svájci telepések
Sába (Besszarábia), 1933
Néprajzi Múzeum; F 71437
Balla Péter felvétele

Moldvai gyűjtőtűt, 1934

A moldvai magyar népzene első rendszeres gyűjtője Domokos Pál Péter volt, aki 1929-ben járt először Moldvában, s később még több alkalommal. Őt követte Veress Péter 1930-ban, majd Lükő Gábor 1932–1933-ban. Mivel Lükőt az akkori „barátságtalan külpolitikai helyzetre hivatkozva” kiutasították Romániából, fonográfhengereit távozása előtt a bukaresti egyetem magyar diákjaira bízta azzal, hogy adják át Constantin Brăiloiunak (OLSVAI 1999. 143). A diákok egy pincében tárolták a hengereket, ahol később használhatatlannokká váltak. Így Balla Péter 1934 nyarán többek között azért utazott Moldvába, hogy Lükő adatközlőit felkeresse, és az elpusztult felvételeket új helyszíni felvételekkel pótolja. Ezt a célt nagyrészt sikerült is teljesítenie. Kiutazását Kodály Zoltán ajánlására támogatta a Magyar Tudományos Akadémia, továbbá a Néprajzi Múzeum és a Román Zeneszerző Szövetség Folklor Archívuma, ugyanakkor a Népszövetség ajánlólevelével is rendelkezett. Visszatértekor Bartók előterjesztésére jutalmat kapott, és szerény juttatásban részesült múzeumi munkájának folytatásához. Bukovinai és moldvai gyűjtőtűtjairól nemcsak zenei felvételeket, hanem tárgyakat is hozott. A Népies Irodalmi Társaság adta át a Néprajzi Múzeumnak az általa gyűjtött szöftéseket¹² (6. kép).

Lajtha Brăiloiunak írt német nyelvű leveléből tudjuk, hogy moldvai útjáról való visszatértekor Ballát is „politikai izgatással” vádolták, és kiutasították Romániából.¹³

6. kép. Balla Péter Lujzikalagorban (Moldva)

1934

Néprajzi Múzeum; F 73413

Ismeretlen fotós felvétele

¹² Lásd a 8. számú lábjegyzetet.

¹³ NGyl 4/1935.

Hortobágy

Balla Péter a népdaltanítást egészen különös módon kezdte. 1935-ben Lajtha Lászlót felkérték a Georg Höllering rendezésében készült *Hortobágy* című szociográfiai jellegű dokumentum-játékfilm zenéjének összeállítására, amelynek forgatókönyve Móricz Zsigmond filmnovellájára épült. Lajtha maga válogatta ki a dallamokat, de Ballát kérte meg a filmben szereplő vidéki emberek felkutatására és betanítására. Zenei asszisztensként a Hortobágy környéki parasztszereplőknek, pásztorembereknek, népi zenekaroknak a saját dalaikat tanította vissza. Nagy szerepe volt abban, hogy a *Bujdosik az árva madár* kezdetű népdal országosan ismertté vált (HAVAS-KÁLMÁN 1985b. 79).

Passuth László, a rendező barátja így ír önéletrajzi regényében: „Balla Péterrel évek múlva elmentem egy vasárnapi folklor-útra Nógrádba. Balla olyasféle ősi fonográfot hozott, amellyel még Bartók Béla készíthette első felvételeit. Nagyon öreg emberhez vezetett utunk, akit a falu nótafajaként tiszteltek. Amikor – nem könnyen – oldódott bizalmatlansága, aggastyánhangján inkább duruzsolni, mint énekelni kezdte a régibbnél régibb tájbeli énekeket. Balla szelíden unszolta, az öreg gyakran csak csóválta a fejét. Arra a kérdésre, hogy – hallott-e »Fehér Lászlóról« – az öreg gazda először hunyorgott, elnézett a messzeségbe, majd szinte foszlányokban jött ki belőle a ballada. Lélegzet-visszafojtva hallgattuk, amint visszapergett, feléledt ez a mélységekbe sülyedt tragédia. Ahogyan az átok-strófa mondja: a kenyered kúvé váljék, késed szívedbe találjék – megelevenedett, megfiatalodott az öreg, s a szobában ülő, figyelő, a gramofon ördögmeszteriségén csodálkozó falusiak előtt szinte hibátlan szövegéből kibomlott az ezen a környéken – úgy látszik – még inkább élő Fehér László ének.” (PASSUTH 1973.)

A Pátria hanglemezsorozat munkatársa

A magyar népzenei gramofonlemezek első sorozata 1936-ban készült a Magyar Rádió stúdiójában, a Néprajzi Múzeum támogatásával és Bartók Béla személyes irányításával. A következő évben Ortutay Gyula szervezésével egy nagyobb sorozat indult, melynek a teljes magyar népzenei és népköltészeti anyag rögzítése és terjesztése volt a célja. A sorozat a nyers lemezeket gyártó cég nevével Pátria sorozatként vált ismertté. A zenei felvételek szakmai irányítását Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László végezte, segítségükre voltak az akkori – többségében – fiatal kutatók közül többen is: Balla Péter, Dincsér Oszkár, Domokos Pál Péter, Manga János, Semayer Vilibáld, Veress Sándor, Volly István (PÁVAI 2000. 840).

Balla akkori tevékenysége elsősorban a Pátria lemezek anyagának előválogatásához kapcsolódott. Az ő feladata volt a Törökkoppány és Karád körüli somogyi területek népzenejének feltárása, előkészítése a felvétellel.¹⁴ A lemezsorozat munkálatai során Balla Péter vállalta a lemezek bemutatásához szükséges szövegek elkészítését. Az általa írt bevezetőt felolvasta a rádióban, majd megjelent az *Új Magyarország* című lap 1938. tavaszi rádiómelléklete címlapján¹⁵ (7. kép).

A Népművészeti Intézet és a kései gyűjtőutak

Részlet Balla Péter 1970-es években írt önéletrajzából:¹⁶

„1951 végétől kezdve a Népművészeti Intézet több osztálya, a néprajzi, a zenei és az oktatási osztály mind több és több megbízással adott alkalmat számomra, hogy ismét oda forduljon érdeklődésem és tevékenységem a népzene kérdései iránt. Előadások tartásával, népzenei gyűjtőtevékenységgel, népi zenekari instruálással, majd kulturversenyi előkészítő instruálásokkal és sok egyéb más, számomra nagyon kedves feladat teljesítésével ismét visszafordultam azelőtti munkámhoz, és 1952. december 1.-ével közvetlenül is beléptem a Népművészeti Intézet szolgálatába...”

Az intézet kötelékében több népzene- és néptáncgyűjtő úton vett részt.¹⁷ Természetesen egyházi kötődése miatt akkoriban folyamatosan ellenőrizték, amire Maróti Gyula osztályvezető korabeli jelentése is rávilágít:

„Balla Péter munkájáról, magatartásáról az osztályra kerülése előtti időből olyan értesüléseim voltak, ame-

14 Törökkoppány: Gr 21A–25B, Karád: Gr 28Aa–34Be.

15 ÁEA 1/2015.

16 Magántulajdon.

17 Lásd például az MTA BTK Zenetudományi Intézet Filmtárában az Ft 172, Ft 341 és Ft 350 jelzetű filmeket.

lyek miatt az első időkben minden ténykedése előtt a tennivalók alapos megvitatása vált szükségessé. A református egyháznál volt alkalmazásban, mielőtt idekerült, és mint a Néprajzi Osztály külső munkatársa nem rejtette véka alá egyes kérdésekben elfoglalt idealista nézeteit.

Felvételekor ezeket a tapasztalatokat Széll elvtársnál nyíltan felvetettük előtte, ahol Balla Péter általánosságban egyetértett az általunk vázolt kultúrpolitikai célkitűzésünkkel, a reá váró feladatok ilyen szellemben való megvalósítására lelkesen vállalkozott, és ígéretet tett, hogy az ehhez szükséges ideológiai képzettség megszerzésére minden igyekezetét latba veti.

Az azóta eltelt fél év alatt Balla Péter valóban mindent megtett, hogy ígéretét beváltsa, ami egyes területeken várakozásunkon felül jól sikerült. Az egyes feladatok végrehajtásánál, osztályértekezleteken az egyes kérdésekben nyilvánított véleményével, cikkeivel azóta számtalan esetben adta tanújelét fejlődni akarásának, a népművészetben a születő szocialista új iránti lelkesedésének. Tanulni akarására jellemző, hogy dec 1-e után felajánlásában vállalta, hogy aug. 20-ig tanulmányozza és az osztály egyik tagja segítségével feldolgozza Szoboljev, Zsdánov és Révai művészetelmélettel foglalkozó könyveit. Az anyag esedékes részletét már átvette.

Természetes, hogy az egyes kérdések megítélésével téves ideológiai nézetei nap mint nap most is felszínre kerülnek, azonban dicséretére válják, hogy ezeket nem hallgatja el, és ha lassan is, de meggyőzhető álláspontja helytelenségéről.

Fejlődése szinte napról napra lemérhető. Külön említésre méltó, hogy pár hete az osztály tagjai szakszervezeti bizalminak választották meg, amely feladatot – különösen a felajánlások szorgalmazása terén – lelkiismeretesen és lelkesen látja el.¹⁸

Széll Jenő, Balla népművészeti intézetbeli igazgatója az 1956-os forradalom idején Nagy Imre miniszterelnök titkárságát vezette, majd a „Szabad Kossuth Rádió” kormánybiztosává nevezték ki. A forradalom leverése után, 1957 őszén elbocsátották, majd 1959-ben letartóztatták. Mivel Balla nem volt hajlandó ellene vallani, ő is elvesztette munkahelyét.

Olsvai Imre így emlékezik néhány Ballával végzett közös gyűjtésre: „Az ötvenes évek folyamán Csongrád, Somogy, Tolna és Nógrád megye öt falujában voltam együtt Balla Péterrel. Tiszteletet és csodálatot keltő, felejthetetlen emléket őrzők ezekről a helyekről. A nép lányai-fiai áhítatos rajongással, a sötét idők búját-baját feledő dalra fakadó kedvvel viszonozták azt a szeretetet, vigasztalást, derűs-tréfás hangulatteremtést, ami Péter Bátyánk szemeiből, szavaiból, mozdulataiból feléjük áradt. Egy hatodik helyszínen pedig boldogan emlékeztek vissza az ő 12–13 évvel korábbi ottjártára, a parasztszervezésbe való beállására, a velük való együttzenélés természetes vállalására, közvetlen, barátságos emberi magatartására. Ezekhez az algyői, török-koppányi, lápafői, sárpilisi, rimóci és vízvári élményekhez, emlékekhez fogható százával, ezrével őriznek róla falun és városban, itthon élő és akár Amerikába kikerült magyarok.” (OLSVAI 1985. 50.)

Vecsési időszakában is végzett gyűjtőmunkát, hogy a környék kórusainak helyi népdalokat tudjon betanítani. Visszaemlékezése szerint 1958-tól járási népművelési felügyelőként munkájához „Gronszki elvtárs”, a Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának helyettes elnöke hetente egy napra autót bocsátott rendelkezésére, a Megyei Tanács Művelődési Osztálya pedig egy Philips magnetofont szerzett számára.¹⁹

7. kép. Markaf József adatközlő Karád (Somogy megye), 1938
Néprajzi Múzeum; F 78874
Thesszák Károly felvétele

18 Maróti Gyula osztályvezető jelentése, 1953. május 12. (magántulajdon).

19 Sajnálatos módon ezeknek a szalagoknak a hollétéről nincsen tudomásunk, lejegyzésük a vecsési Róder Imre Városi Könyvtárban megtalálható.

8. kép. Gyűjtőúton Moldvában

A jobb szélén Balla Péter

1956

Magángyűjtemény

Ismeretlen fotós felvétele

9. kép. A szárszói konferencia résztvevői

A jobb szélén Balla Péter, tőle a harmadik Joó Vilma, későbbi felesége

1940-es évek

Bocskai István Múzeum, Hajdúszoboszló; 437-93-2.

Ismeretlen fotós felvétele

Sabin Drăgoi, a bukaresti Folklór Intézet igazgatója és a „Ciprian Porumbescu” Zenekonzervatórium Folklór Tanszékének tanára 1956-ban, magyarországi látogatása során többek között Balla Péter népdaloktatási munkájába is bepillantást nyert. Balla kétféle tanfolyamot vezetett ekkor: népdaloktatók részére és népdallejegyzők, elsősorban pedagógiai főiskolai hallgatók számára. Balla falusi énekesek közreműködésével tanította a hallgatóknak a népdalokat. Drăgoinak ez a módszer nagyon megtetszett, ezért javasolta, hogy cserepartnerként küldjék Balla Pétert Romániába. Akkori főnöke, Széll Jenő, a Népművelési Intézet igazgatója engedélyezte a kiutazást. Gyűjtőmunkájához egy hónapra kapott a Román Zeneszerzők Szövetségétől gépkocsit és kísérőként Liviu Brumaru tanárt. Bukarestben azt ajánlották, hogy erdélyi magyar falvakban kutasson, de ő Moldvába utazott. A felvételeket Grundig magnetofonnal rögzítette, amelyeket jelenleg az MTA BTK Zenetudományi Intézetében őriznek²⁰ (8. kép).

Boldizsár Dénes feljegyzése szerint az egyik idős asszony csak egyházi énekeket akart énekelni. Balla azt mondta, hogy abból már van elég, népdalra van szüksége. A néni úgy válaszolt, hogy nem hajlandó illet előadni, mivel a szénáját a napokban ellopták, s míg vissza nem kapja, nem énekel. A Balla kíséretében lévő két csendőr elment a mezőre, kerestek egy szénaboglyát, aládugtak két rudat, és saját kezűleg beszállították a néni udvarába a szénát, aki ezek után elénekelte a kívánt dalokat.

Egy másik háziasszony már a küszöbön elállta az útját, mondván, hogy addig nem léphet be Balla, amíg el nem mondja a hiszekegyet. Miután Balla elmondta, megkérdezte, miért kérte ezt. Azért, válaszolta a háziasszony, hogy megtudja, nem kommunista-e. Ezek után a háziak elénekeltek a kért dalokat.²¹

Népdalmiszió és a református egyházi éneklés megújítása

Balla Péter 1937 őszen Budapesten a Református Egyház tulajdonában lévő Kálvin tér 8. szám alatti épületben kapott szobát. Itt működött többek között az 1921-ben Siófokon alakult Soli Deo Gloria Református Ifjúsági Diákszövetség is, melynek munkájába bekapcsolódott. Később visszaemlékezve ezt írja: „Hamarosan átláttam, hogy az ifjúság mennyire el van szigetelve a tiszta népi kultúrától. Még a paraszti származásúak is azzal igyekeztek kivetkőzni eredeti állapotukból, hogy »magyar nótákat« és slágereket daloltak, s így leplezhették falusi eredetüket. Ettől kezdve mindjobban szélesedő körben teljes erővel hozzáálltam az énekes néphagyomány terjesztéséhez.”²²

Balatonszárszón, a szövetség nyári táborában egyre nagyobb teret kapott a népdaltanítás. Nyaranta körülbelül 1300 fiatal fordult meg a táborokban. (Köztük volt Joó Vilma is, aki 1941-ben a felesége lett.) A táborban sikerrel tanított népdalokból Balla *Kis magyar daloskönyv* címmel negyven népdalni kis válogatást adott közre 1939-ben (BALLA (SZERK.) 1939); 9. kép).

A református egyházon belüli munkájáról tanúskodik a zsinat egyik jelentése is:

„A Soli Deo Gloria Szövetség betervezte Balla Péter, a Soli Deo Gloria énekvizsgáló titkára egyházi és a magyar népdal ifjúsági misziói munkájáról szóló jelentést. Olyan nagy igénylés jelentkezik ezzel a munkával szemben, hogy túlhaladja egy ember munkaerejét. Jelentősége abban is áll, hogy majdan előkészülő énekeskönyvünk létrejöttére és megkedveltetésére jó szolgálatot tehet. Szükségesnek látta, hogy zsolttáink közül tervszerűen kiválogasson olyanokat, amelyek éneklését minden igazi ok nélkül elhanyagolta az újabb nemzedék (II., XXXVII., LI., CXLI., CXLI-II., CXLVII. stb.), és ezeket szerte az országban ismét kedvelté tegye. Szolgálatát nyomán a diák és nemdiák ifjúsághoz, sőt még az evangélikus egyház ifjúsághoz is eljutott az éneklés és az énekek megújult szeretete. Néhány erős kritikával megválogatott evangéliumi, mai és magyar éneket is közzé ad a titkár, miután legavatottabb szakértők megvizsgálták. Ilyen Krisztus képében, Jézus Krisztus, légy kegyelmes, Krisztus a király. Erősen hangsúlyozta munkáiban a messiási próféciájú énekeket. Szolgált a virágvasárnapi konferencián, a monori körzeti konferencián, Szászrégenben, Mátraházán, Zánykatelepen, a szilicei konferenciákon, a dunavecsei KIE konferenciákon, Marosvásárhelyen, Drávapalkonyán, Sátoraljaújhelyen, Debrecenben, Gyergyószentmiklóson, Kocs községben, Garbócbogdányban, Decsen. Egy-egy helyen, egy-egy konferencián itt-ott egész héten keresztül szolgált. Egyházi és világi énektanfolyamot tartott az újpesti református egyház ifjúsága között, Szigetszent-

20 MTA BTK Zenetudományi Intézet Népzenei Gyűjteménye: Mg.4456.

21 ÁEA 1/2015.

22 Balla Péter életrajza, 1970-es évek, magántulajdon.

miklóson. Előadója volt a veszprémi református népfőiskolának. A Pázmány Péter egyetem és a Székesfőváros Népművelési Bizottságának szabadegyetemén öt előadásból álló sorozatot tartott. Részt vett csendesnapokon, ifjúsági napokon, gyülekezeti alkalmakon 67 helyen és alkalommal. Egy alkalommal a hajléktalanok menhelyén 500 hajléktalan református között szolgált. Az SDG központjában minden héten ének- és dalórát tartott. A résztvevők énekára a virágvasárnap vigadói ünnepélyen, a Zeneművészeti Főiskola Nagytermében tartott délvidéki esten sok áldással szerepelt.

Az egyetemes konvent Balla Péter SDG énekügyi titkár jelentését elismeréssel veszi tudomásul. Reménységgel néz további szolgálata elé.”²³

A Magyar Református Egyház Egyetemes Konventjének jegyzőkönyveiből kiderült, hogy már 1940-ben tettek javaslatot arra, hogy „keressen a konvent anyagi fedezetet, amelyből Balla Pétert, aki már eddig is sokat tett nagy énektudásával, komoly evangéliumi és izzó magyar lelkiületével az ifjúság építésére, hosszabb időtartamú szolgálatra alkalmazhatja”.²⁴ A konventi jelentésekben a Soli Deo Gloria szövetségben végzett munkájáról inntól kezdve évente beszámolnak. 1943-ban már nem győzi a missziói munkát: „Igen kedvelt munkája a Szövetségnek az egyházi ének és népdalmiszió, amelyet Balla Péter vezet. Olyan nagy igénylés jelentkezik, hogy egy ember munkaerejét túlhaladja, hatásai is érezhetők. Kocs községben, Komárom megyében most már a református ifjúság tanítja vasárnaponként zoltáreklésre a gyülekezetet. Az ország több helyén régi énekeskönyvet és az egyházi énekirodalmunkat tanulmányozó ifjúsági munkaközösségek támadnak. A nyíregyházi református leánykálvineum tanítóképzősei példaadó módon dolgozták fel az 1743. évi Maróti György-féle debreceni énekeskönyvet. Hasonló munka indult meg más helyeken az 1751-es kolozsvári és 1778-as debreceni énekeskönyv megismerése és feldolgozása érdekében.”²⁵

Balla több gyülekezetben szolgált, hetente egy-egy helyen, részt vett egy-egy konferencián. Énektanfolyamokat tartott, előadója volt a veszprémi református népfőiskolának. A Pázmány Péter Egyetemen és a Székesfőváros Népművelési Bizottságának szabadegyetemén öt előadásból álló sorozatot tartott. Részt vett csendes- és ifjúsági napokon, gyülekezeti alkalmakon, hatvanhét helyen és alkalommal. De szolgált a hajléktalanok menhelyén is.

Az 1938-ban megalakított Egyetemes Konvent énekügyi bizottságának énekeskönyvi előkészítő munkáját hozzászólásokkal, előadásokkal segítette. A második világháború után újraalakuló bizottságnak Csenki Imrével együtt 1946-tól lett tagja. A népi éneklési gyakorlat figyelembevételével tett javaslatot a genfi zoltárok metrikus előadásmódjának meghonosítására: „Akinék ez az [ritmikus] éneklési mód nem megy, vagy aki ezt nem is akarja, az énekelhet továbbra is kiegyenlített ritmusban vagy beszéd módján, mert ebben őt a genfi ritmus hangjegyéértékei különösen nem akadályozzák. Az idő és a magunk szándéka ugyanis megmutatja a genfi ritmus életképességét vagy életképtelenségét; most csak az a fontos, hogy ne igyekezzünk ezt a megoldást a valósággal ellentétes beállításba helyezni, mert a genfi ritmus nem egyeduralomra tör, hanem egyszerűen csak feltámasztási lehetőséget kér magának. Ehhez pedig talán mégiscsak elsősültségi joga van”.²⁶

Jad Vasem-díj

A Soli Deo Gloria szövetség szárszói konferenciáihoz kapcsolódtak a fiatal, németellenes írók és értelmiségiek is, akik Püski Sándor vezetésével a Magyar Élet elnevezésű kiadó égisze alatt folytatták munkájukat (SZÁRSZÓ 1943). Balla 1944-re az országban több lelkeszt, gyülekezetet ismert, így a legkülönbözőbb módokon, nem csekély veszélyt vállalva segítette feleségével együtt a zsidó menekülteket. Hamis keresztleveleket szerzett, szabadjegye volt a vasúton, így megállás nélkül utazott, vitte magával az „erdélyi menekülteket” különböző parókiákra, az általa e célra bérelt balatonszárszói házakba, saját vecsési otthonába, a Múzeum körüli fiúinternátusba és a balatonszárszói telepre is. Mintegy hatvanan köszönhetik nekik megmenekülésüket. A háború után sokan közülük felkeresték belföldről és külföldről egyaránt.²⁷

1995-ben feleségével együtt mindketten megkapták a Jad Vasem-díjat. Balla Péter posztumusz részesült a kitüntetésben, amelyet felesége vehetett át.

Idézet az egyik tanú leveléből:

„Tudomásomra jutott, hogy özv. Balla Péternét és boldogult férjét a Hitközség felterjesztette Yad Washem kitüntetésre, amennyiben a meglévő nyilatkozaton kívül még egy tanú bizonyítaná Ballák emberséges jócselekedeteit. Én egy ilyen tanú vagyok, és a következőket állítom:

23 MREZSL 2a315.1940-08.

24 MREZSL 2a315.1940-09

25 MREZSL 2a315.1943-12.

26 MREZSL 2a315.

27 Fónyad Ágnes szíves közlése (FÓNYPAD, összeáll. 2011).

Leánynevem Görög Vera (apám a Joint magyarországi vezetője volt 1945 és 1948 között). 1944-ben 21 éves voltam. Az év júniusában, amikor a budapesti zsidókat a deportálás veszélye fenyegette, s amikor a vidéki zsidóságot már elhurcolták volt, megjelent nálunk a csillagos házban egy távoli ismerősünk, Waldbauer Imre, a híres hegedűművész, és felajánlotta, hogy hamis papírokat szerez nekem, és elbújtat a Soli Deo Gloria Szövetség Balatonszárszói ifjúsági táborában. Elfogadtam ajánlatát. Közölte velem, hogy a tábort Balla Péter vezeti, aki az SDG-nek tagja (talán vezetőségi tagja –erre nem emlékszem pontosan), aki tudni fogja a feleségével, Vilmával együtt, hogy én hamis papírokkal vagyok ott, és rajta, Waldbaueren keresztül érintkezést is fog fenntartani szüleimmel. Más nem fog minderről tudni.

Július elején Balla Péter vitt le vonaton Szárszóra. A táborban talán 50 vagy 100 leány lehetett, kb. velem egyidősek. Megtudtam Péter bácsitól (így kellett nevezni annak ellenére, hogy nem lehetett több 30 évesnél), hogy nem én vagyok az egyetlen bujkáló zsidó a táborban. Még ketten voltak ott ugyanolyan hamis papírokkal, mint én. A nevük: Hoffman (később Mikes, majd férjezett Fleece) Marika, aki Waldbauer tanítványa volt és Guttmann Zsuzsi, aki Waldbauer fiának menyasszonya volt, akit később el is vett feleségül. Hoffman Marika két év előtt Hawaiiban meghalt. Waldbauer Zsuzsa itt él Amerikában valahol.

Balla Péter és Vilma csináltak mindent a táborban, az ellátástól kezdve a vallásos funkciókig. (Az SDG Szövetség táborának célja a vallásosság elmélyítése volt.) Mindig vigyáztak, hogy ne legyenek feltűnően kedvesek hozzánk, zsidó lányokhoz, de azért éreztem, hogy erősen a szívükön viselik sorsunkat. Vilma akkor nagyon fiatal lehetett, de már volt egy kisfia, kis Peti, aki kb. 2 éves volt. Péter bácsi többször felment Pestre, s olyankor meglátogatta a szüleimet, s hírt vitt rólam, s visszajövet beszámolt róluks.

Sajnos augusztus 31-én értem jött a csendőrség, miután »Egy lelkes honleány« aláírású feljelentést kaptak arról, hogy zsidó vagyok. Elvittek a pécsi börtönbe, onnan a Mosonyi uccai toloncházba, ahonnan apám utánjárása révén valahogy kiszabadultam, miután szerencsémre akkor éppen a Lakatos kormány volt hatalmon, ami 6 hetes enyhülést hozott. Amíg Pécsen voltam, Péter bácsi kétszer meglátogatott, hírt és könyveket hozott.

Arról értesültem később, hogy letartóztatásom után Péter bácsi a másik két lányt elvitte Szárszóról, amennyire emlékszem, Balláéknál laktak Pesten, ill. azt hiszem, Budán. Később Farkas Jóska SDG pap mentette Hoffman Marikát, de Péter bácsi végig felügyelt arra, hogy mi történik velem, egészen az ostrom idejéig. Ezt onnan tudom, mert Hoffman Marikával gyakran találkoztam Amerikában, s természetesen gyakran beszélünk a régi dolgokról.

Balla Péter és Vilma óriási rizikót vállaltak bűjtatásunkkal. Vallásos érzésük és igaz emberi karakterük diktálta jó cselekedeteiket. Külön kiemelem, hogy azelőtt egyikünket sem ismerték, úgy hogy három teljesen idegen zsidó lánynak a megmentését vállalták, s ezért semmilyen ellenszolgáltatást nem kaptak.

En azóta is állandó kapcsolatban maradtam Balláékkal, minden karácsonykor írtunk egymásnak 48 éven keresztül.

A fentiek alapján feltétlenül érdemesnek találom özv. Balla Péternét a Yad Washem kitüntetésre, és melegen ajánlom.

New York, 1993. október 7.”²⁸

A Sztárai Társaságban

1938-ban a zsoldáréneklő társaságból megalakult a Sztárai Társaság, amelyet Sztárai Mihályról, a 16. századi magyar reformátorról és énekszerzőről neveztek el. A társaságnak csak azok lehetnek tagjai, akik az összes genfi zsoldárt tudták az első versszakkal énekelni. Megközelítőleg ötven tagja volt, akiknek Balla szombat délutánonként a Soli Deo Gloria nagytermében (Budapest, Kálvin tér 8.) zsoldárokat, népdalokat, lelki énekeket tanított, melyeket vissza is kérdezett a hallgatóktól.

Balla Péter a társaságon keresztül jelentette meg levelezőlap formájában saját énekeit. Így jelentek meg Kálmán Lajos, Csomasz Tóth Kálmán énekei is, a Sztárai Társaság neve alatt, az 1948-as énekeskönyvet megelőző, Balla Péter által szerkesztett *Kis énekeskönyv*ben.

A társaság tagjaiból alakult Sztárai Kórus egészen a közelmúltig működött, repertoárjukon több száz kórusmű volt²⁹ (10. kép).

28 Görög Vera levele (magántulajdon).

29 Fellépéseikről Boldizsár Dénes készített listát visszaemlékezések, meghívók alapján 1947 és 1952 között.

10. kép. A Sztárai Kórus tagjai

A hátsó sorban balról: Boldizsár Dénes, Balla Péter, Kovács Elemér, az első sorban: Szepesy Margit, Tóth Erzsébet, Tóth Éva, Kerékgyártó Fanni, Árkus Ilona

1940-es évek, ismeretlen helyszín

Bocskai István Múzeum, Hajdúszoboszló; 4315-93

Ismeretlen fotós felvétele

Az énekszerző

Balla énekszerzői munkásságában is nyomot hagyott a népzene szeretete. Legtöbb szerzeménye szentírási szövegre épül, melyek közül többet Vargha Tamás kunszentmiklósi esperes, szövegíró szedett versbe. A művek a magyar népzene ötfokú dallamvilágára épülnek.

Énekei több kiadványban megjelentek, többségük az 1948-ban kiadott református *Kis énekeskönyv*ben is. Legnépszerűbb dallama az *Új szívet adj*, amely Lajtha László feldolgozásában terjedt el. A *Krisztus, a Király, Szenvedésben engedelmes, Krisztus képében* kezdetű énekeket Csomasz-Tóth Kálmán dolgozta át több szólamra.

Az 1948-as református *Énekeskönyv* egyetlen énekénél ismerhető fel Balla keze nyoma, a Balassi szövegére készült (148. zsoltár parafrázisa), magyar népi dallamelemekből építkező 252-es számú, *Mennyei seregek* kezdetű énekben (CSOMASZ TÓTH 1950. 360)

Tizenhárom éneke halála után jelent meg nyomtatásban, melynek előszavában Kálmán Lajos így fogalmaz: „Anyanyelvünkön, pontosabban zenei anyanyelvünkön szólal meg énekszerzőnk, hogy még jobban megérthesse minden lélek az Ige üzenetét. Valamennyi éneke az írás szavát, tanítását szárnyaltatja.” (KÁLMÁN, szerk. 1986. 2.)

11. kép. Balla Péter a Zeneakadémián vezényel
 Budapest, 1938
 Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltár; SDG BW 012
 Ismeretlen fotós felvétele

Ismeretterjesztés, közművelődési tevékenység

Balla Péter népdal-népszerűsítő tevékenysége nem korlátozódott a református ifjúság körére. 1938-ban a Zeneakadémiára is elhozta a szárszói tábortüzek hangulatát, ahol kétszáz tagú kórusal népdalokat énekeltek. Visszaemlékezése szerint „Elhoztam Kukucskát, a legjobb [nógrádme gyeri] dudást, s fiát, aki igen jó táncos volt, és sok SDG-st. Dalolták a népdalokat egyre-másra és az egész műsor gyönyörűen sikerült, különösen az Ősszel érik babám... Kikérdeztem a közönséget. Most mondják el segítség nélkül! El is mondták. Ennek híre ment, később utánczói is lettek a zeneakadémiai daloltatásnak.” (DORÓNÉ ZEMMEL 2004. 25; 11. kép.)

A Népművelési Intézet csoportvezető főelőadójaként a Kossuth Rádióban rendszeres népdal-félórákat tartott (DORÓNÉ ZEMMEL 2004. 22). 1956–1957-ben *Népi hangszerjátékosok* című rádiósorozata is volt. Később felkérést kapott Benke Valériától, a Magyar Rádió akkori elnökétől, hogy a Magyar Rádió Népi Zenekarát, amely akkoriban jobbára városi cigányzenészekből állt, oktassa a népdalok hiteles előadásmódjára.

1946-ban, Vecsésre költözése után megalakította negyventagú pedagógus-énekkarát, amelynek repertoárja világi és egyházi művekből állt, s közben vonósnégyest is szervezett. A Népművészeti Intézetből kényszerűen távozva tanítani kezdett előbb Vecsésen, majd az üllői ének-zene tagozatos általános iskola hegedűtanára lett. A környéken végzett gyűjtéseiből népdalcsokokat állított össze. A Pest megyei népdalcsokra számos környékbeli kórus repertoárján szerepelt.

1983-ban a balatonszárszói református templomban megtartott Soli Deo Gloria-megemlékezésen Balla Péter irányításával a *Kis magyar daloskönyv* énekeiből énekeltek.

Élete utolsó éveiben többször volt kórházban, ahol folytatta missziói munkáját. Cegléden betegtársainak megtanította – többek között – Bartók debreceni gyűjtéséből *A munkácsi vásártéren* kezdetű dalt.

Kiadványai

Gyűjtései először a *Szegedi Kis Kalendárium* című kiadványban jelentek meg 1935-ben és 1937-ben (SZEGEDI KIS KALENDÁRIUM 1934; 1936). Ez nem tudományos igényű közlés volt, a szerkesztési munkálatokba sem vonták őt be, csak a dallamokat válogatta. Addigi népdaltanításának összegzéseként 1939-ben jelentette meg a *Kis magyar daloskönyv* című gyűjteményt (BALLA, szerk. 1939), amelyben túlnyomórészt saját gyűjtései találhatók. Ennek szerkesztéséről így vall már többször idézett életrajzában: „Egy évi munkával rengeteg népdalt mutattam be legkülönbözőbb összetételű hallgatóságoknak, és azt vizsgáltam, melyiket szeretik, miért választják egyiket vagy másikat, s az így végzett szelektáló, közvélemény-vizsgáló munkám eredményeként közreadtam a Kis magyar Daloskönyvet. Ebben 40 válogatott és a tömegek között kipróbált népdal jelent meg.” A népdalokon túl tíz „elfeledett” egyházi ének is helyet kapott a kötetben. A kis kiadvány ötvenezer példányban látott napvilágot.

A *magyar népdal kis tükre* című kiadvány 1944-ben jelent meg a Magyar Élet Kiadónál (BALLA 1944), amely Balla előző évi szárszói előadásának bővített közreadása. Ezt a könyvet az 1950-es években Amerikában engedély nélkül kiadták. Balla Péter szerkesztésében látott napvilágot 1948-ban a református *Kis énekeskönyv* (KIS ÉNEKESKÖNYV 1948), amely több saját szerzeményét is tartalmazta. 1956-ban a Népművészeti Intézet megbízásából a Zeneműkiadónál jelent meg a *Dalolj velünk I. Északmagyarországi népdalok* című énekesfüzete, mely rajta kívül még tíz másik gyűjtő dalait tartalmazta (BALLA 1956). Halála után, 1986-ban a Ráday Kollégium sokszorosítóműhelyéből került ki a tizenhárom lelki énekét tartalmazó gyűjtemény, *Új éneket... Balla Péter énekei* címmel (KÁLMÁN, szerk. 1986).

* * *

Kálmán Lajos szerint Balla „tanítási módját legtalálébban a népdal átszarmaztatásának mondhatjuk. Hagyta élni, hatni az általa új életre segített dalanyagot, lélektől-lélelig vive népünk örömet-bánatát. Lehetetlen volt nem vele tartani, lendületével félresöpörte a tartózkodás és figyelmetlenség kicsinyes akadályait.” (KÁLMÁN 1985) Így nem csoda, ha munkássága nemcsak életében volt eredményes, hanem a későbbi generációkra is hatással volt. Halmos Béla, a magyarországi táncházmozgalom egyik alapítója így vall erről:

„Gyulán nőttem fel egy normális családban, ahol beleszülettem a népzenebe. A szüleim értelmiségiek voltak, nem a saját szüleiktől hozták magukkal ezt a kultúrát, hanem tudatosan megtanulták. A szárszói konferencián és más református összejöveteleken hallották Balla Pétertől az általa, valamint Kodály és Bartók által gyűjtött népdalokat, megtanulták és énekeltek tovább. Mondhatnánk úgy is, ők az első táncházasok, csak nem tudtak róla. Balla Péter a háború előtt ugyanazt csinálta, amit később mi. Neki és a szüleimnek köszönhetem, hogy később én már ismerősként találkoztam ezzel a zenével.” (GYÓRFFY 2013.)

Székely Jenő Balla temetésén így emlékezett egykori kollégájára:

„Hatása tízezrekre, százazrekre terjedt ki, nélküle aligha volna elképzelhető az ifjúság mostani elemi erejű vonzalma a népzene iránt. Balla Péter egykori népdaltanításai és a mai táncmuzikális fiatalok törekvéseinek stílusa, tartalma, emberi alapképlete egyazon törő fakad – még akkor is, ha a népzene szerelmeseivé váltak –, talán alig tudnak valamit arról a férfiúról, aki számukra az utat törte.”

Irodalom

BALLA Péter

- 1935 Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban. Ethnographia, 1-4. sz. 126-141.
- 1944 A magyar népdal kis tükre. Budapest, Magyar Élet.
- 1956 Dalolj velünk I. Északmagyarországi népdalok. Budapest, Zeneműkiadó.

BALLA Péter (szerk.)

- 1939 Kis magyar daloskönyv. Budapest, Soli Deo Gloria.

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

- 1923 Erdélyi magyarság. Népdalok. Budapest, Népies Irodalmi Társaság – Rózsavölgyi és Társa.

CSOMASZ TÓTH Kálmán

- 1950 A református gyülekezeti éneklés. Budapest, Magyar Református Egyház.

DORÓNÉ ZEMMEL Katalin

- 2004 A magyar népdal apostola: Balla Péter. Szakdolgozat (kézirat). Budapest, K. K. D. Sz. Szakképzési Akadémiai és Műhely. Róder Imre Városi Könyvtár, Vecsés, ltsz: 79693.

FÓNYAD László (összeáll.)

- 2011 Uram, látni akarjuk a Jézust. Válogatás Dr. Fónyad Dezső munkáiból. Budapest, Semmelweis.

GYÓRFFY Árpád

- 2013 Halmos Béla boldog emberként élt. Interjú Halmos Bélával. FMH Online, 2013. július 27. Internetcím: <http://feol.hu/hirek/halmos-bela-boldog-emberkent-elt-1554355>.

HAVAS Gábor – KÁLMÁN Lajos

- 1985a A magyar népdal apostola. Magyar Nemzet, január 14.
- 1985b Balla Péter emlékezete (1908-1984). Confessio, 9. évf. 3. sz. 78-87.

KÁLMÁN Lajos

- 1985 Balla Péter (1908-1984). Reformátusok Lapja, január 6.

KÁLMÁN Lajos (szerk.)

- 1986 Új éneket... Balla Péter énekei. Budapest, Rádai Kollégium sokszorosító műhelye.

KIS ÉNEKSKÖNYV

- 1948 Kis énekeskönyv a magyar református gyülekezetek, családok és missziói közösségek számára. Budapest, Református Egyház Egyetemes Konventje.

MATYIKÓ SEBESTYÉN József

- 1984 Interjúk Balla Péterrel. In A Siófoki Népfőiskola történetéből. Budapest, Népművelési Intézet, 45-56.

OLSVAI Imre

- 1985 Balla Péter. Honismeret, 13. évf. 3. sz. 50.
- 1999 Lükő Gábor romániai népzene gyűjtése 1931-1934 között. In POZSGAI Péter (szerk.): Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére. Budapest, Táton, 143-210.

PASSUTH László

- 1973 Gyilokjáró. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

PÁVAI István

- 2000 Népzenei gyűjtemény. In FEJŐS Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum, 814-851.

SZÁRSZÓ

- 1943 Szárszó. Az 1943. évi Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszélés-sorozata. Budapest, Magyar Élet.

SZEGEDI KIS KALENDÁRIUM

- 1934 Szegedi Kis Kalendárium 1935. Szeged, Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma.
- 1936 Szegedi Kis Kalendárium 1937. Szeged, Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma.

SZÉLL Jenő

- 1985 Emléksorok Balla Péterről. TÉKalendár. Táncházás tájékoztató füzet, 3. sz.

RÖVIDÍTÉSEK

- ÁEA = a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának átmeneti leltárkönyve.
- BIM = Bocskai István Múzeum, Hajdúszoboszló.
- Gr = Pátria gramofonfelvétel a Néprajzi Múzeum népzenei gyűjteményében.
- MREZSL = Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára.
- NGYI = a Néprajzi Múzeum népzenei gyűjteményének irattára.
- NMF = a Néprajzi Múzeum fotótára.

From Folksongs to the Geneva Psalms

Péter Balla's work in the area of folk music and church music

Péter Balla was once called the “apostle of folk song”, but later his activity fell into oblivion, and only a few details were kept alive in narrow professional circles. On the occasion of the 30th anniversary of his death the Museum of Ethnography held a chamber exhibition from 20 September 2014 to 25 January 2015. In addition to phonograph cylinders in the museum's possession, their notations, Balla's publications and objects he collected, photographs and documents preserved by the family also helped in preparation of the exhibition. We also found important supplementary information in the legacy of Dénes Boldizsár. Among the sources of the material exhibited we can also mention Balla materials that originated in the former Institute of Folk Art, documents from the Róder Imre Municipal Library in Vecsés, exhibition material from the Bocskai István Museum in Hajdúszoboszló, documents preserved in the Synod Archives of the Hungarian Calvinist Church and documents related to Balla found in the “Constantin Br iloiu” Institute of Ethnology and Folklore of the Romanian Academy. Within these, following chronological order were the minor themes of the exhibition, taking into account professional, personal and period historical aspects. In view of the brief duration of the exhibition and the fact that Balla's activity is so little known, the article briefly outlines the main stages in his work and the significant achievements of his oeuvre, following the exhibition scenario and drawing on the materials presented.

A vendégkönyv mint üzenőfal*

„Nagyon szép kiállítás, rengeteg tárgyat felvonultat, de:

- hiányoznak a tárgy- és képaláírások;
- nem lehet eléggé közel menni, hogy valóban meg lehessen nézni a tárgyakat;
- nincs elég világos;
- lehetne egységesebb és igényesebb a nyergek alatti anyagok használata;
- szükséges volna, hogy a látogatókat jobban vezesse, tájékoztassa az adott terem felirata arról, miről is van itt szó (tárgy- és képaláírások híján, ami van, kevés);
- szükséges volna, hogy a kiállításrendező egyszer-kétszer végignézné úgy a kiállítást, mintha nem tudna a témáról semmit – jó ellenőrzés;
- az egyik terem üvegvitrinjében leesett egy nyereg – vissza kellene tenni;
- rendszeresen olvassák el a vendégkönyvet!!!

Figyelembe véve a hiányosságokat pótolják, hogy még sokkal jobb legyen a kiállítás.”

Ezek egy „frissen végzett néprajzos” bejegyzései a *Nyeregbe!* című kiállítás (Néprajzi Múzeum, 2002) vendégkönyvében. (1. kép)

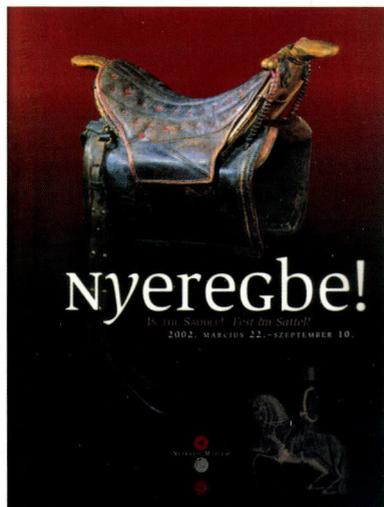
A kiállítás rendezőjeként megfogadtam a bejegyzést tevő tanácsát, és a nyitva tartás időtartama alatt többször is tanulmányoztam a beírásokat. Részben azzal a céllal, hogy tájékozzanak a látogatói fogadtatásról, részben pedig azért, hogy a hasznosítható észrevételek alapján kisebb-nagyobb javításokat, kiegészítéseket kezdeményezzek, illetve tegyek.

Közhely, hogy „Egy adott kiállítás közvetlen (személyesen vagy a teremörökön keresztül), illetve közvetett (vendégkönyv vagy multimédiás tartalom formájában) kommunikációt folytat a látogatókkal. Ha azt kérdezik, miért van erre szükség, vagy szükség van-e egyáltalán, egyszerű a válasz: ugyanis egy kiállítás sem ér véget a megnyitóval, adódhatnak olyan kérdések, problémák, amelyek azonnali, gyors megoldást igényelnek (például megsérül egy felirati cédula, elfogyott a családi füzet, nem működik valamelyik elektronikus szerkezet). A látogatókkal való folyamatos kapcsolattartás azt a célt szolgálja, hogy ne csak beszéljünk, hanem tegyünk is az intézmény szakmai színvonaláért, nem utolsósorban a látogatóbarátságért. És mindemellett, hogy ez egy divatos, ám tartalommal megtölthető szlogen, a múzeumnak többek között azért is kell hangsúlyozottan figyelni a látogatóira, mert a jövő múzeumlátogatói szokásait alakítja, alapozza meg azáltal is, hogy igényes szolgáltatást nyújt.” (TÜRK 2006. 49.)

A *Nyeregbe!* című kiállítás illeszkedett abba a nemzetközi trendbe, melynek lényegét egy budapesti konferencia résztvevői úgy fogalmazták meg, hogy adott esetben jobb elhalasztani vagy lemondani egy túl költségesnek mutató kiállítást, mint hogy csorbuljon a projekt vonzereje és szakmai integritása. Megoldásként a jelentős kölcsönökkel járó tárlatok helyett a múzeumok állandó gyűjteményeire épülő kiállításokat, új, tematikus installációkat hozták fel alternatívának. Ezek a tárlatok, amelyek új szemszögből ismertetik az intézmény anyagát, rendszerint nagy sikert aratnak a látogatók körében. A londoni National Gallery képviselője külön kiemelte, hogy megfelelő kommunikációval az állandó gyűjtemény is előtérbe helyezhető, és vonzó lehet a helyi és a külföldről jövő látogatók számára egyaránt (vö. GALAMBOS–KOVÁCS 2009).

Nehézségek azonban így is voltak, s be kell vallanom, hogy az ünnepélyes megnyitóra nem készült el minden. Különösen elégedetlen voltam az időre leadott, ám nem kivitelezett tárgyfeliratok hiánya miatt. Ezek

* A szöveg a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület közgyűlésén (a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeumban) 2011. március 29-én elhangzott előadás átdolgozott, bővített, szerkesztett változata. Rövidített formában olvasható: http://www.magyarmuzeumok.hu/targy/288_%E2%80%99Erendszeresen_olvassak_el_a_vendegkonyvet_%E2%80%9D (GRÁFIK 2011).

1. kép. Nyeregbe!

Kiállítási katalógus
Budapest, Néprajzi Múzeum, 2002

nélkül ugyan át lehetett adni a kiállítást a múzeumlátogató közönségnek, de várható volt, hogy amíg a tárgyfeliratok pótlására nem kerül sor, addig azok hiánya többeknek feltűnik majd. És így is történt. (2–5. kép)

Amíg a műtárgyfeliratok teljes pótlása nem valósult meg, addig a (durva) kritikai hangvételű bejegyzések 12,5 százaléka (112-ből 14 beírás) szinte kizárólag arra vonatkozott, hogy hiányolták a kiállított tárgyakkal kapcsolatos konkrét adatokat, információkat. Teljes joggal! Noha ezek pótlása folyamatosan történt, s egy hónappal a nagy kiállítás megnyitása után (a hozzá kapcsolódó *Nyeregtakarók* című kamarakiállítás megnyitásával egyidejűleg (lásd FÜLÖP 2002)) már a teljes szöveges információt kihelyeztük, utólag úgy vélem, talán szerencsésebb lett volna a megnyitáskor részben bejelenteni, részben pedig a kiállítás elején – feltűnő módon és formában – tájékoztatni (több nyelven is) a látogatókat.

Ezt azonban akkor nem mertük felvállalni, igaz, abban is bízunk, hogy nagyon rövid idő alatt, akár pár napon belül is meg tudjuk oldani a tárgyfeliratok pótlását. Mindenesetre enyhe vigasz, hogy a pótlás valóban megtörtént, és volt látogató, aki bejegyzésében a hiányzó tárgyfeliratok kihelyezését másfél hónap után a kiállítást ismét megtekintve észrevette és nyugtázta: „Újránéztem a kiállítást. Nagyon örülök, hogy a helyükre kerültek a feliratok!”

Ennél azonban ékesebb bizonyíték a (jól megválasztott és arányosan tagolt, informatív) kiállítási szövegek szükségességére az, hogy a pótlás után a kritikai észrevételek száma egyrészt alig mérhetőre csökkent, másrészt inkább kiállítástechnikai, üzemeltetési problémákra szorítkozott.

A fenti bejegyzés utal egy sajátos látogatói magatartásra, nevezetesen arra, hogy vannak, akik vissza-visszatérnek, olykor csak egyedül, máskor azonban új látogatókat is hoznak magukkal.

„Nagyon jó és szép ez a kiállítás. Ezt kár lenne kihagyni. Ha lesz időm, máskor is eljövök.”
„Ez a második alkalom, hogy itt vagyok ezen a kiállításon, de másodszorra is nagy élmény volt!”

„Nagyon-nagyon tetszett az egész kiállítás, főként azért, mert hobbink a lovaglás, és barátainkat is el fogjuk hozni ide.”

Más felmérésekben, ahol és amikor a visszatérő múzeumlátogatókra feltett kérdések is megfogalmazódtak, megbízható információk vannak arra nézve, hogy ez az arány akár meghaladhatja az összes látogatók felét is (HERCZEG 2004; PAPPNÉ MÉSZÁROS 1999). A visszatérő látogatás sajátos módja, illetve formája a szervezett iskolai csoportok mind kiterjedtebb és változatosabb múzeumpedagógiai programjaihoz kapcsolódik (lásd CSÓK 1990; DIMÉNY 2010). Esztergomi felmérésekből tudjuk például, hogy „A diákok egy része helyi vagy környékbeli lakos, többen jártak már a Duna Múzeumban korábban, volt, aki nyári tábor keretében több időt is töltött itt.” (BÁRD 2008. 53.)

A szervezett múzeumlátogatásokkal (különösen az iskolai csoportokkal) kapcsolatban – hatékonyan tartva és elismerve a különböző formák és módok létjogosultságát – arra azért utalunk, hogy a csoportos látogatások hasznossága, illetve értékelése tekintetében bizonyos – fontos – attitűdök megkérdőjeleződhetnek: „[...] nem kezdjük-e ki ezzel a múzeumlátogatás szabadságát, önkéntességét, élményszerűségét?” (DARVASNÉ MOLNÁR 2006. 23.)

Az iskoláscsoportok jól szervezett múzeumpedagógiai programjai azonban akár arra is adnak lehetőséget – persze főként a foglalkozásokon feldolgozott kiállítással kapcsolatban –, hogy a múzeumlátogatásra vonatkozó általánosabb érvényű következtetéseket is levonhassunk.

Egy kiállítás látogatóinak érdeklődését sokféleképpen fel lehet mérni, több megoldás is alkalmas a látogatottság dokumentálására. Mindenekelőtt a látogatók létszámának mérése. Ez is több-

2. kép. Budapesti kiállítási részlet; az úgynevezett régészeti terem

A nyereg történetének régészeti forrásai, dokumentumai és rekonstrukciók. (Ebben a teremben egy számítógépes poszton archeológiai adatbázis és dokumentatív filmrészletek is folyamatosan megtekinthetők voltak)

3. kép. Budapesti kiállítási részlet; az úgynevezett nyeregkamraterem

A képen a magyar anyag, illetve annak is a köznépi használatú nyeregvázainak, illetve felszerelt nyergeinek változatait bemutató rész látható. A terem más pontjain a nyereghasználat népművészeti tárgyakon való megjelenését mutattuk be

4. kép. Budapesti kiállítási részlet, az úgynevezett huszártér

(Ebben a teremben szolid háttérzeneként folyamatosan huszármóták és katonadalok voltak hallhatók)

5. kép. Budapesti kiállítási részlet, az úgynevezett nyerges-, illetve nyergékészítő-terem

(Itt rekonstruáltuk a László Gyula professor által gyűjtött utolsó tiszafüredi mester, Kuli Mihály „műhelyét” és a képen látható nevezetes Pánczél Miklós-féle műhelyt, melyet fia, Pánczél Attila rendezett be)

féleképpen történhet. A Néprajzi Múzeum gyakorlatában is vannak erre vonatkozóan publikált adatok (lásd PAPPNÉ MÉSZÁROS 1999; vö. FEJŐS, főszerk. 2000. 959–1004, 6–9. függelék).

Szakmai körökben általánosan hangoztatott vélemény, hogy „bár a múzeumok nagy része energiát fektet a muzeológus, a kiállításkészítő, a közművelő, a múzeumpedagógus tevékenységének megtervezésébe, kivitelezésébe, és nagy része végez valamilyen rutin »látogatóvizsgálatot« is, legfőbbször rutin szociológiai adatokat keres, meglegedettséget vizsgál, de nem vizsgálja, hogy az üzenet célhoz ér-e, azaz eljut-e a befogadóhoz, az az ismeret, tudás, szemlélet, amelyet a kiállítással, a foglalkozással, a feladatlappal, a tárlatvezetéssel átadni igyekszünk. [...] Ennek fényében látjuk, milyen kevés és itthon még kevesebb szakirodalom foglalkozik a kiállítás készítésével, a kiállítási kommunikációval, és ezek is többnyire a »látogatót« tekintik célközönségnek, vagy esetleg felnőtt és gyermek között tesznek különbséget. Ha többet akarunk tudni a magyar múzeumlátogatók ismeretszerzéséről, a gyerekek, a családok, az iskolások, a felnőttetek tanulási szokásairól, ha valóban be akarjuk csalogatni a középiskolás korosztályt, nem kerülhetjük el a hazai múzeumainkban végzett célzott vizsgálatokat.” (VÁSÁRHELYI 2006. 55; vö. TÜRK 2010.)

Nem hallgatható el, hogy a látogatottsági statisztikák többekben bizonyos kételyeket ébresztenek. (Föltehetően többek számára ismeretesek azok az anekdoták, melyek a statisztikával kapcsolatosak.) Egyesek szerint már a kiindulópont is elgondolkodtató: „Még metaforaként is furcsa használni a mi szakmánkban, hogy a múzeumba látogató közönséget, a kutatót »fogyasztónak« kell nevezni.” (HALMINÉ BARTÓ 2007. 69.)

Mindenesetre aligha vitatható, hogy a különböző feltételek között és adottságok mellett működő múzeumok látogatottsági adatainak összevetése, a statisztikai kimutatások – hibaszázalékaiknak figyelembevételével is – szolgálhatnak egyfajta, látszólag objektív rangsor felállítására (lásd a Néprajzi Múzeum egyik kedvező pozíciójára nézve JUHÁSZ 1997).

A látogatottsági statisztikák adatainak finomítását és a múzeumi/muzeológiai (kiállítási) feladatok mind jobb megvalósítását célozzák azok a kísérletek, amelyek kifejezetten marketingtervezést megalapozó látogatói felmérést végeznek. Egy ilyen felmérés például a következő problémafelvetésen alapult: „1. Nincs elegendő információ arról, hogy pontosan milyen jellemzőkkel bírnak a múzeum látogatói. 2. Nincs elegendő információ arról, hogy a múzeum látogatói milyen tapasztalatokkal távoznak, mit várnának el. 3. Nincs elegendő információ a látogatók múzeumlátogatási szokásairól. 4. Nem világos, mit kellene tennie az intézménynek, hogy látogatói elégedettek legyenek.” (HERCZEG 2004. 54.)

Többé-kevésbé egybevág a fentebb idézett gondolatokkal Rékai Miklósnak a Néprajzi Múzeum bizonyos – előzetes szempontok alapján kiválasztott – kiállításával kapcsolatos vendégkönyvi bejegyzéseit vizsgáló dolgozatának bevezetője, miszerint: „Minden múzeumi szakember napi tapasztalata, hogy a kiállítások látogatóiról keveset tud, és hogy módszere sincs, amellyel feltárhatná a látogató érdeklődésének természetét, hogy azután tevékenységét ennek ismeretében alakíthatná.” (RÉKAI 2003. 181.)

Míndezek alapján talán nem meglepő, hogy arra is van példa, hogy kevésbé tolakodó, az internetet segítségül hívó módszert alkalmazva szerzi be a múzeum a kívánt látogatói véleményeket (MIKICS 2006).

Tanulságosak a különböző indíttatású külföldi látogatói felmérések. Csak egyetlen példa, amely azt mutatja, hogy milyen jelentős eltérések mutatkoznak például egy dél-amerikai nagyváros természetstudományi, történeti és művészeti múzeumának látogatottságában (lásd VÁSÁRHELYI 2006. 54; és 1. táblázat).

A különböző intézményekben, eseményeken felvett látogatói vélemények értelmezése nem problémamentes, sőt az azonos helyen, azonos alkalommal készült felmérésekben az azonos kérdésekre adott válaszok sem minden esetben értékelhetők egyértelműen, azaz – túl a mintavételek mennyiségi mutatóiban rejlő problematikán (azaz hogy mennyiben tekinthető egy felmérés reprezentatívnak) – további nehézséget jelent az úgynevezett minősítő felmérésben megfogalmazott kérdésekre adott (szubjektív) válaszok megoszlási kimutatásában a vélemények objektíválása.

Tanulságosak továbbá azok a felmérések, látogatói vélemények, amelyeket nem az adott múzeumban, hanem valamely más helyszínen rögzítettek. Személyes élményem 2010-ben a Néprajzi Múzeumnak a *Művészetek völgyében* való megjelenése kapcsán az érzékelhetően kedvező fogadtatás. (Többben úgy fogalmaztak, hogy a múzeum völgybeni reprezentációja több vonatkozásban is gazdagabb, élményszerűbb volt, mint a budapesti intézményben. – Ez akkor is figyelmet érdemel, ha tudjuk, hogy mások voltak a körülmények, a lehetőségek, s fontos tényező volt az időbeli koncentrátság is.)

Más és korábbi példa a 2004. évi *Múzeumok majálisán* végzett felmérés, melyen arra a kérdésre, hogy: „Felkeresi majd valamelyik itt látott múzeum(oka)t? Miért?“, a válaszok az első tíz múzeumra vonatkozóan az 1. táblázatban látható sorrendet eredményezték.

1. táblázat.

Az egyes múzeumok felkeresetségére vonatkozó adatok

Megnevezett múzeum	Említés (db)
Nemzeti Múzeum	35
Néprajzi Múzeum	27
Szépművészeti Múzeum	27
Természettudományi Múzeum	18
Közlekedési Múzeum	15
Mezőgazdasági Múzeum	13
Iparművészeti Múzeum	10
Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre	9
Nemzeti Galéria	9
Hadtörténeti Múzeum	8

Ugyanezeker, ugyanezen a rendezvényen a „Melyik múzeum/kiállítás tetszett Önnek az elmúlt három évben legjobban? Miért?” kérdésre adott válaszokban az országosan (mélán népszerű és) jó látogatottságú szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum öt említéssel a Néprajzi Múzeum mögé szorult (kilenc említés), mindkettő lemaradva az előttük álló Szépművészeti Múzeum (Monet-kiállítás harminc, a múzeum tizenöt említés), Nemzeti Múzeum (23 említés), Természet-tudományi Múzeum (16 említés), Mezőgazdasági Múzeum (12 említés) és Közlekedési Múzeum (tíz említés) mögött (PAALNÉ PATKÓ 2004. 89, 90).

Úgy tűnik, hogy a múzeumi vendégkönyvek lehetnek eszközei és forrásai egy új típusú múzeumi munkának, különös tekintettel a kiállítási szolgáltatásokra, illetve a kiállításokkal kapcsolatos múzeumlátogatói igényekre, véleményekre.

Arra a kérdésre, hogy „Ki és miért olvassa a vendégkönyveket?“, idézek egy véleményt: „Mi, a kiállítás-szervezési osztály munkatársai feltétlenül olvassuk. A *vendégkönyv* üzenőfalként működik. A kiállítások befejeztével mindig készítünk összegzést, mintegy dokumentálva a szervezés legfontosabb állomásait, adatait, rögzítjük a felmerült problémákat, és itt vonjuk le a vendégkönyvben megfogalmazottak tanulságait, hogy a következő alkalommal lehetőség szerint ezeket elkerülhessük. [...] Noha van olyan elképzelés a múzeumban, miszerint a vendégkönyv mint olyan az ötvenes évek csökevénye, én mégis fontosnak tartom, mert a látogatók véleményét – névvel vagy anélkül – tartalmazza rólunk, a munkánkról. És bár tudjuk, hogy mindig a látogatónak van igaza, akkor is, ha nem, hisz helyettük nem olvashatunk, nem láthatunk, nem érezhetjük jól vagy rosszul magunkat, és olyan sosem lesz, hogy mindenki mindig ugyanazzal legyen elégedett, ha van bennünk kellő bátorság, szembenézhetünk az általuk megfogalmazott kritikával, vagy éppen jólesően kihúzhatjuk magunkat. Mindezt akkor is meg kell tennünk, ha nem kizárólag a bennünket érdeklő egy adott kiállításra, hanem a múzeum egészére vonatkoznak a megjegyzések.” (TÜRK 2006. 49.)

Vannak kételkedőbb vélemények is, melyek szerint a vendégkönyvek átolvasása nem adhat választ kérdéseinkre, mert „Ez nem igazi válaszadás, egy vendégkönyv nem helyettesíthet egy panaszkönyvet vagy egy nyilvános fórumot.” (MIKICS 2006. 41.)

Én azonban inkább azokkal értek egyet, akik látnak fantáziát a vendégkönyvek tanulmányozásában, a bejegyzések elemzésében. Mégpedig annak tudatában, hogy olyan vendégkönyv, amely kizárólag elismerést, dicséretet, pozitív véleményt tartalmaz (mint például a Szépművészeti Múzeumban a vakoknak készült két tapogatótárlat Braille-írásos vendégkönyve) nagyon ritka.

A vendégkönyvi bejegyzések nem függetleníthetők a kiállítások tematikájától, a speciális témaválasztástól. Erre vonatkozóan példaként a Néprajzi Múzeum cigány és zsidó kisebbséggel foglalkozó kiállításainak látogatói véleményeit vizsgáló tanulmányt hozzuk fel. A szerző megállapítja, hogy: „[...] a vendégkönyv, amely általában minden kiállítás végén hozzáférhető, a látogatók használják is, azonban nagyon különböző célokra. A bejegyzések zöme tulajdonképpen falfirka, a szöveg csak annyi, hogy »itt jártam«, valamilyen – néha obszcén – rajzos melléklettel. Ezek a rajzok esetenként a látogató saját identitását jelző szimbólumok, alkalmi karikatúrák.

Forráskritikai okokból a bejegyzések csak néhány általános trend felvázolására alkalmasak. Vázlatos képet kaphatunk arról, hogy mi a kiállításban bemutatott csoport tagjainak véleménye a kiállításról és saját kultúrájáról, de arról is, hogy a többségi társadalom tagjai miként vélekednek az adott csoportról és ritkábban a látottakról. Bizonyos megfigyelések vagy a kiállítási vezetés során szerzett tapasztalatok kiegészítik, színezik és értelmezik a bejegyzéseket.” (RÉKAI 2003. 182; a falfirkákkal – graffiti – kapcsolatban lásd KOVÁCS, szerk. 1986; VÖ. HAJDÚ 1996; JÁNÓ 1997; MAULUCCI VIVOLO 2002.)

Tisztában vagyunk azzal, hogy a felvetődő kérdésekre a mi vendégkönyvi bejegyzéseket elemző kísérletünk nem adhat választ, de reményeink szerint szolgálhat olyan adatokkal, információkkal, melyek több szempontból is hasznosíthatók.¹

A hazai múzeumokban meglehetősen elterjedt a vendégkönyvek elhelyezése a kiállításokban, az azonban, hogy a bejegyzéseket feldolgozzák, értelmezzék, netán hasznosítsák, már közel sem volt gyakorlat. A megnyitón és közvetlenül utána tapasztalt érdeklődés alapján érlelődött meg bennem az elhatározás, hogy odafigyelek a vendégkönyvekre.

Néhány korábbi múzeumi látogatottsági vizsgálatból bizonyos viszonyítási lehetőségek is rendelkezésünkre álltak. Ezek többsége – mint fentebb néhányra utaltunk – különböző mennyiségi felmérések statisztikai kimutatásait foglalja magában, néhány standard információra vonatkozóan (például a látogatók korosztály, végzettség, település szerinti megoszlása; múzeumba járási szokások, alkalmak; a tetszésnyilvánítás egyszerűbb formái).

A különböző vendégkönyvi bejegyzések elemzésének, értelmezésének nincs túl nagy irodalma, de vannak már egyes – néprajzi vonatkozásokkal rendelkező – feldolgozások. A néprajzi érdeklődés elsőként a kegyhelyek vendégkönyveit fedezte fel, mint a szakrális kommunikáció egy sajátos formáját. Barna Gábor az emlékhagyás e gesztusát (a vendégkönyvi bejegyzéseket) is a ritualizált cselekvések részeként határozta meg, és vizsgálódásait kiterjesztette más szövegekre is (BARNA 2000. 29, 30). Véleménye szerint a ritualizálásra való törekvés e formájára, módjára a belső motiváció hasonló vagy azonos a templom, a kegyhely, az üdülő, a kórház és a múzeum esetében is (BARNA 2002. 175).

A *Nyeregbe!* című időszaki kiállítás két vendégkönyvének magyar nyelvű (többszavas, -mondatos) bejegyzéseit tartalmi vonatkozásait tekintve, általánosító jelleggel hat kategóriába soroltam. A csoportosításban az összehasonlíthatóság érdekében – ha nem is a teljes megfeleltetés igényével –, de figyelembe vettem korábbi felmérések összevethető kategóriáit is.

Egyetérthetünk azzal az alapvetéssel, hogy: „Ha egy kiállítás fogadtatását kívánjuk áttekinteni, számolnunk kell általánosan jellemző és csak az adott kiállítást érintő megjegyzésekre. Ezeket célszerű külön is áttekinteni. A legtöbb kiállítással kapcsolatban kirajzolódik néhány általános emberi reakció.” (RÉKAI 2003. 183.)

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a látogatói bejegyzések értelmezésénél részben különböző szempontok, illetve eltérő megközelítések érvényesülhetnek/érvényesülnek.

A már hivatkozott cigány és zsidó kisebbségekkel foglalkozó kiállítások vendégkönyvi beírásait vizsgáló Rékai Miklós például előrebocsátotta, hogy nem tesz különbséget a látogatók között abból a szempontból, hogy tagjai-e az adott csoportnak vagy sem, egyrészt mert ez csak ritkán derül ki, másrészt pedig ahol ez mégis kiderül, ott a szövegösszefüggés világosan utal rá. Osztályozása, noha logikailag nem alkot egységes rendszert, mindössze néhány tematikus csomópont kijelölésére tesz kísérletet (RÉKAI 2003. 183), tanulságos.

Rékai Miklós az *általánosan jellemző látogatói reakciók* körében öt csoportot különböztet meg (lásd RÉKAI 2003. 183):

1 A látogatószám mérésének és az ezekből levonható tanulságok hasznosításának kérdésével most nem foglalkozunk, csak megemlítjük, hogy az adott évben a *Nyeregbe!* című, a Néprajzi Múzeum összes második emeleti kiállítótermében, mintegy kilencszáz négyzetméteren megvalósított kiállítás – a visszafogott reklám ellenére – jó fogadtatásban részesült (csak a legfontosabb szakmai ismertetések: SZÜLLŐSY 2002; SZÜLLOVSKY 2002; MÁTÉ 2006. 208, 209; továbbá a kiállításért és a Néprajzi Múzeum teljes nyereggyűjteményét feldolgozó műtárgykatalógusért 2005-ben elnyertem a *Bátky Zsigmond-díjat*, lásd GRÁFIK 2006. 9, 1. jegyzet). A kiállítás nyitva tartása a múzeum feszes kiállítási programját figyelembe véve két héttel meghosszabbodott, bezárása után pedig érzékeltük a további érdeklődést. Ennek következményeként a kiállítás kisebb méretű adaptációja 2003-ban Nyíregyházán volt látható, majd a fogadó intézmények igényeihez igazodó – s ennek megfelelően más-más című –, kamarakiállítás jellegű változatait Szófiában és Plovdivban (GRÁFIK 2003), 2004-ben Ljubljanában (GRÁFIK 2004; MUNDA HIRNÖK 2005. 46), végül 2005-ben Ausztriában (GRÁFIK 2005) mutattak be (néhány látogatói bejegyzésre, reflexióra nézve lásd GRÁFIK 2006. Függelék 34-34; valamint GRÁFIK 2009. 697, 698). A kiállításához kapcsolódó – jelentős példányszámban és meglehetősen magas árfekvésben megjelent – úgynevezett műtárgykatalógus (GRÁFIK 2002a), illetve a kiállítási katalógus (GRÁFIK 2002b) teljes egészében elfogyott. Utánnyomására 2012-ben került sor.

1. „laudációk” és köszönetnyilvánítások,
2. a „tudáskereső vagy okos” látogató bejegyzései,
3. az „emlékezők” sorai,
4. a „leleplezők” megjegyzései, a kiállítások tartalmát és módszereit „érdemben bíráló” látogató.

Ez utóbbival kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy heterogén értelmiségi csoportról van szó, ami általában a látogatók egy jelentős rétegét, illetve a vendégkönyvi bejegyzések egy számottevő hányadát jelenti más esetekben is. A Néprajzi Múzeum hivatkozott felmérésében a látogatók 48,40 százaléka főiskolai, egyetemi végzettségű, 41,04 százaléka középiskolás volt (PAPPNÉ MÉSZÁROS 1999. 192; továbbá lásd D. HASZMANN 2009. 73, 37. jegyzet; vö. ISTVÁN 2003).

Ugyanekkor az úgynevezett *speciális látogatói reakciók* körében csak két csoportot és két alcsoportot különböztetett meg:

1. a „politizálók”,
 - 1.1. a témával szemben „ellenséges” álláspontok,
 - 1.2. a „megértők”;
2. a közvetlen viszonyulás példái.

Tanulságos, hogy a vizsgálódás indítékát ez utóbbiak adták, miszerint „[...] a látogatók egy része a kiállítás körülményeit átértékeli, azokhoz közvetlenül viszonyul, és az önmeghatározás sajátos eszközeként kezeli. Ők nem hajlandók a kiállítást a múzeum kínálta értelmezésben szemlélni, hanem átfogalmazva a rendezői koncepciót, más értékrend megjelenítését igénylik.” (RÉKAI 2003. 184.)

Türk Tímea a Szépművészeti Múzeum közönségkapcsolati munkájában vizsgálta a kiállítási vendégkönyvek használatát. Tanulmányában hat, egymástól eltérő látogatói véleményformálást különböztetett meg (TÜRK 2006):

- elmarasztaló,
- kiigazító,
- a hibákra a figyelmet felhívó,
- személyes élményt megosztó, személyes élményről tájékoztató,
- dicsérő, elismerő,
- egymásra /látogatókra utaló.

Természetesen más megközelítés is létezik/létezhet, mely bizonyos szempontból ugyancsak alkalmas a különböző tartalmú bejegyzések egymáshoz való viszonyítására. Példaként említjük meg a csernátoni Haszmann Pál Múzeum harmincöt évének látogatói véleményeket tartalmazó dokumentumait, illetve azok elemzését (D. HASZMANN 2009).

Haszmann Orsolya a bejegyzések hat olvasatáról értekezik, úgymint:

1. Kik és honnan.
2. Az első évtized bejegyzései.
3. A múzeum hatósugara.
4. Intertextualitás a bejegyzésekben.
5. Az illusztráció mint üzenethordozó.
6. Az utolsó öt év bejegyzései.

A sajátos körülmények között létrejött, és sajátos szerepet betöltő erdélyi intézmény látogatói bejegyzéseinek egyes olvasatai is párhuzamba állíthatók a mi megközelítésünkkel.

Mindezen előzetes megfontolások után elsőként lássunk néhány (tartalmilag-formailag) általánosítható adatot, illetve statisztikai kimutatást a *Nyeregbe!* című kiállítás két vendégkönyvéből, összesítve (2. táblázat)!

2. táblázat. A szöveges bejegyzések megoszlása

Összes bejegyzés	1747
Ebből	
magyar nyelvű (egyszavas) bejegyzés, illetve névalírás	648
magyar nyelvű (többszavas, -mondatos) bejegyzés	453
idegen nyelvű bejegyzés, illetve névalírás	611
rajzos bejegyzés	30
rovásírásos bejegyzés	5

Az összes látogató (mintegy 27 500 fő, ami 148 látogatható napra vetítve jónak mondható) 6,35 százaléka tett valamilyen beírást a vendégkönyvbe. Az aktívak száma tehát tíz százalék alatt van, de ennek az aránynak a megítélése (összevethető adatok hiányában) kérdéses.

A bejegyzésekből eszerint a napi átlag 182 látogatóból hozzávetőleg tizenegy fő jutott arra az elhatározásra, hogy rövidebb vagy hosszabb bejegyzést tesz a vendégkönyvbe. (Ez önmagában akár jónak is tekinthető.)

A bejegyzések általában egyediek, és többségük komolyan vehető, illetve veendő. Így van ez akkor is, ha egyrészt vannak „sematikus szövegek”, másrészt megfigyelhető, hogy egyes – föltehetően csoportos, diák látogatótól származó – beírások „egymás vonzásában” fogalmazódtak meg.

„Nyomdafestéket nem tűrő”, úgynevezett „obszcén” bejegyzés nem fordul elő a vendégkönyvekben. Ezt kifejezetten örvendetes ténynek tartom.

A magyarországi látogatók megoszlása alapján viszonylagos hiány mutatkozik az északkeleti (Miskolc) és a dél-, illetve északnyugati (Pécs, illetve Győr) térségből. Ez elgondolkodtató.

A Kárpát-medence magyar nyelvterületéről az erdélyi és a szlovákiai magyarság múzeumlátogatása hangsúlyos, de érzékelhető nagyságrendű a vajdaságiaké is. Ez megfelel a határainkon túlról Magyarországra más indíttatással irányuló érdeklődésnek.

A külföldi látogatói bejegyzések többsége angol és német nyelvű volt. A szövegek alapján az angliai, ír, skót, német- és olaszországi (szicíliai), francia-, spanyol-, lengyel- és finnországi, valamint japán látogatók tűntek a legaktívabbnak. Részben a használt nyelv, részben a szövegek alapján azonban előfordult USA-beli, orosz, ciprusi, norvég, svéd, svájci, osztrák, török, kínai, ausztrál, portugál, holland, izraeli, dán, kanadai, horvát, ukrán, görög, szerb, szlovák, román, szlovén, de tajvani, kazahsztáni, mexikói, brazil, Costa Rica-i látogatói bejegyzés is. A nagy szórádás mindenképpen kapcsolatba hozható a magyarországi, Budapest-központú turizmussal. (Volt olyan szöveg, amely kifejezetten utalt a Bécsből való budapesti kirándulásra.)

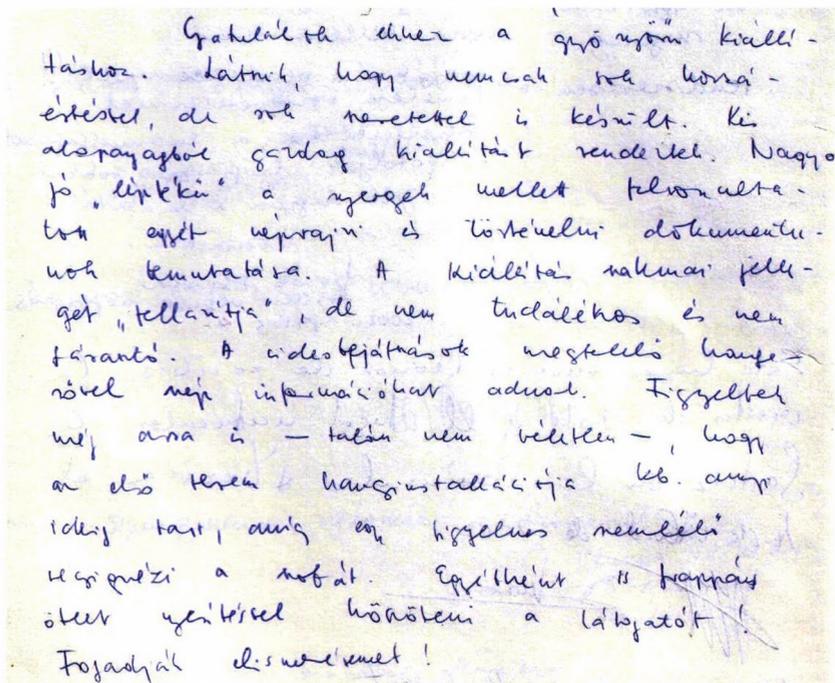
A magyar nyelvű (többszavas, -mondatos) bejegyzések főbb csoportjai az alábbiak:

1. *Elismerő* (alapvetően jó véleménnyel, olykor kisebb-nagyobb kritikussal és alázatossággal).

1.1. *dicsérő* (többségében rövid, csak pár szóval elismerést megfogalmazó).

2. *Értékelő* (föltehetően gyakorlott múzeumlátogatótól, jó véleménnyel, bővebb kifejtéssel). (6. kép)

3. *Kritizáló* (a legkülönbözőbb megjegyzésekkel, olykor durva hangvételben elmarasztaló).

Gyakorlatilag ehhez a gyűjtemény kiállításához. Látni, hogy nem csak a kiállítás értéke, de a népszerűség is kétségtelen. Kis alsópragyból kezdve kiállítás rendkívül. Nagyon jó „díszítés” a nyelvi mellett felvett a többi nyelvi és történelmi dokumentumok bemutatása. A kiállításnak nagyon jelleget „tollentés”, de nem tudlakos és nem társantó. A kiállítások megtekintéséhez nagy részben meg kell várni a kiállítás adását. Figyelhet meg, azaz a – talán nem véletlen –, hogy az első terem hangszerteljesítés kb. annyira ideig tart, amíg egy figyelmes meglátás megfigyeli a művet. Egyébként is fontos ötlet a nyelvi kiállítás a látogatót! Fogadják elismeréssel!

6. kép. Magyar nyelvű vélemény (értékelő)

4. *Értelmezhetetlen/értékelhetetlen* (nem a kiállításához kapcsolódó bejegyzés, többnyire rövid).
5. *Semleges* (jószerével csak a látogatás tényét jelzi, vélemény nélkül, jellemzően rövid).
6. *Egymásra/látogatókra utaló* (ezek között több a kiállítás alkotóit is megszólítja).

A főbb csoportokba sorolt látogatói vélemények százalékos megoszlása

1. *Elismerő (80 százalék)*

„Gazdag, alapos munkával gyűjtött anyag, külön gratulálok a csatlakozó tárgyakhoz (hímzések, faragások, edények stb.). Az egész kiállítás nagyon elegáns, levegős. Nem vagyok híve az agyoncédlulásnak, de a nagy összefoglaló magyarázatok mellett – aki nagyon akarja, hadd bogarásszon – nem ártott volna még valamennyi »középkategóriás« eligazítás. (Az »egy lópatkó – egy cetli« megoldást mindig utáltam...) [...] gratulálok. Nagy és szép munka!”

„Rendkívül gazdag a kiállítás. Sokrétűségében, tematikusságában rejlik nagyszerűsége. Nem utolsósorban, önmagában csodálatosak a tárgyak! Köszönettel:”

„Gratulálok a kiállítás megrendezésében részt vevőknek.”

„A kiállítás nagyon szép és jó, az »oktató« videóok látványosak, csakúgy mint az összes látnivaló. Nagyon örülünk, hogy itt lehettünk!”

1.1. *Dicsérő (az elismerő 80 százalékának a 30 százaléka)*

Ide azokat a bejegyzéseket soroljuk, amelyek egy része hosszabb, olykor kifejtő jellegű, más része rövidebb beírás, de mindkét csoport egyértelműen pozitív megállapításokat tartalmaz.

„Igazán érdekes és értékes kiállítás: látványos, hasznos és tanulságos. Minden korosztály és a legkülönbözőbb érdeklődésű, felkészültségű látogatók is bőven találnak látnivalót. Gondos előkészítő munka és kivitelezés. Dicséret érte a kurátornak, a múzeumnak, a munkatársaknak és a segítőknek.”

„Nem hittem volna, hogy egy ilyen »egyszerű« témából ilyen érdekes kiállítást tudnak összeállítani.”

„Gratulálok a kiállítás készítőinek, a tárlat egy régi hiányt pótol, meglepő a kiállítás teljessége. Elismerésem.”

Illetve megfogalmazásukban meglehetősen általános jellegű és sokszor előforduló rövid bejegyzések, a „Nagyon szép volt a kiállítás” és a „Nagyon tetszett a kiállítás!” szövegváltozatokon kívül:

„Gyönyörű, gazdag kiállítás!”

„Rendkívül áttekintő és tanulságos.”

„Kitűnő és jól szervezett kiállítás.”

2. *Értékelő (8 százalék)*

„Gratulálok ehhez a gyönyörű kiállításához. Látszik, hogy nemcsak sok hozzáértéssel, de sok szeretettel is készült. Kis alpanyagból gazdag kiállítást rendeztek. Nagyon jó »léptékű« a nyergek mellett felvonultatott egyéb néprajzi és történelmi dokumentumok bemutatása. A kiállítás szakmai jellegét »fellazítja«, de nem tudálékos és nem fárasztó. A videobejátszások megfelelő hangerővel szép információkat adnak. Figyeltek még arra is – talán nem véletlen –, hogy az első terem hanginstallációja kb. csak annyi ideig tart, amíg egy figyelmes szemlélő végignézi a szobát. Egyébként is frappáns ötlet, nyerítéssel köszönteni a látogatót! Fogadják elismerésemet!”

„Nagyon szép volt a kiállítás és a kronológiai megoldás is tetszett, bár szerintem régészeti anyag bemutatása esetében szükséges a lelőhely megnevezése.”

„Én ugyan ültem már levon, de csak viccből. Nem tudok lovagolni. Álmomban sem gondoltam, hogy ennyi szerepe van egy »alkotásnak«, s hogy milyen érdekes tud lenni egy ilyen kiállítás, ami történelmi áttekintést ad a lovaglás avagy a »nyergelés« múltjáról és fejlődéséről. Különösen tetszett a sok videofilm, ami valóban felkeltette az ember már-már lankadó figyelmét. Szerintem ez egy igen jól szervezett, átgondolt kiállítás, nagy élmény volt. Köszönöm.”

3. *Kritizáló (4 százalék)*

„A kiállítás érdekes, de hiányos. Sok helyen csak találgattuk, mi micsoda, melyik korból. Jó lett volna kipróbálni a »műlova« is, persze nem működik. Az új nyergekről én levettem volna az ANIVET-es árcímkét. A dámanyeregről szóló filmnek nincs hangja (?). A mozgásérzékelők folyton sípolnak. Amúgy szép és érdekes.”

„Gratulálok a nyeregkiállítás rendezőinek és a múzeum vezetésének, hogy egy ilyen kiváló anyagot minősíthetetlen módon állított ki. A múzeum elfeledkezett arról, hogy nemcsak az önmutogatás, hanem a tájékoztatás, nevelőtevékenység is feladatkörébe tartozik (nemcsak a múzeumi belépő beszédese), amely a tárgyak feliratozása (földrajzi terület, időpontok stb.) nélkül elképzelhetetlen. A magyar múzeumi vezetés szégyenének tartom ezt a kiállítást.”
„Szép a kiállítás, sok a felvonzott anyag, de hiányoznak a képaláírások, és a riasztó folyton megszólal, pedig nem is nyúltunk a kiállított tárgyhoz, csak szerettük volna megnézni (hiszen ezért jöttünk)!”

4. Értelmezhetetlen/értékelhetetlen (4 százalék)

„Itt járt egy király!”
„Budapest de csodás!”
„Mindig lesznek ROCKEREK!”

5. Semleges (2 százalék)

„Itt járt a Nádas néptáncsoport Szlovákiából...”
„Puszi a paciknak! (és néhány kockacukor)”
„Nagyon tetszett nekünk a múzeum!”

6. Egymásra/látogatókra utaló (2 százalék)

„A húgom biztatott, hogy nézzem meg ezt a kiállítást, bár nem érdekődtem a téma iránt. Nos, nagyon tetszett, szuper volt, és elküldöm a barátaim is.”
„Az egész család szereti a lovakat, már lovagoltunk is néhányszor. Most azonban nagyon sok újdonsággal szolgált ez a kiállítás, nagyon tetszett mindannyiunknak.”
„Nagyon tetszett a kiállítás, gyönyörűek a nyergek, egyéb lovaskellékek. Legjobban az a film tetszett, ahol a nyergesmester munkájával ismerkedhettünk. Szép és nagyon nehéz szakma. Fiam is szeretné megtanulni ezt a szakmát.”

A fentiekből következik az egyik legáltalánosabb tanulság, hogy – ugyan mérhetően eltérő arányban, de – szinte mindenre található példa, és az ellenkezőjére is. Azaz a bejegyzések formai és tartalmi szóródása igen nagy, továbbá a józanság és a szélsőség, az alaposság és a pongyolaság, a jó szándék és a durva kritika egyaránt fellelhető.

Tanulságosak az egymásnak ellentmondó észrevételek, illetve amelyek egymást szinte „kioltják”. E megjegyzések arra (is) utalnak, hogy a látogatók szemlézése szelektív, olykor felszínes, rövid távú emlékezetük is lehet pontatlan. Vagy egyszerűen valamely nagyon erős benyomás végtelenen dominálja a véleményt. Az is elképzelhető, hogy a látogató nem fedezi fel a kiállítás nyújtotta valamennyi lehetőséget (ez azonban lehet, hogy nem csak rajta múlik). A kiállítás egy-egy elemét hangsúlyozzák azok a vélemények, amelyek például a történeti vonulatot, a promóció hiányát, a speciális hanghatásokat, a műlovat, az informatikai eszközöket, a feliratok hiányát vagy éppen túlzott súlyát, az idegen nyelvű feliratokat, a tárlatvezetést, a teremőrök kedvességét vagy éppen a lóhoz, lovagláshoz való viszonyt emelik ki (lásd bővebben GRÁFIK 2011).

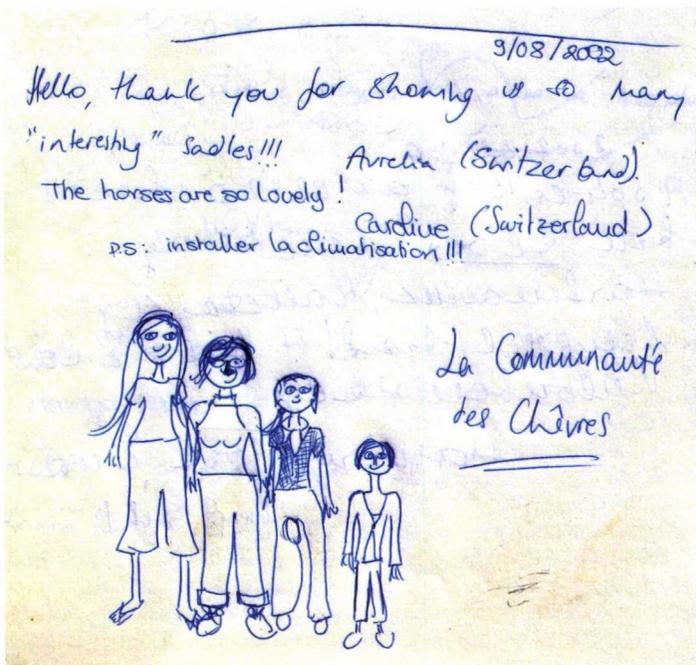
Ugyancsak több szempontból is tanulságosak azok a bejegyzések, vélemények (?), amelyek állításai tévedésen, gyors látogatáson, felületes kiállításmegtekintésen alapulnak, olyasvalamit hiányolnak, ami valójában jelen van a kiállításban.

Találhatók olyan bejegyzések, amelyek – látszólag, illetve felületes olvasattal vagy éppen elfogult elragadtatottsággal – túlzottan egyéninek, egyedinek tűnnek (GRÁFIK 2011).

Akadnak olyan beírások is, amelyeket a legjobb szándék mellett is nehéz komolyan venni. Ezek száma olyan csekély, hogy megítélésem szerint hanyagolhatók.

A kiállítás rendezője, a megvalósításban részt vevő munkatársak, az üzemeltető múzeum szinte minden egyes bejegyzéshez tudna kommentárt fűzni; nem mentegetőzést, de esetenként (elfogadható) magyarázatot. Több látogatói bejegyzés olyan észrevételeket, ajánlásokat fogalmazott meg, amelyeket részben a konkrét kiállításra, illetve a bemutatott gyűjteményre, részben pedig a *Nyeregbe!* című kiállítás kapcsán a Néprajzi Múzeum, illetve múzeum(ok) anyagára vonatkozóan, a jövőbeni hasznosítás céljából érdemes (lett volna, lenne) megfogadni, de legálább megfontolni (bővebben lásd GRÁFIK 2011).

A látogatók véleménye „visszaigazolja” azt a múzeumi-muzeológiai törekvést, hogy a kiállítás lehetőleg minden látogatói rétegnek, csoportnak, korosztálynak közvetíten hasznosítható információt, ismereteket, illetve idézzen fel emlékeket, életélményeket. Ahogy azt egy osztályos-magyar közös kiállítás látogatója megfogalmazta: „A felnőtteknek gyermekkori tárgyakat és élményeket jelentett ez a kiállítás! Gyermekeinknek a mai játékok mellett csodálkozást. Ez nem múzeum, hanem az életünk része, ezért is állt közel hozzánk.” (ILLÉS 2007. 102.)

7. kép. Külföldi látogatói bejegyzés (rajzos)
8. kép. Rovásírásos vendégkönyvi szöveg

z103A , zM1+M7 23) x+ , z3/ΛH3D 4 z3A } |
 ?... 7H3KA 12 H304A , 9A)338
 z3Y4H1A30 214YH303144 4 z1)H3D418 H4A4

Egy látogató bejegyzése szerint: „A múltunk őrzése, bemutatása fontos gyermekeink számára, akiknek mindezek a tárgyak egy »mese, monda« részesei! Itt viszont mesélhetünk nekik, és bemutatjuk egykori értékeinket! Köszönet a munkájukért!” Végezetül felidézek néhány olyan vendégkönyvi bejegyzést, amely személy szerint nekem, egyrészt mint a kiállítás szakmai felelősének, másrészt mint más kiállítások látogatójának, de legfőképpen mint a folklór határán lévő szövegek (vö. KESZEG 1991) egy olvasójának – bevallottan szubjektíve – felejtethetlen élmény volt. Néhány példa:

A kiállítást megszemélyesítő beírás, mely föltehetően jó nevelésű gyermek, illetve fiatal vagy egy szellemes felnőtt bejegyzése: „Kedves kiállítás! Tetszettél!”

Akad olyan látogatói vélemény, amely az úgynevezett „Hungarikum-program” szempontjából is megfontolandó, a magyar (tiszafüredi) nyereg (vö. FÜVESSY 2002; GRÁFIK 2006) ugyanis valóban egyfajta *hungarikumnak* tekinthető: „Ez a mi legjobb országimázsunk. Ezek a tárgyak örök értékűek.”

Minden bizonnyal egy fiatalnak, középiskolásnak vagy egyetemistának a látottak által kiváltott spontán, őszinte, kétségkívül meglepően „vagány” bejegyzése: „Ez a kiállítás csodálatos!! Ki lehetett az a marha jó fej, aki kitalálta?!”

Legvégül lássuk azt a látogatói beírást, mely szerint volt, aki a vendégkönyvi bejegyzések olvasásában megelőzött, s ha véleményével nem is értek/érthettek egyet, megállapítása mindenesetre igazolni látszik e tanulmány/előadás megszületését: „Ez a füzet érdekesebb, mint az egész kiállítás!”

Talán sikerült érzékeltetni a vendégkönyvi bejegyzések, a látogatói vélemények sokszínűségét. Aki túlzott várakozásokkal fog hozzá a kiállítási vendégkönyvek tanulmányozásához, az föltehetően csalódik. A (múzeumi, kiállítási) látogatói bejegyzések kultúrája meglehetősen vegyes képet mutat. Mégis úgy véljük, volt értelme vállalkozásunknak. Az elemzés természetesen tovább finomítható, részletezhető, pontosítható. A szemlézendő anyag szinte kimeríthetetlen, a levonható következtetések is bővíthetők. (7–8. kép)

Általánosító összegzésként – korántsem a teljesség igényével – a kiállítás mint komplex kulturális jelenség (vö. GRÁFIK 2009) szempontjából néhány fontosabb tanulság megfogalmazható:

– *Nem hanyagolható el a visszatérő látogatók „hűsége”.* Ez különösen felerősíti az úgynevezett „fregoli”-kiállítások szükségességét. Olyan kapcsolódó kamarakiállítások megvalósítását, amelyeket már a nyitáskor meg lehet hirdetni és reklámozni. Vonatkozik ez a kapcsolódó más rendezvényekre is (például szakmai tárlatvezetések, előadások, filmek).

– *A feliratok, szövegek helye és szerepe az újabb kiállítási trendekben.* A korábbi tárgy-, majd szövegközpontú kiállításokat követő látvány-, illetve médiacentrikus kiállítási törekvéseknek megfelelően a feliratok és szövegek alkalmazásában minden eddiginél jobban és körültekintőbben, a sokoldalú igényeket kielégítően kell tervezni, illetve elkészíteni a kikerülő verbális információkat.

– *A kiállítások folyamatos tartalmi és üzemeltetési karbantartása.* A kiállítások megnyitása utáni szükséges és lehetséges pótlások, illetve kiegészítések mielőbbi megvalósítása, különös tekintettel a kiállítás nyitva tartása alatt elhasználódó elemekre. (Zárójelben jegyzem meg, hogy e vonatkozásban – szűrőpróbaszerűen – összevettem a vendégkönyvi beírások, valamint az ügyrendi szabályzatban előírt muzeológusi ügyeletes és a biztonsági őrség naplójának bejegyzéseit, s azt tapasztaltam, hogy a kiállítással kapcsolatban a látogatói észrevételek „pontosabbak”, „aprólékosabbak”, olyan hiányosságokra is felhívják a figyelmet, melyek elkerülnek a hivatalos naplók kezelőinek figyelmét, vö. HÁMORI, szerk. 1984. 121, 122; KOREK 1988. 179.)

– *Kifejezetten szakmai, tudományos szempontból is inspiratív észrevételek.* Idesorolhatók a kutatás számára eddig ismeretlen új információk, konkrét adatok; újabb kiállítási és kutatási témák felvetése, továbbá a kiállítási anyag egyéb hasznosítási lehetőségeire vonatkozó ajánlások, javaslatok, mint egyfajta „társadalmi igény” megfogalmazódása.

Mindezek arról győztek meg, hogy van értelme – az úgynevezett PR-munka részeként – vendégkönyveket használni, illetve a legkülönbözőbb módon látogatói véleményeket beszerezni, majd azokat értékelni és a hasznosítható észrevételeket beépíteni a múzeumi, muzeológiai, kiállítás-rendező munkába.²

2 A téma lehetséges teljessége érdekében föltétlenül meg kell jegyezmem, hogy a kézirat leadása után hívta föl a figyelmem Kemecsi Lajos hasonló kérdéseket is tárgyaló, 2013-ban megjelent tanulmányának *Visszajelzés és értékelés – a vendégkönyvi bejegyzések* című fejezetére, melyben, bár nem utal a *Magyar Múzeumokban* 2011-ben megjelent publikációm megállapításaira, több – figyelmet érdemlően – hasonló következtetésre jut. Kemecsi Lajos ugyanekkor hivatkozik Frauhammer Krisztina – általam nem elemzett – 1999-ben és 2004-ben megjelent, látogatói reflexiókat vizsgáló írásaira (FRAUHAMMER 1999b; 2004; a korábban publikáltakra viszont ő sem [FRAUHAMMER 1997; 1999a]), valamint Frauhammer Krisztina és B. Czeller Szilvia 2011-ben közzétett közleményeire is (FRAUHAMMER 2011a, 2011b – B. CZELLER 2011), melyek észrevételeit, mivel azok kéziratomban lezárását követően jelentek meg, tanulmányomban én még nem tudtam hasznosítani.

Irodalom

BÁRD Edit

2008 Ahogy ők látják. Egy múzeumi óra a diákok és a pedagógusok szemével. Múzeumi Közlemények, új folyam, 1. sz. 50–59.

BARNA Gábor

- 2000 Vendégek könyvek kegyhelyen, kórházakban és szállodákban – a ritualizált viselkedésmódok új, írásos formái és forrásai. In KUTI Klára – RÁSKY Béla (szerk.): Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon. Budapest, Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet Budapesti Kirendeltség, 29–42.
- 2002 A kompenzáció rítusa. Bácskaiak a Mátrában és a mátrafüredi Ivanits panzió vendégek könyve alapján. Néprajzi Látóhatár, 1–4. sz. 171–180.

BORS Zsuzsa – CSÓK Márta

1987–1988 „Gyermekek a múzeumban”. Kísérletek a Néprajzi Múzeumban folyó múzeumpedagógiai munka hatékonyságának mérésére. Múzeumi Közlemények, 102–125.

B. CZELLER Szilvia

2011 Bejegyzések, vélemények a Dráva Múzeum vendégek könyveiben. In ORZSI ZOLTÁN KICSODA (szerk.): Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete. Barcs, Dráva Múzeum kiadó, 97–128.

CSÓK Márta

- 1989 „Ők mindig a nappal kelnek és fekszenek”. (A Néprajzi Múzeum közművelődési munkájáról.) Néprajzi Értesítő, LXIII–LXVI. évf. 165–187.
- 1990 „Szívesen kezelt fognék velem”. Foglalkozások általános iskolásoknak a Néprajzi Múzeum „Őstársadalmaktól a civilizációig”c. állandó kiállításában (1981–1987). Néprajzi Értesítő, LXVII–LXX. évf. 197–212.

DARVASNÉ MOLNÁR Anna

2006 Mért a mérhetetlen? Teljesítményértékelés a múzeumpedagógiában. Múzeumi Közlemények, 2. sz. 23–29.

DIMÉNY Erika

2010 A kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum 2009–2010-es múzeumpedagógiai foglalkozásai. Acta Siculica, Sepsiszentgyörgy. Székely Nemzeti Múzeum. 73–82.

FEJŐS Zoltán (főszerk.)

2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FRAUHAMMER Krisztina

- 1997 A vendégek könyvek, mint a népi devotio új forrásai. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 3–4. sz. 109–119.
- 1999a Vágyak és kérések egy búcsúban – az alsóvárosi Vendégek könyv. In PUSZTAI Bertalan (szerk.): Szent és profán között. A szeged-alsóvárosi búcsú. Szeged, JATE Néprajzi Tanszék, 71–83. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár, 3.)
- 1999b Levelek Máriához. A máriakálnoki kegyhely vendégek könyve. Szeged, JATE Néprajzi Tanszék. (Devotio Hungarorum, 6.)
- 2004 Írásba foglalt vágyak és imák. Szempontok az írásos ájtatosság társadalmi hátteréhez. In BARNA Gábor et al. (szerk.): Rítusok, folklórszövegek. [Budapest], Paulus Hungarus – Kairosz, 115–122. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár, 13.)
- 2011a „Ezt minden magyarnak látnia kell...”. A kulturális emlékezetéről és a nemzeti identitásról a vendégek könyvek tükrében. In MÖR László – SIMON András (szerk.): Nemzeti identitás, kulturális örökség, emlékezet és az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark. Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 40–47.
- 2011b Weitten representations of individual prayers. Acta Ethnographica Hungarica, vol. 56.no. 1. 11–21.

FÜLÖP Hajnalka

2002 Nyeregtakarók. (Kiállítási katalógus.) Budapest, Néprajzi Múzeum.

FÜVESSY Anikó

2002 A füredi nyereg. Tiszafüred, Fűvessy Anikó – Tariczky Alapítvány. (Tiszafüredi füzetek, 1.)

GALAMBOS Henriett – KOVÁCS Zsófia

2009 Mítől hatékony egy kiállítás? Nemzetközi Fórum Budapesten. Múzeumcafé, 3. évf. 3. sz. 34–36.

GRÁFIK Imre

- 1972 „Velemér völgyi gerencserek”. A Néprajzi Múzeum kiállítása. Ethnographia, LXXXIII. évf. 1. sz. 163.
- 1980 A Néprajzi Múzeum Közművelődési Osztályának tevékenységéről. Múzeumi Közlemények, 2. sz. 31–35.
- 1997 A Néprajzi Múzeum és közönségkapcsolata. Magyar Múzeumok, 3. évf. 3. sz. 49–50.
- 2002a A nyereg. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai / Catalogi Musei Ethnographiae, 6.)

- 2002b Nyeregbe! (Kiállítási katalógus.) Budapest, Néprajzi Múzeum.
- 2003 Ungarszkite szedla. Szófia, Szófia Magyar Intézet.
- 2004 Nyeregbe Európa! / V sedlo, Evropa! / In the saddle, Europe! In ZDRAVIC POLIC, Nina (urednica kataloga/editor): Evropski etnografski muzej v SEM – European Ethnographic Museums in SEM 2. December 2004 – December 2005. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 38–39.
- 2005 Sattelfest. Historische Sättel, Reitzubehör und themenbezogene Kunstobjekte als Spiegel der ungarischen und internationalen Reitkultur. Gerersdorf bei Güssing, Freilichtmuseum Ensemble Gerersdorf.
- 2006 Keleti kulturális örökségünk: a nyereg. Néprajzi Értesítő, LXXXVII. évf. 9–39.
- 2009 Muzealizált világ – a kiállítás, mint szemiotikai rendszer. Vasi Szemle, LXIII. évf. 5. sz. 590–601.
- 2011 „Rendszeresen olvassák el a vendégkönyvet!!!” ELOLVASTAM! Magyar Múzeumok online. Internetcím: http://www.magyarmuzeumok.hu/targy/288_%E2%80%9Erendszeresen olvassak_el_a_vendegkonyvet%2%80%9D.

HAJDÚ József Ferenc

1996 Ízelítő a magyarországi falfirkák világából. (Szakdolgozat I–II.) Budapest, Külkereskedelmi Főiskola.

HALMINÉ BARTÓ Anna

2007 Múzeumi statisztikák és kérdőjelek. A statisztikákról általában. Múzeumi Közlemények, új folyam, 2. sz. 39–71.

HÁMORI János (szerk.)

1984 A múzeumi törvény és végrehajtási utasítása. A muzeális közgyűjtemények ügyrendi szabályzata. Budapest, Központi Múzeumi Igazgatóság.

D. HASZMANN Orsolya

2009 Mit üzennek a múzeumi vendégkönyvek? Acta Siculica, Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum. 65–84.

HERCZEG Gábor

2004 Látogatói felmérés a szegedi Móra Ferenc Múzeumban. 2001. augusztus–december. Múzeumi Közlemények, új folyam, 1. sz. 54–62.

ILLÉS Péter

2007 Nyitottság, jelenidejűség és ideiglenesség múzeumi párbeszédben. [Gyermekvilágok – Kinderwelten # 1–2.] In FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): Pillanatképek a mából. A kortárs kultúra múzeumi feldolgozása. Budapest, Néprajzi Múzeum, 98–103. (MaDok-füzetek, 5.)

ISTVÁN Anikó

2003 Az imádkozás rendhagyó formája. Korunk, XIV. évf. 3. sz. 7–21.

JÁNÓ Mihály

1997 „HIC FUIT...” (Profán feliratok megszentelt falakon.) In S. LACZKOVITS Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Veszprém–Debrecen, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma – Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tan széke, 523–524.

JUHÁSZ János

1997 A magyarországi múzeumi létesítmények 1996. évi működési adatairól. Múzeumi Hírléví, 5. melléklet.

KEMECSEI Lajos

2013 Probléma érzékenység és aktualitás múzeumi környezetben. Ház és Ember, 25. évf. 125–132.

KESZEG Vilmos

1991 A folklór határán. Bukarest, Kriterion.

KOREK József

1988 A muzeológia alapjai. Budapest, Tankönyvkiadó.

KOVÁCS Ákos (szerk.)

1986 Budapesti falfirkák. Budapest, Műcsarnok – Országos Közművelődési Központ.

MÁTÉ György

2006 Régi tárgyak – új katalógusok. A Néprajzi Múzeum legújabb tárgykatalógusai. Ethnographia, 117. évf. 2. sz. 207–210.

MAULUCCI VIVOLO, Francesco Paolo

2002 Pompeji erotikus falfirkák. Budapest, Plurigraf.

MÉSZÁROS Johanna

1982 Kísérlet a múzeumlátogatók tipológiájának megközelítésére. (Egyetemi szakdolgozat, kézirat). Budapest.

MIKICS Ádám

2006 „Munkácsy kontra webkontakt”. Internetes látogatófelmérés a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban. Múzeumi Közlemények, 2. sz. 41–47.

MUNDA HIRNÖK Katalin

2005 A ljubljanaí Kiállítások Háza. Magyar Múzeumok, 11. évf. 1. sz. 45–46.

PAÁLNÉ PATRÓ Györgyi

2004 Múzeumok majálisa 2004. Látogatói felmérés. Múzeumi Közlemények, új folyam, 1. sz. 86–92.

PAPPNÉ MÉSZÁROS Johanna

1999 A Néprajzi Múzeum látogatóiról 1990–1998. Néprajzi Értesítő, LXXXI. évf. 177–201.

RÉKAI Miklós

2003 Vendégek – könyvek. Látogatói attitűdök hat kiállítás kapcsán. Néprajzi Értesítő, LXXXIX. évf. 181–187.

SZŐLLŐSY Gábor

2002 Nyeregbe! A Néprajzi Múzeum időszaki kiállításáról. Magyar Múzeumok, 8. évf. 3. sz. 53–54.

SZUHAY Péter

2003 Hagyományok és újítások a Néprajzi Múzeum kiállítási törekvéseiben 1980–2000. Néprajzi Értesítő, LXXXIX. évf. 77–96.

SZULOVSKY János

2002 Múltunk – nyereg-panorámából. Magyar Múzeumok, 8. évf. 3. sz. 54–55.

TICHY József

1978 Szociológiai vizsgálat a Néprajzi Múzeum vendégkiállításán 1978-ban. Néprajzi Értesítő, LX. évf. 111–127.

TÜRK Tímea

- 2006 Mire jók a vendégkönyvek? A kiállítási vendégkönyvek használata a Szépművészeti Múzeum közönségkapcsolati munkájában. Múzeumi Közlemények, 2. sz. 48–53.
- 2010 Múzeumlátogatók: változókorban vagy serdülőkorban. Internetcím: <http://www.magyar-muzeumok.hu/latogato/index.php?IDNW=736> (Letöltve: 2011. március 25-én).

VÁSÁRHELYI Tamás

2006 Gondolatok a közművelődési munka értékeléséről. Konferenciabeszámoló. Múzeumi Közlemények, 2. sz. 53–58.

The Guestbook as Message Board

In this article the curator-museologist reports on his analysis of opinions expressed by visitors in the guestbook of the exhibition "In the Saddle".

He analyses in detail the contents of the entries and the qualifications expressed in them. The share of opinions expressing recognition and praising the exhibition can be regarded as high: 80% of all entries reflect a basically good opinion, even when they also contain critical observations. The following main general conclusions can be drawn.

There is a need to be attentive to the "loyalty" of returning visitors. In particular this highlights the need for so-called "convertible" exhibitions; even several simultaneous linked chamber exhibitions with longer opening hours, announced at the time of the opening and backed with continuous publicity. This also applies to other related events (for example, guided visits led by experts, lectures, films).

Following the earlier object- then text-focused exhibitions, in keeping with the efforts to hold spectacle- or media-focused exhibitions, much greater attention must be given to the use of inscriptions and texts, the many different demands must be taken into consideration when drawing up plans and producing written information to be included in the exhibition.

Attention must be paid to continuously maintaining the content and operation of exhibitions: elements not ready at the time of opening must be added, further additions must be made as soon as possible and elements that wear out must be replaced while the exhibition is open.

It is always worth taking into account observations that are thought-provoking from the purely professional, scholarly viewpoint. These include new information previously unknown to researchers, concrete data and suggestions for further exhibition and research themes, as well as proposals for other ways of using the exhibition material, that can be regarded as the expression of a kind of demand on the part of society.

Kő kövön

Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából¹

Nem először van itt, a Néprajzi Múzeumban olyan kiállítás, mely a magyarországi zsidó életet – mondhatjuk akár: zsidó népéletet – mutatja be, mely felillantja a zsidó élet néhány mozzanatát. Féner Tamás fényképképzőművész kiállítására utalok (1983), melynek anyaga nemzetközi összehasonlításban is egyedülálló volt: rabbik, közösségek hozzájárultak ahhoz, hogy szertartásokat – amelyeken egyébként tilos a munkavégzés – lefényképezzen, megörökítsen. A kiállítás alapján készült könyv – *És beszéld el fiadnak*, Scheiber Sándor kísérső szövegével (1984) – ma zsidó néprajzi forrásként szolgál több nyelven, több kiadásban.²

Kiállításon, a nagyközönség előtt már korábban is szerepeltek zsidó tárgyak Budapesten. 1884-ben a Magyar Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum a magyar történeti ötvösmű-kiállításon több mint negyven zsidó rituális tárgyat mutatott be, részben magángyűjteményekből. 1896-ban az ezredéves kiállításon kilencven zsidó tárgy kapott helyet. Az 1909-ben megalapított Zsidó Múzeum elvben a magyar zsidó múlt minden emlékét gyűjtötte, de leginkább adományokból gyarapodott, évtizedeken át nem volt igazi kiállítási helyisége, s amikor méltó épülete, a Dohány utcai zsinagóga irodai szárnyának helyére épített Kultúrpalota elkészült 1932-ben, állandó kiállításán a díszes szertartási tárgyak álltak előtérben. A rendezés azóta többször változott, a gyűjtemény és a kiállítás jellege azonban hasonló maradt. A zsidó népi életet kiállításon csak egyszer láthattuk, 1994-ben, az egykori lágymányosi zsinagógában, ...*És hol a vidék zsidósága*³ címmel.

Ahhoz a kiállításához, amelynek termei előtt most állunk, évforduló teremtette meg a lehetőséget. A Magyar Holokauszt Emlékév, amelyet a kormány meghirdetett, és amelynek megvalósítására költségvetési támogatásokat is kilátásba helyezett, mint kormányzati program meghiúsult, pénzzel és a reprezentáció lehetőségének megcsillantásával sem sikerült a legnagyobb zsidó hitközségi szervezeteket és a pályázók egy részét beterelni az apologetikus propagandába, a Holokausztért való magyar felelősség elhárításának vagy kisebbitésének hazugságába.

A Néprajzi Múzeum jól élt a lehetőséggel: összeszedte raktárban lévő zsidó tárgyait, hogy a szervezett állami zsidógyilkosság évfordulója alkalmából a régi zsidó életet mutassa be.

Kő kövön – ez a címe a jelen kiállításnak. Nem hagyható említés nélkül, hogy a közkeletű kifejezés klasszikus előfordulása a bibliai Újszövetség, Máté evangéliuma (24:2) és a másik két szinoptikus evangélium. Jelentőséggel teli hely. Jézus mondja a jeruzsálemi templomról: „Nem marad itt kő kövön, amely le nem romboltatik.” Nem bocsátkozhatom a szöveg történeti exegézisébe. A jelen kiállítás összefüggésében a kifejezés értelmét, jelképi értékét abban látom, hogy a tárgyak, melyeket a kiállításon szemlélhetünk, valóban egy lerombolt egész darabjai. Az épület lerombolatott, de kövek elszórtan maradtak belőle, és kirajzolják az egykori népélet körvonalait.

Nemrég találkoztunk Pápn s a közelmúltban a Rum-bach utcai zsinagógában a pápai zsidókkal, elfeledett szomszédainkkal. Most, a Néprajzi Múzeumban egy Páparól származó könyv lett a *Prunkstück*, a kiállítás emblematikus tárgya, melyet látványos interaktív dokumentáció kísér, nevek, családfák, fényképek: a beteglátogató egyesület (*Bikur holim*) adományberakó könyve (*Einleghukh*), 1829-ből. Mint a restaurálás során kitudt, részben eselék-, azaz újrahasznosított papírból készült,

1 Elhangzott a Néprajzi Múzeumban 2014. október 29-én, a kiállítás megnyitóján.

2 FÉNER Tamás – SCHEIBER Sándor ...és beszéld el fiadnak... Zsidó hagyományok Magyarországon. Budapest, 1984. Corvina)

3 Ugyanilyen címmel tanulmánykötet is készült (DEÁKY Zita – CSOMA Zsigmond – VÖRÖS Éva (szerk.) ...és hol a vidék zsidósága?... Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről. Budapest, 1994. Centrál-Európa Alapítvány. (Centrál-Európa alapítványi könyvek, 2.).

a zsidó hitközség tagjai számára egyszerű használati tárgy volt. 1911-ben került a múzeumba, egy szorgalmas vidéki gyűjtőtől. Grünbaum Gyula annak idején egyéb, köztük nem zsidó tárgyakat is behozott. Korábban nem fordítottak rá különösebb figyelmet. Az egész kiállítás jellege leolvasható az *Einleghbukh*-ről.

A magyar néprajz eredendő, máig szinte áttörhetetlen falusi, paraszti orientáltsága a múzeum zsidó tárgyaira is rányomta bélyegét. Nem ezüstök és aranyak, zsinagógákból: egyszerű használati tárgyak szerepelnek a kiállításon, a mindennapi zsidó élet tárgyai. Hol került múzeumba a húskiszózás közönséges fonott kosara? Ki tette el, ki őrizte meg *szukkot* után a *lulávot*? Igaz, egy mézeskalácsütő formát nemzedékeken át használtak – és a zsidó gyerekek a *lékoch* majszolgotatása közben is tanulták a héber betűket, a *dageseket* is. Ismerünk számos művészi értékű *széder*-tálat, mai otthonokból, múzeumokból: itt az emeletes *maceszszekrényke*, három oldalán vászonfüggönnyel, szegény háztartásról vall. Egy kezdetleges bórsaru, *halicacipó*, a sógorházassági (levírátus) kötelesség elhárításának a Bibliában előírt kelléke (Deut. 25:8), bizonyosan szegény, falusi, ortodox családtól; a neológia egészében elvetette ezt a rítust. A kiállítás tárgyainak egyszerű népeletjellegét erősítik a vidéki fényképészekről származó, etnográfusok, részben a kiváló Györfly István által gyűjtött felvételek, melyeknek többsége a magyar néprajzi gyűjtés fénykorában, még az első világháború előtt készült, és kapott helyet a múzeumban.

A kiállításnak nincs a szó szorosabb értelmében gyűjteményi alapja: a Néprajzi Múzeumban soha nem állítottak fel zsidó gyűjteményt, és nem is folyt zsidó tárgyak tudatos, szervezett gyűjtése, a raktárakba minden esetlegesen került be. Bár a leltárkönyvek rendszerint feltüntetik, hogy zsidó tárgyról van szó, egybevonni őket, külön gyűjteménnyé minősíteni senkinek nem jutott eszébe – a mostani időszaki kiállítás virtuálisan ezt a néprajzi judaikagyűjteményt hozza létre.

Minden népcsoportnak, minden vallási közösségnek megvannak a jellegzetes tárgyai, életük valamely mozzanatához kapcsolódva. Nem lett volna lehetetlen a zsidó tárgyi néprajz reprezentatív bemutatása önálló gyűjtésből. Szédertál, *hanukia* vagy éppen a kétfülű kézműso kancsó, esetenként szimpla bádogyvacak – mert hiszen nem a tárgy a fontos, hanem a szándék a *kavvana*, az hogy a parancsolat pontosan be legyen tartva. Nos, ilyen tárgyakat múzeumokban alig találunk. Egy hagyományos zsidó ház is könnyű terep a tárgyi néprajzot kutató számára: *mezuzá*, vakolatlan falrész, tejes-húsos-pszahi edények elkülönítése, falun, de még városban is az elhúzható vagy felhajtható *szukkottetó*. Újabb terepmunkák akár a pesti alt-neu zsidónegyedben figyelmeztetően mutatják, hogy a néprajzi gyűjtést már rég ki kellett volna terjeszteni a városi életre.

A muzeológiai közömbösségnek mélyebb társadalomtörténeti okai vannak. Az emancipáció – nálunk 1867-ben – polgárjogot adott a zsidóknak mint személyeknek, megadta a teljes egyenjogúságot, s ettől fogva a jogrend nem számolt velük mint külön etnikai csoporttal, és így persze a néprajzkutatás sem. A néprajztudományban a 19. században német példára elkülönült egymástól a *Volkskunde* és a *Völkerkunde*, a saját nép(ünk) és az idegen népek kutatása. A Magyarországi Néprajzi Társaság folyóirata, az *Ethnographia* címlapján a 7. és a 8. évfolyam között – épp a millenniumi évében – nevét Magyar Néprajzi Társasággá változtatta. Nem volt az etnográfia, a múzeumi gyűjtőmunka számára az országban élő kisebbségeknek külön népi arculatuk, a zsidóknak sem. Mi több, maguk a vallási közösségükhöz egyébként ragaszkodó zsidók is magukévá tették a reformkori magyar nemesi liberalizmus kívánságát: nem akartak külön nép lenni, csupán zsidók a magyar nemzetben belül. A zsidó tudósok részt vettek a magyar néprajzi kutatásokban, szerkesztették, írták az *Ethnographiát*, nem mellékes adat, hogy a folyóirat még a vad állami és politikai, társadalmi és népi antiszemitizmus idején, 1943-ban és 1944-ben is közölt cikket zsidó szerzőktől. Éppen az *Ethnographia* programját az indulás után nem sokkal, 1892-ben Goldziher Ignác írta, de éppen ő volt határozottan ellene annak, hogy a Néprajzi Múzeumban a zsidó szertartási tárgyak számára külön osztályt állítsanak fel, kimondva is vallási megfontolásból. Napjainkban, amikor bosnyákokról, jezidiekről, szikhekről sűrűn hallunk, a közfelfogás is kezdi megérteni a vallás-nép fogalmát: nem lehet lekicsinylő elkülönítés.

A 19. század végén és a 20. század elején a zsidó értelmiség felfedezte a kelet-európai zsidókat, a zsidó népi életet, az alternatív zsidó hagyományokat. Az *Ost und West* folyóirat (1901–1923) vagy Martin Buber haszid történetei csak példák a sok közül. Oroszországban Daniil A. Chwolson másolni kezdte a krími karaita sírkövek feliratait, Avraam Firkovits felvásárolta a kairói geniza nagy részét, a neves orosz jiddis író, S. An-Ski (Shloyme-Zanvl ben Aharon ha-Kohen Rappoport), a *Dibbuk* szerzője, aki nem volt barátja sem a cári, sem a szovjet rezsimnek, az Övezetben: Volhíniában és Podóliában zsidó etnográfiai kutatásokat folytatott, létrehozta a Zsidó Történeti-Etnográfiai Gyűjteményt. Ezek a kutatások hozzájárultak a zsidó öntudat kialakulásához.

Nálunk is volt a Zsidó Múzeum, volt Patai József *Múlt és Jövője*. A magyar szecessziót jobbra zsidó művészek hívták életre, Lajta Béla zsidó változatban is. A zsidó nagypolgárság nagy értékű európai műtárgyakat gyűjtött, a zsidó értelmiség bokályokat. A magyar nemzeti tudat és a hivatalos etnikai nacionalizmus könnyebben tűrte meg az 1930-as évekig a zsidókat, mint Oroszország, de kevésbé tűrte az önálló zsidó kultúrát. A magyar néprajznak egészen a közel-múltig nem volt képe a zsidókról. Kohlbach Bertalan munkássága magányos törekvés maradt. Julius Grünbaum, aki a múzeum számára megszerezte a pápai *Einleghukh*-ot és más tárgyakat, S. An-Ski kortársa volt, valóságos néprajzi gyűjtőnek mondható; fennmaradt például saját kezűleg írt jegyzéke a múzeumnak átadott *szukkoti* tárgyakról (rajta a neve héber betűkkel), s lehetett volna akár magyar An-Ski is.

Német közegben Daniel Libeskind berlini Zsidó Múzeuma (2001) újrarajzolta a zsidó történelem és kulturális hagyomány helyét. Az az épület és a benne lévő kiállítás legkevésbé sem a zsidók múzeumosítását jelenti, a bezárást a múzeumba; ellenkezőleg: a zsidók és a zsidó kultúra állandó jelenlétét, visszacsatolását a mai világba. Erre a visszacsatolásra szükség van Magyarországon is; ebben igenis megvan a feladata a Néprajzi Múzeumnak is, s ez a kiállítás egy lépés lehet ezen az úton – de csak az első lépés.

Most, a *Kő kövön* kiállítás megnyitásául azokat a szavakat idézem, amelyek a Biblia – Jósua inaurációja (Jos. 1:9) – nyomán váltak ünnepélyes alkalmakkor használatossá: „*Hazak ve-'emác / Légy erős és bátor*”.

GÉZA KOMORÓCZY

Picking up the Pieces. Fragments of Rural Hungarian Jewish Culture

The speech was made at the opening of the exhibition *Picking up the Pieces* in the Museum of Ethnography. It outlines the background of the museum exhibition, a few aspects of Hungarian Jewish life. The exhibition in 1983 of photography by Tamás Féner *And Tell Your Son* can be regarded as one element in this background. The book based on the exhibition – with accompanying text by Sándor Scheiber (1984) – now serves as a Jewish ethnological source in several languages and several editions.

The programme of the Hungarian Holocaust Memorial Year created the frames for this exhibition and the Museum of Ethnography took advantage of the opportunity: it gathered together the Jewish objects in its stores to show Jewish life of the past on the occasion of the anniversary of the state-organised Jewish murders.

The fundamentally village, peasant orientation of Hungarian ethnology that is still almost unchangeable has left its imprint on the museum's Jewish objects too. The objects in the exhibition are not made of silver and gold, they are simple implements of everyday Jewish life.

A Néprajzi Múzeum kiállításai, publikációi és programjai 2014-ben

Kiállítások

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS

A MAGYAR NÉP HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁJA

I. emeleti kiállítótér, 1200 m²

IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁSOK

TÖBB MINT SZOMSZÉD. Mozaikok a horvát népi kultúrából

2013. szeptember 11.–2014. március 23.

EMLÉK SASVÁRRÓL. Pieták síkban és térben

2013. szeptember 14.–2014. február 24.

ERDÉLYEN INNEN, ALFÖLDÖN TÚL. Fekete-Körös völgye a századfordulón

2013. november 7.–2014. március 16.

TOLLVARÁZS. Boglár Lajos hagyatéka

2014. március 5.–június 9.

A Boglár Lajos amazóniai gyűjteményét bemutató kiállítás tárgyainak nagy része amazóniai madarak tollából készült. Szépségük és kidolgozottságuk bármely iparművészeti alkotással felveszi a versenyt. Boglár Lajos dél-amerikai indiánok között végzett gyűjtőmunkájának egyik eredménye a páratlan gyűjtemény, melynek egy része a család tulajdonában maradt. A hagyatékot felajánlották a Néprajzi Múzeumnak, s a kollektiót a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatása mellett széles körű civil összefogással sikerült megvásárolni. Negyvenöt egyéni és három intézményi támogató segítette hetven tárgy megvásárlását. A két legértékesebb tárgy megvétele Richard de Ungernek köszönhető (1. kép).

Néprajzi Múzeum, második emeleti teremsor, 250 m²

Kurátor: Főzy Vilma

1. kép. A **Tollvarázs** című
kiállítás részlete
Sarnyai Krisztina felvétele

EGY HÁNYATOTT SORSÚ VIDÉK. Tóhoku kézműveshagyománya.

Japán népművészeti kiállítás

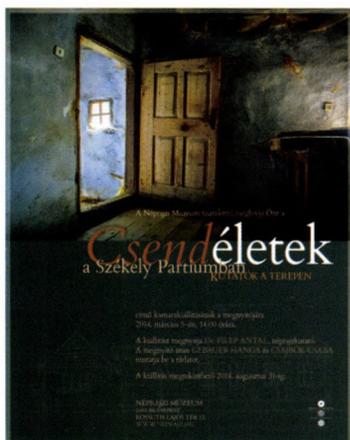
2014. február 12.–március 5.

A gazdag helyi kultúrával és történelemmel rendelkező, páratlan tengerparttal és hegyvonulatokkal csipkézett Tóhoku vidékére 2011-ben hatalmas pusztítással csaptak le a természet elemei erői. A kiállítás célja, hogy bemutassa a katasztrófa sújtotta Tóhoku-vidék kézműves-, valamint iparművészeti hagyományában rejlő különleges vonzerőt. A kiállításon bepillantathatunk a vidék hagyományos kézművestechnikáiba, az ősidők óta alkalmazott, kifinomultan megmunkált mindennapi használati eszközök színes világába.

A Japán Alapítvány Budapesti Irodája által szervezett kiállítás

Néprajzi Múzeum, második emeleti terem, 300 m²

Kurátor: Wilhelm Gábor

2. kép. A *Csendéletek a Székely Partiumban* című kiállítás plakátja

CSENDELETEK SZÉKELY PARTIUMBAN.

Kutatók terepen I.

2014. március 5.–szeptember 7.

A Néprajzi Múzeum új kiállítási sorozata – *Kutatók a terepen* – a munkatársak kutatási módszereit és eredményeit tárja a látogatók elé, elsősorban vizuális eszközökkel. Ez a kiállítás egy 2004 óta tartó, Csajbók Csaba építész-mérnök által vezetett építészeti-néprajzi felmérés munkáiba engedett betekintést. Egyik részében a kutatók terület, a Székely Partium (Segesvártól északra, a két Küküllő által közrefogva, a szász- és székelyföld határán fekvő tizenöt település) lakóinak épített környezete jelent meg felmérési fotókon és rajzokon, másik részében pedig a felmért házakban élő emberek és mindennapi környezetük Gebauer Hanga, a Néprajzi Múzeum muzeológusának fényképfelvételein (2. kép).

Néprajzi Múzeum, földszinti folyosógaléria, 80 m²

Kurátor: Gebauer Hanga

BICIKLIVÁROS, SZABADKA–BUDAPEST

2014. április 15.–szeptember 28.

A Szabadkai Városi Múzeumban 2011-ben volt látható *A biciklisek városa – A kerékpár történeti, néprajzi és művészeti aspektusai Szabadkán* című kiállítás. Ezt a tárlatot mutatta be a Néprajzi Múzeum egy, a budapesti kerékpáros-kultúrát bemutató anyaggal együtt. Az így kialakult két különálló, de egymástól elválaszthatatlan kiállítás elsősorban a városi kerékpározás bemutatását, népszerűsítését tűzte ki célul. A történeti vonatkozások feltárása mellett a tárlat azzal is foglalkozott, hogy egy hétköznapi jármű miképpen válik különböző közösségek, szubkultúrák meghatározó jegyévé. A *Bicikliváros* a 19. század második felétől kezdve tárgyakon, szövegeken és fotókon keresztül dolgozta fel a kerékpározás történetét a két városban (3. kép).

Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 600 m²

Kurátor: Máté György

3. kép. A *Bicikliváros, Szabadka-Budapest* című kiállítás részlete

Sarnyai Krisztina felvétele

MEGRAGADNI A MEGFOGHATATLANT.

Tízéves az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Egyezménye

2014. április 17.–június 29.

A kiállítás az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség listáján szereplő magyar örökségeket mutatta be a látogatóknak tárgyak, képek és szövegek segítségével. A kiállítás a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság rendezésében készült.

Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 200 m²

Kurátor: Csonka-Takács Eszter

MEGVETÉS ÉS ÖNBECSÜLÉS.

Igaz történet Üstfoltozóról, Dróttostórról és Teknőscigányról

2014. június 24.–2015. február 1.

A kiállítás különböző, a társadalom és a gazdaság peremére szorított mesterségekről, azok képviselőiről, jobbára vándoriparosokról szólt, akik az iparúzők közötti társadalmi hierarchia legmarginálisabb rétegét jelentették. A tárlat bemutatta azt is, hogy a vándoriparosokat alkalmazó helyi társadalom miként viszonyult ezekhez az emberekhez, milyen képet alakított ki róluk, ábrázolásuk hogyan tematizálódott, hogyan járultak hozzá e mesterségek az etnikus önkép kialakulásához, a nemzeti kultúra megfogalmazásához (4. kép).

Néprajzi Múzeum, második emeleti terem, 520 m²

Kurátor: Szuhay Péter, munkatársa: Kerék Eszter

4. kép. A **Megvetés és önbecsülés** című kiállítás zárónapja

Kerék Eszter felvétele

A MISKAKANCSÓ

2014. július 17.–szeptember 21.

A miskakancsó a köz- és magángyűjtemények kedvelt darabjai közé tartozik, egyike a legnépszerűbb magyar fazekasmunkáknak. A kiállítás ezt a rendkívül változatos és izgalmas tárgy típust mutatta be. Miskakancsót hagyományosan csak az Alföldön készítettek. Az első darab Hódmezővásárhelyről való, 1824-ből. Ezt követően terjedt el más alföldi központokban, így elsősorban Mezőcsáton, Tiszafüreden, valamint Mezőtúron.

A kiállítással párhuzamosan tárgykatalógus is készült, amelyben a tanulmányok szerzői, Csopor István és Fűvessy Anikó az összes magyarországi miskakancsót megpróbálták azonosítani. A kamarakiállítás és a katalógus a Néprajzi Múzeumot rendszeresen támogató Richard de Unger nagylelkű magánadományának köszönhetően valósult meg.

Néprajzi Múzeum, földszinti kiállítótér, 20 m²

Kurátor: Csopor István

A NÉPDALOKTÓL A GENFI ZSOLTÁROKIG

2014. szeptember 23.–2015. január 25.

Balla Péter népzenekutató, hegedűművész, egyházzenei munkásságát mutatta be a kiállítás halálának 30. évfordulója alkalmából. Balla Péter a népzene gyűjtést Bartók, Kodály és Lajtha László útmutatásával 1933-ban a bukovinai székelyek között kezdte. A Néprajzi Múzeum hangtárát 144 hengeren mintegy 450 dallammal gyarapította. Jelentős volt egyházzenei tevékenysége is. Balla Péter népzenei felvételein, kiad-

5. kép. A **népdaloktól a genfi zsoltárokig** című kiállítás részlete

Sarnyai Krisztina felvétele

ványain, néprajzi tárgyain keresztül ismertette meg a tárlat a szélesebb körökben alig ismert népzenekutatót, egyházzeneészt és az embert, akit munkásságának elismeréseként a „népdaltanítás apostolának” is neveztek (5. kép).

*Néprajzi Múzeum, földszinti folyosógaléria, 80 m²
Kurátor: Pálóczy Krisztina, Pávai István*

NIGÉRIA URALKODÓI. George Osodi fotói

2014. szeptember 19.–december 14.

Nigéria, Afrika egyik legnagyobb és leggazdagabb országa gazdag ősi és modern hagyomány- és szokásvilággal, valamint megannyi apró királysággal rendelkezik. Ezek uralkodói nagy tiszteletben állnak a törzsükben. A kiállítás a királyok teljes díszben készült hivatalos portréit mutatja be, melyeket az uralkodó rövid életrajza és az adott törzs szokásainak, történetének ismertetése kísért.

*Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 200 m²
Kurátor: Zsazsi Chaillet és Ziggi Golding*

WORLD PRESS PHOTO 2014

2014. szeptember 26.–október 26.

Ismét a Néprajzi Múzeum adott otthont a világ egyik legismertebb és legnépszerűbb sajtófoto-kiállításának. 143 képbe sűrítve láthattuk az elmúlt év eseményeit, hétköznapjait, sportját, azokat az embereket, akik a hírekben szerepelnek.

*Néprajzi Múzeum, aula, 400 m²
Koordináció: Nagel Edith*

FRANCIA CSÓK. A World Press Photo 2014 kísérő kiállítása

2014. szeptember 26.–október 26.

Peter Turnley világszerte ismert és elismert fotográfus. Az elmúlt harminc évben több mint kilencven országban dolgozott, tanúja volt a legjelentősebb geopolitikai és történelmi eseményeknek. Fotói felhívják a figyelmet a társadalmi igazságtalanságokra. Turnley 1975 óta folyamatosan fényképezi fogadott otthona, Párizs mindennapjait.

*Néprajzi Múzeum, díszterem, 200 m²
Koordináció: Nagel Edith*

KŐ KÖVÖN. Törédek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából

2014. október 30.–2015. október 18.

A Néprajzi Múzeum az emlékezés sajátos formájaként olyan kiállítást tart a látogató elé, amely megkísérli előhívni azt a képet, amely a holokauszt előtti időszakból a múzeumi anyagra építve megismerhető a magyar vidéki zsidóságról. Mindezt úgy, hogy közben a megmaradó, újraéledő magyar zsidó kultúra elemeire is reflektál. A tárlat tehát nem teljes képet rajzol fel, sokkal inkább azt emeli ki, hogy ez a kultúra mára nehezen rekonstruálható, a maga egykori teljességében nem, csupán bizonyos elemeiben idézhető fel. A kiállítás egy-egy kérdésről konkrét példák (családi történetek, adott közösségek, lokális sajátosságok, kiemelt részletek stb.) alapján beszél. Ebben a szellemben a zsidó hétköznapokat és ünnepeket, a különböző foglalkozási és társadalmi rétegeket mutatja be, illetve ezek kapcsán egy-egy meghatározott témát jár körül (6. kép).

Néprajzi Múzeum, földszinti terem, 600 m²

Kurátor: Szarvas Zsuzsanna, Bata Tímea, Gebauer Hanga, Sedlmayr Krisztina

6. kép. A **Kő kövön. Törédek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából** című kiállítás részlete
Kerék Eszter felvétele

MÚZEUMHÁLÓ. Kiállítás Fejős Zoltán 60. születésnapjára

MaDok LABOR (Lövölde tér 4.)

2014. november 20.–2015.

január 15.

A kiállítás a Néprajzi Múzeum elmúlt tizenöt évének szakmai áttekintésére vállalkozott – néhány meghatározó tartalmi és módszertani sűrűsödési pont fragmentált bemutatásával. A *Múzeumháló* Fejős Zoltán 60. születésnapjára készült, és szakmai tevékenységének értelmező áttekintésére tett kísérletet. A mű tehát egy tárgyakkal, képekkel és szövegekkel elmondott történet arról, mit tanulhattunk meg az elmúlt évtizedekben múzeumról, kiállításról, tárgyról, képről, gyűjteményről, turizmusról és népművészetről.

KIÁLLÍTÁS, JELENKOR, GYŰJTEMÉNY, NÉPMŰVÉSZET, TURIZMUS, KÉP: ez a hatos fogat a mű alapszerkezete, a durva szövésű háló. A kiállításban együttműködő szakemberek a hat téma valamelyikéhez csatlakoztak, választottak egy-egy tárgyat, és írtak értelmező szöveget: így finomodott az értelmezési háló (8. kép).

Kurátor: Frazon Zsófia – Wilhelm Gábor

8. kép. A MÚZEUMHÁLÓ. Kiállítás Fejős Zoltán 60. születésnapjára – záró tárlatvezetés

Samyay Krisztina felvétele

SZICÍLIAI KORDÉ. Néprajz az Operában 1.

Erkel Színház, Donizetti *Szerelmi bájital* című operájához kapcsolódóan

2014. október 1.–november 27.

Néprajz az Operában címmel a Néprajzi Múzeum kamarakiállítás-sorozat rendezésére vállalkozott az Erkel Színház 2014–2015. évadjának bemutatóihoz kapcsolódva. Célunk, hogy a múzeum gazdag gyűjteményeiből válogatva, tárgyaink és képeink segítségével az operaszerető közönséget közelebb hozzuk az egyes daljátékokban megidézett távoli tájakhoz, letűnt időkhöz, a hétköznapi szereplők nem hétköznapi világához.

A gyönyörű, festett, faragásokkal gazdagon díszített szicíliai kordét (*carretto siciliano*) és két makettváltozatát a Néprajzi Múzeum 1948-ban vásárolta egy magánszemélytől. A kordék a 20. század elejétől a köznapi szállításból fokozatosan kiszorultak, de díszes változataival, amelyeken leggyakrabban a sziget történetének népi ikonográfiája látható, még ma is találkozhatunk.

Kurátor: Máté György

„ÉN A PÁSZTOROK KIRÁLYA, LEGELTETEM NYÁJAM”. Néprajz az Operában 2.

Erkel Színház, Kacsóh Pongrác *János vitéz* című daljátékához kapcsolódóan

2014. november 28.–2015. február 10.

A kiállítás János vitéz mesei juhászfürője kapcsán az alföldi juhászok jellegzetes tárgyait mutatta be, a pásztorbotokat, furulyákat, a cifraszűrt. Archiv felvételeken pedig megjelentek valódi pásztorok is, mindennapi életkörülményeikkel. Fotó- és képeslapsorozat segítségével érzékeltetni kívánta a kiállítás azt is, hogy a 19. század végén és a 20. század elején számos médium az alföldi pásztorélet idilli képét terjesztette.

Kurátor: Csorba Judit, Tasnádi Zsuzsanna

SAAREMAA, MUHUMAA ÉS HIUMAA. Az észti szigetvilág néprajzi képe száz évvel ezelőtt (Bán Aladár gyűjteménye)

Kuressaare, Észtország

2014. október 17.–2015. január 17.

Kurátor: Kerezsi Ágnes

„MENNYSZÁGBAN CSENGETÉNEK”

A Néprajzi Múzeum adventi fotókiállítása az óbudai Fő téren

2014. november 29.–2015. január 5.

Kurátor: Gebauer Hanga

A HÓNAP MŰTÁRGYA sorozat kiállított tárgyai

A HÓNAP MŰTÁRGYA sorozat a múzeum gazdag gyűjteményéből gondosan kiválasztott különleges tárgyakat vagy különféle muzeológiai szempontok szerint összeállított együtteseket mutat be, az aulában kiállított egytárlónyi néprajzi anyagot, mely az intézmény sokféle arcát reprezentálja.

Adórováspálcák a 19. századból – január

76 darab adórováspálca a 19. századból

Ruzsinosz (Ruginosu), Krassó-Szörény megye, 1884

Ltsz.: 43082

Köröstárkányi vőfélybot – február

Köröstárkány, Bihar vármegye, 20. század eleje

Ltsz.: 89985

Tollkorona (krokoti) Amazóniából – március

Kayapo, Brazília, 1980-as évek

Ltsz.: 2014.6.275

Őn céhkanna – április

Győr, 1761

Ltsz.: 52987

Bocskor, halicacipő – május

Sopronkeresztúr (Németkeresztúr, Deutschkreutz, Zelem), 1911

Ltsz.: 92022

Miskakancsó – június

Mezőcsát, 1848

Ltsz.: 51.31.385

Síksági indián tárgyak két kontinensen – július

Pipafej és tengeri kagylóból készült nyakdísz, Kanada, 1870 körül

Ltsz.: 38447, 38451

Mokaszinpár, Kanada, 1880 körül

Ltsz.: 38448/1-2

Pálmaboros kupa Torday Emil kongói gyűjteményéből – augusztus

Vongo, Kanenenke és környéke, Belga Kongó (ma Kongói Demokratikus Köztársaság), 1909

Ltsz.: 80507

A deszkás cipője – szeptember

Használó: Gradvólt Róbert (2007)

Ltsz.: 2010.15.22.1-2

Török összetett reflexij – november

Ltsz.: 104 727

Madonna-szobor – december

Vitnyéd, 18. század második fele

Ltsz.: 69.92.4

JELENTŐS GYARAPODÁSOK

ORMÁNSÁGI KELENGYE – 40 tárgy

A tárgye gyűttes egy gazdag ormánsági leány kelegyeként kapott textíliát tartalmazza, ünnepi öltözétdarabokat (ingek, szoknyák) és háztartási textilt (derékalj). Azok a ruhadarabok kerültek a múzeumba, melyeket – elszakadva az Ormánságtól – új környezetében már nem tudott viselni.

Nagy Mária (1895–1971) gazdag okorági (ormánsági) parasztcsalád egyetlen leánygyermek volt. 1913 szeptemberében kötött házasságot Magyarcecse községben Merétey Jánossal (1886–1962), aki molnár volt. Egész közös életükben a tapolcafői, úgynevezett simaházi malomban éltek. A családi hagyomány szerint a kelegyét az esküvő után négyökrös szekérral hozták el Baranyából. Egyetlen leánygyermeküket, Merétey Lenkét Budapesten, a Baár-Madas Református Gimnáziumban taníttatták, férjével, Vida Zoltánnal ő is a malomban élt haláláig.

A tárgye gyűttes a Népi Hagyományok Alapítvány támogatásával 2014-ben vásárolta meg a Néprajzi Múzeum, és így került a textilgyűjteménybe.

KOVÁCS ÁGOSTON TÜRELEMÜVEG-GYŰJTEMÉNYE – 204 tárgy

A türelemüveg egy szűk nyakú palackban fogók, csipeszek segítségével felépített, többnyire összeragasztott, kisebb részben csapolt, ékelt műalkotás. A készítendő szerkezetet előbb az üvegen kívül állították össze, majd darabokra szedve újra összerakták a hosszú nyelű csipeszek, fogók, drótok segítségével az üveg belsejében. A bonyolultabb darabok elkészítése több száz munkaórát is igényelt. Az üveg száját bedugaszolták, gyakran viasszal is lezárták.

Osztrák, német eredetű műfaj, az első ismert darabok a 17. század végén készültek. A történelmi Magyarországon Selmecbányáról és Körmöcbányáról maradtak a 18. század közepéig harmadában összeállított három-négy szintes, bányászati munkát és helyszínt ábrázoló példányok. Kedvelt volt a vallásos téma (kálvária, Kálvária hegy, Szűz Mária), a palackba zárt különféle hajók, épületek, szerkezetek ábrázolása. Szerették a sokszereplős, részletgazdag jeleneteket, szerkezeteket, gyakran feliratozták, datálták őket.

A Néprajzi Múzeum őrzi a legtöbb 18. és 19. századi példányt az országban. Ritka műtárgy-típus: kevés hozzáértő ember van, kevés készítője fordult elő minden korban. Ezért öröndetes, hogy a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával sikerült a közelmúltban elhunyt Kovács Ágoston teljes megmaradt kollekcióját megvásárolni a szerszámokkal, interjúk szövegével, korábbi kiállítások plakátjaival és kapcsolódó újságcikkeivel együtt. Százötven különböző méretű és témájú türelem-üveggel és – ami még nagyobb ritkaság – a készítőeszközökkel lett gazdagabb a gyűjtemény.

HANGSZEREK SÁROSI BÁLINT GYŰJTÉSÉBŐL – 38 tárgy

Sárosi Bálint népzene- és hangszerkutató a 1950-es években csatlakozott a múzeumban működő Lajtha-csoporthoz. A Néprajzi Múzeum munkatársaként a hangszergyűjtemény fejlesztésének, szakszerű feldolgozásának, kiállításokban való folyamatos bemutatásának szentelte idejét.

A Néprajzi Múzeumnak 2014-ben nyílt lehetősége, hogy Sárosi Bálint gyűjtéseiből származó hangszereket, a hangszerkutatással kapcsolatos szakirodalmi jegyzeteit, hangszerleírásait, felvételeit, jegyzőkönyveit megvásárolhassa. A megvásárolt harminchét darab hangszer között olyan is megtalálható, mint Bársony Mihály tiszalpäri hangszerkészítőnek, a népművészet mesterének kiállított tekerője és citerája. Látható a kiállításban Kapoli Antal faragónak, a népművészet mesterének hosszúfurulyája.

A tárgyak megvásárlását a Népi Hagyományok Alapítvány támogatása tette lehetővé.

GERGELY SÁNDOR DIÁI – 4718 darab

Gergely Sándor fotográfiai néprajzi témájú, de nem szoros értelemben vett néprajzi dokumentumfotók, hanem sokszor beállított képek, amelyek a népművészet, a népszokások esztétikai megjelenítésére törekuszenek.

Gergely Sándor (1942–2012) eredetileg grafikus iparművészként kezdte pályáját. Grafikai és formatervezői munkáiban egyaránt megjelentek a népi díszítőművészet elemei, mintakincse, érdeklődése a népművészet iránt. Fényképezőgéppel haláláig járta azokat a tájegységeket, Magyarországon és a határon túl is, ahol a népművészet még fellelhető darabjait megörökíthette.

A Néprajzi Múzeum diagyűteménye már 1997-ben vásárolt Gergely Sándortól húsvéti népszokásokat megörökítő fényképeket. A közel ötezer darabból álló, nagyrészt diapozitívokat tartalmazó, néprajzi tematikájú fényképhagyatékát 2012-ben bekövetkezett halála után egykori munkatársa és „szellemi örököse”, Lakatos Istvánné ajándékozta a Néprajzi Múzeumnak.

JELENTŐSEBB KÖLCSÖNZÉSEK

A BÁRÁNYOK NEM HALLGATNAK. A juhtartás és pásztorkodás európai öröksége

Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2014. április 11.–október 31.

Az Európai Unió Kultúra 2007–2013 keretprogramjának társfinanszírozásával megvalósuló CANEPAL program kutatásához és a Bárány Éve programsorozathoz kapcsolódó kiállításban különböző európai országok több mint harminc gyűjteményéből állítottak ki a pásztorkodáshoz és a juhtartáshoz kapcsolódó tárgyakat.

Kölcsönzött tárgyak: sőtartók, juhászkampók, csorpákok, ivócsanakok, rühzsírtartók, kürt, gyufatartó, pásztorkészség, juhászkesz, rovásfa, bográcsalátét, képerket, gulyásbot (32 darab).

HITTAN-, SÍ- ÉS ZENETANÁR, A LEGKEDVELTEBB ATYA, ZENETUDÓS PROFESSZOR, LEGENDÁS CSERKÉSZPARANCSNOK, BÉNI BÁCSI

Pásztó, Pásztói Múzeum, 2014. március 17.–június 30.

Időszaki kiállítás Rajeczky Benjamin halálának 25. évfordulójára, amely az atya munkásságát, életútját néhány jellemző állomását részletesebben mutatja be, így például a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnáziumot, a Néprajzi Múzeumot vagy az MTA Népzene kutató Csoportját.

Kölcsönzött tárgyak: fonográf tölcserrel és hengerrel, fonográfhenger-dobozok, Pátria lemezek (5 darab).

ALFÖLD. Történetek kétszáz év magyar képzőművészetéből

Debrecen, MODEM – Modern és kortárs művészeti központ, 2014. május 11.–szeptember 21.

A kiállítás az Alföld és a képzőművészet kapcsolatából mutat be fejezeteket, egyedülálló, különleges válogatást tárva az érdeklődők elé.

Kölcsönözve 21 darab archív fényképfelvétel.

MÉZESKALÁCSÜTŐ FÁK A NÉPRAJZI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Kecskemét, Bozsó-gyűjtemény, 2014. október 2.–november 9.

A vitrintárlat látványos válogatást tett közzé a 19–20. századi mézeskalácsütő fákból.

Kölcsönzött tárgyak: 26 darab ütőfa.

A HALLGATÁS EREJE

Majk, Kamalduli Remeteség, 2014. szeptember 15.–

A felújított tizenhét cellaházból, templomtoronyból és kolostorból álló, orosz lány-majkpusztai kamalduli remetesség kolostorépületben állandó kiállítás nyílt 2014-ben, amelynek keretében a némasági fogadalmat tett szerzetesek 250 évvel ezelőtti mindennapi életét mutatják be a látogatóknak.

Kölcsönzött tárgyak: asztalok, székek, ládák, edénytartó polc, mosószek, nyoszolya, bádogg-lámpás, gyertyatartók, olajmécses, vizesvödörök, vasvilla, vaslapát, káposztáshordó, rosta (41 darab).

A PÁSZTOROK VILÁGA. Tisztelet Herman Ottónak

Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2014. szeptember 12.–2015. február 20.

A Herman Ottó halálának 100. évfordulója alkalmából létrejött kiállítás – amely az 1907-es *Ősfoglalkozások* című tárlatra is épít – a magyar pásztorkodás múltjába és jelenébe nyújt betekintést, egyfajta párhuzamot von az egykori és mai pásztorok között.

Kölcsönzött tárgyak: bárányjelek, karikás ostor (16 darab).

AJÁNDÉK A FRONTRÓL

Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2014. november 28.–2015. február 25.

A karácsonyfa szélesebb körben való elterjedésében a háborút megjárt katonák is fontos szerepet játszottak. Ez is nyomon követhető a kiállításban, amely az első világháború kitörésének emlékévére készült. A frontkörülmények között megünnepelt karácsonyokról, az ünnephez kötődő tárgyakról és szokásokról volt látható egy kisebb válogatás.

Kölcsönzött tárgyak: karácsonyfaágak, karácsonyfadíszek (4 darab).

OTT ÉS TÚL AZON...

Róma, Római Magyar Akadémia, 2014. december 1.–2015. január 25.

A Kőszegi Edit és Németh Pál által rendezett, kortárs roma festőművészek műveiből készült kiállításon helyet kaptak Farkas András fotói is.

Kölcsönzött tárgyak: 6 roma festmény.

PUBLIKÁCIÓK

KIÁLLÍTÁSI KATALÓGUS

GRICA, Mirco – NINKOV, Olga K. – RAFFAI Judit – MÁTÉ György

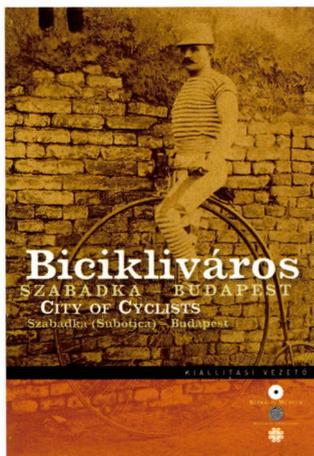
2014 Bicikliváros/City of Cyclists. Szabadka (Subotica) – Budapest. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum (9. kép).

SZUHAY Péter (szerk.)

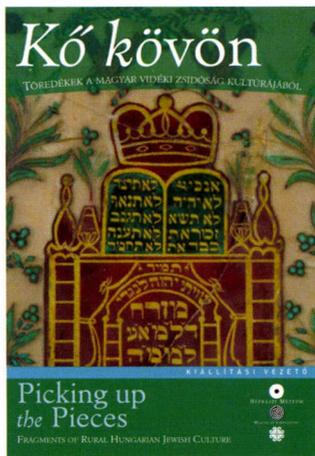
2014 Megvetés és önbecsülés. / Dispossession and Self-Respect. Igaz történet Üstfoltozóról, Drótosztóttról, Teknőscigányról / The True Story of Braziers, Pot Menders, and Trough Carvers. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum.

SZARVAS Zsuzsa – BATA Tímea – GEBAUER Hanga – SEDLMAYR Krisztina

2014 Kő kövön / Picking up the Pieces. Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából / Fragments of Rural Hungarian Jewish Culture. Kiállítási vezető. Budapest, Néprajzi Múzeum (10. kép).

9. kép. A **Bicikliváros** kiállítás katalógusának borítója

10. kép. A **Kő kövön** kiállítás katalógusának borítója

TÁRGYKATALÓGUS

CSUPOR István – FÜVESSY Anikó

2014 A miskakancsó/The Miska Jug. Budapest, Néprajzi Múzeum. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai, 20.) (11. kép.)

ÉVKÖNYV, FOLYÓIRAT

SZARVAS Zsuzsa (szerk.)

2014 Néprajzi Értesítő 96. Budapest, Néprajzi Múzeum.

EGYEDI KIADVÁNYOK

GYARMATI, János – CONRARCO CASTELLÓN, Carola

2014 Paria la Viexa Pre-Hispanic Settlement Patterns in the Paria Basin, Bolivia, and its Inka Provincial Center. Budapest, Museum of Ethnography.

SELMECZI KOVÁCS Attila

2014 Nemzeti jelképek a magyar népművészetben. Budapest, Cser Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft. – Néprajzi Múzeum.

MaDok

KERÉK Eszter – SZUHAY Péter (szerk.)

2014 Az otthon tárgyai. Képeskönyv a magyarországi bevándorlók tárgykultúrájáról. Budapest, Néprajzi Múzeum. (MaDok-füzetek, 9.)

TABULA KÖNYVEK

ÁRENDÁS Zsuzsa – SZELJAK György (szerk.)

2014 Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon. Tanulmányok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Tabula könyvek, 12.)

PROGRAMOK

2014. január 11. **Horvát nap** – családi nap

A Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum Baráti Köre közös rendezvénye (12. kép)

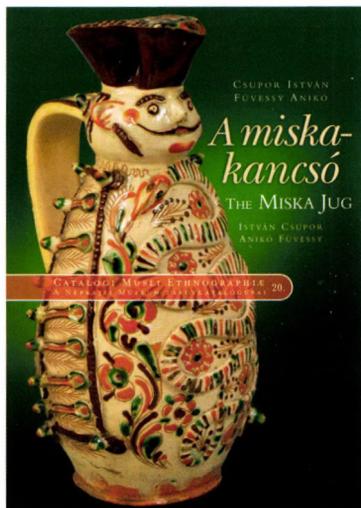
2014. január 22. **Magyar Kultúra Napja** a Néprajzi

Múzeumban

Épületséta, tárlatvezetések

2014. február 1. **„Nincs párja Tárkánynak tán az egész**

világon”. A Fekete-Körös-völgy ismeretlen világa. Családi nap fekete-körös-völgyi vendégekkel (13. kép)

11. kép. A Miskakancsó című tárgykatalógus borítója

12. kép. Tárlatvezetés a horvát családi napon

Sarnyai Krisztina felvétele

13. kép. Tárlatvezetés a „Nincs párja Tárkánynak tán az egész világon” családi napon

Sarnyai Krisztina felvétele

2014. február 13. **Nagy Kis-Madár**
Beszélgetés Jim Northrup indián költővel
2014. március 1. **Hinamacuri** kicsit másként a Néprajzi Múzeumban
Családi nap a japán népművészeti kiállításához kapcsolódóan
2014. március 5. **Érték, élmény, ember, emlék. A Néprajzi Múzeum Napja**
Tárlatvezetések, előadások, kerekasztal-beszélgetések, kiállításmegnyitók, könyvtári programok, múzeumpedagógiai foglalkozások. Bátly-díj
2014. március 7. **Jadviga párnája**
Tárlatvezetés a *Mindenütt nő* programsorozat keretében
2014. március 22. **Dovidenja** – Búcsú a horvát kiállítástól
Családi délután
2014. május 16. **A kortárs városi biciklizés kulturális rétegeiről**
A Néprajzi Múzeum a Szimbíózis Kulturális Antropológiai Fesztiválon
2014. május 17. **Bringázz velünk!**
Múzeumok majálisa a Nemzeti Múzeum kertjében
2014. június 21. **Szerelemszombat – Lazulj velünk! Múzeumok Éjszakája**
Tárlatvezetések, koncertek, múzeumi kalandtúrák
2014. szeptember 3. **Mesés életek a Székely Partiumban**
Est Berecz András mesemondóval és Kása Béla fotográfussal
2014. szeptember 20–21. **A Kulturális Örökség Napjai** a Néprajzi Múzeumban
2014. szeptember 27–28. **Nyitott múzeum**
Így készül a Tárgymutató: nézz be a színfalak mögé!
Helyszín: MaDok Labor (Lövölde tér 4.)
2014. október 18. **Tárgymutató finisszázs**
Helyszín: MaDok Labor (Lövölde tér 4.)
2014. október 3. **Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában**
Boglár Lajos-émlékkonferencia
2014. október 31.–november 3. **Japán fesztivál**
Illatélvezet és ikebanabemutató, kalligráfia és műhelyfoglalkozás
2014. november 7. **Tantárgy és barkochba**
Tanárok éjszakája a Néprajzi Múzeumban
2014. november 16. **Balla Péterre emlékezik szülővárosa**
A Hajdúszoboszlói Bárdos Lajos Városi és Pedagógus Énekkar koncertje, tárlatvezetés és kézműves-foglalkozás
2014. november 21–23. **Készüljön velünk az adventre!**
Adventi kézművesvásár, virágkötészeti kiállítás és családi programok
2014. november 25. **Házon kívül**
Múzeumpedagógiai kommunikációs workshop a Néprajzi Múzeum és a Múzeumi Oktatási és Képzési Központ szervezésében

2014. december 8. **Multimédiás tananyagok az oktatásban**
A Zachor Alapítvány és a USC Soá Alapítvány továbbképzési programja

2014. december 14. **Advent a múzeumban**
Családi alkotónap a *Betlehemi jászol* kiállításunkhoz kapcsolódva

2014. december 17. **Hanuka a múzeumban**
A *Kő kövön. Töredékek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából* című kiállításához kapcsolódó program

ELŐADÁSOK

LÁTÓ EMBEREK. A magyar néphagyomány nagy továbbörökítői. A Magyar Művészeti Akadémia népművészeti, néprajzi tagozatának előadás-sorozata

2014. február 4. **Domokos Pál Péter, a moldvai csángók vándorapostola.**
Domokos Mária népzenekutató előadása
2014. február 18. **Fél Edit, a Kárpát-medencei textil- és viseletkultúra kutatója.**
Katona Edit etnográfus előadása
2014. március 4. **Molnár István, a magyar táncgyagyományok továbbörökítője.**
Felföldi László néptánckutató előadása
2014. március 18. **Vikár Béla gyűjtőútjai.**
Pávai István népzenekutató előadása
2014. április 1. **Veress Sándor és a moldvai csángók.**
Berlász Melinda zenetörténész előadása

LÁSSON, ÉRTSEN A MÚZEUMBAN ÉS A HELYSZÍNEEN sorozat

2014. február 5. **Amazónia felfedezése, „az indián” európai fogadtatása.**
Gyarmati János előadása
2014. február 19. **Amazónia élővilága.**
Bankovics Attila előadása
2014. március 19. **Az amazóniai indiánok mindennapi világa.**
Főzy Vilma előadása
2014. április 2. **Vallás és rituális tevékenységek Amazóniában.**
Főzy Vilma előadása
2014. április 16. **Indián művészet Amazóniában.**
Főzy Vilma előadása
2014. április 30. **Amazóniai indiánok a modern világban.**
Főzy Vilma előadása

SZABADEGYETEMI ELŐADÁSOK A MaDok LABORBAN (Lövölde tér 4.)

2014. október 1. **Anyag és művészet a 20. században.** Nagy Edina (esztéta, MKE) előadása
2014. október 8. **Ember a tárgy előtt.** Kuti Klára (etnográfus) előadása
2014. október 15. **Tárgyelmélet, koncepciók.** Wilhelm Gábor (etnográfus, Néprajzi Múzeum) előadása

ELŐADÁSOK A NIGÉRIA URALKODÓI CÍMŰ KIÁLLÍTÁSHOZ KAPCSOLÓDÓAN

2014. október 28. **Egy nigériai falu főnökének beiktató turbánozó ünnepe**

Galántha Márta előadása

2014. november 11. **Emlékezés és hatalom Afrikában**

Tesfay Sába kulturális antropológus előadása

2014. november 26. **Tradicionalis hatalmi rendszerek Afrikában**

Mihálffy Balázs előadása

MÚZEUMI FONÓ. Kézműves workshop 18 +

2014. január 9. nemezlabda, karkötő, ékszer

2014. január 23. nemezkép vagy mobiltok

2014. február 6. bőrrátétes tárcsa

2014. február 20. szironyozott tokok

2014. március 6. edényalátét, ékszerakasztó

2014. március 20. tárolódobozka

2014. április 3. többszínű írott és maratott díszű tojások

2014. április 10. többszínű írott és maratott díszű tojások

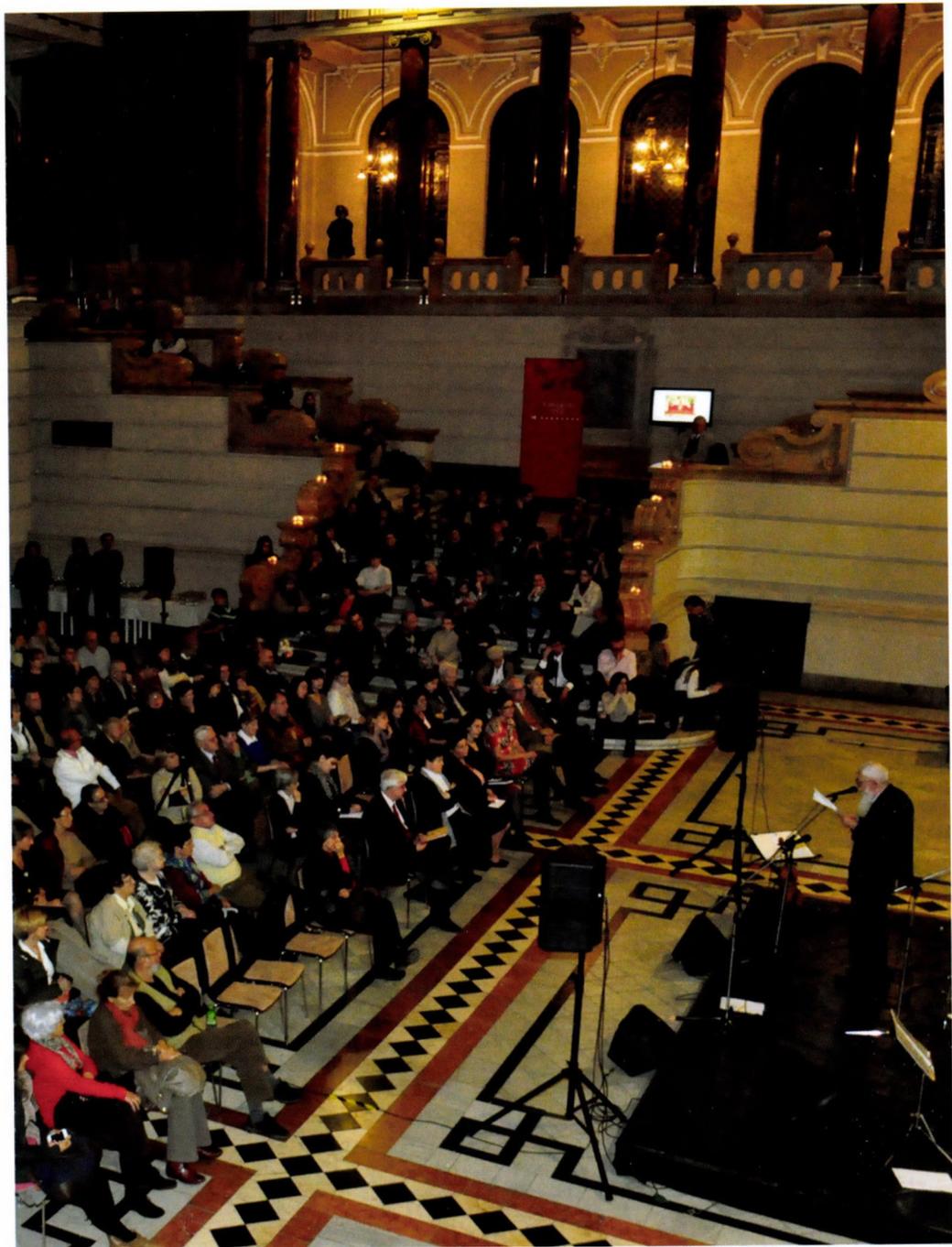
2014. április 17. többszínű írott és maratott díszű tojások

2014. május 8. karmantyúbaba

2014. május 22. szövés kereten

2014. június 5. rongy-, kukoricacsuhé- és gyékényjátékok

Összeállította: Máté György és Szarvas Zsuzsa

14. kép. A Kő kövön kiállítás megnyitója
Sarnyai Krisztina felvétele

XCVI²⁰¹⁴

Szerzőink figyelmébe

A Néprajzi Értesítőbe szánt kéziratok leadásakor a szerkesztők munkájának megkönnyítése érdekében a következőket kérjük figyelembe venni:

A kéziratok terjedelme nem haladhatja meg az 1 ívet (40 000 karakter), ebbe bele értendők a fotók, táblázatok, rajzok, grafikonok, a jegyzetek és a bibliográfia. A szöveget kettes sorközzel gépelve, elektronikus és kéziratos formában egyaránt (a nyomtatott formában van lehetőség a speciális kívánságok, kiemelések, képek helye stb. jelölésére), mindenfajta formázás, kiemelés nélkül kérjük. Ez alól csak a kurziválás a kivétel. A címeket, alcímeket a szövegtől egy-egy ENTER-rel válassza el (ne emelje ki, ne húzza be). Az új bekezdéseket csak ENTER beütésével kérjük jelölni (nem tabulátorral, nem sorkihagyással, nem sorbehúzással).

Az angol rezümé elkészítéséhez szükség van egy körülbelül fél oldalas összefoglalásra.

Az irodalmi hivatkozásokra szövegtől, zárójeles formát használjunk, a szerző kiskapitális betűtípussal írt vezetéknévvel, az évszámmal és az oldalszámmal (HOFER 1983. 39–40).

A terjedelmesebb jegyzetek lábjegyzetbe kerüljenek.

A bibliográfia elkészítésénél a következő szempontokat kérjük érvényesíteni: A vezetéknévet kiskapitális, a keresztnévet normál betűtípussal írjuk! A következő sorba kerüljön az évszám, majd egy szóközt követően a mű címe. Itt is kerüljünk mindenfajta formázást! Ne csak a kiadási helyet, hanem a kiadót is tüntessük fel!

PÉLDÁK

Egyszerűs önálló mű esetén:

FÜLÖP Hajnalka

2002 Nyeregtakarók. Budapest, Néprajzi Múzeum. (Kamarakiállítások 6.)

Többszerzős önálló mű esetén:

FÉL Edit – HOFER Tamás

1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest, Balassi.

Gyűjteményes kötetek tanulmányai esetén:

BALÁZS György

2005 Malmok, molnárok. In SZULOVSKY János (szerk.): A magyar kézművesipar története. Budapest, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. 403–412.

Folyóiratokban megjelent tanulmányok esetén:

BALASSA Iván

1952 A Néprajzi Múzeum kapcsolatai az orosz néprajztudománnyal. Néprajzi Értesítő, 63. évf. 1–2. sz. 171–201.

Internetről származó írás esetén:

HAIDER Edit

é n. A lépegető libajáték. Internetcím: www.libajatek.hu

NÉPRAJZI MÚZEUM

MUSEUM OF ETHNOGRAPHY

ISSN 0077-6599

9 770077 659005